

**ЖУРНАЛ 2004-ЖЫЛЫ
НЕГИЗДЕЛГЕН**

**ЖУРНАЛ ОСНОВАН
В 2004 ГОДУ**

**ISSN 1694-8106
Индекс 77366**

**КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫНЫН
КАБАРЛАРЫ**

**ИЗВЕСТИЯ
КЫРГЫЗСКОЙ АКАДЕМИИ ОБРАЗОВАНИЯ**

№ 1 (56)

Бишкек – 2022

Периодичность: 3 выпуска в год
Учредитель: Кыргызская академия образования

Главный редактор

Мамытов А. М. – доктор педагогических наук, профессор, академик КАО

Заместитель главного редактора

Дюшеева Н. К. – доктор педагогических наук, профессор

Ответственный секретарь

Дербишова Н.А.

Редакторы: Карамолдоева С.К., Дуйшо кызы М.

Редколлегия:

Мамбетакунов Э.М.	член-корреспондент НАН КР, академик КАО доктор педагогических наук, профессор
Байгазиев С.О.	доктор филологических наук, профессор, академик КАО
Добаев К.Д.	член-корреспондент КАО доктор педагогических наук, профессор
Рысбаев С.К.	член-корреспондент КАО доктор педагогических наук, профессор
Бабаев Д.Б.	член-корреспондент КАО доктор педагогических наук, профессор
Син Е.Е.	доктор педагогических наук, профессор
Асипова Н.А.	доктор педагогических наук, профессор
Калдыбаев С.К.	доктор педагогических наук, профессор
Муратов А.Ж.	доктор педагогических наук, профессор
Мааткеримов Н.О.	доктор педагогических наук, профессор
Мамбетакунов У.Э.	доктор педагогических наук, профессор
Турдугулов А.Т.	доктор филологических наук, профессор
Токтомаматов А.Д.	кандидат педагогических наук
Иманкулов М.К.	кандидат педагогических наук, доцент

Адрес редакции: г. Бишкек, бульвар Эркиндик 25

БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИННОВАЦИЯ

ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИИ

EDUCATION AND INNOVATION

*Керимканова Үпөл Абдырашитовна,
ага окутуучу,
И. Арабаев атындагы Кыргыз Мамлекеттик университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: ukerimkanova@mail.ru*

**МАТЕМАТИКАНЫН МЕКТЕП КУРСУН ОКУТУУДА ПРЕДМЕТ ИЧИНДЕГИ
БАЙЛАНЫШТЫ ИШКЕ АШЫРУУНУН МЕТОДИКАЛЫК СУРООЛОРУ**

*Керимканова Упол Абдырашитовна,
старший преподаватель,
Кыргызский Государственный университет имени И. Арабаева,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: ukerimkanova@mail.ru*

**МЕТОДИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ РЕАЛИЗАЦИИ ВНУТРИПРЕДМЕТНЫХ
СВЯЗЕЙ В ОБУЧЕНИИ ШКОЛЬНОГО КУРСА МАТЕМАТИКИ**

*Kerimkanova Upol Abdyrashitovna,
Senior Lecturer,
Kyrgyz State University named after I. Arabaev,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
e-mail: ukerimkanova@mail.ru*

**METHODOLOGICAL ISSUES IN THE IMPLEMENTATION OF INTRA-SUBJECT
CONNECTIONS IN TEACHING A SCHOOL COURSE OF MATHEMATICS**

Аннотация: Бул макалада математиканын мектеп курсун окутууда предмет ичиндеги байланышты ишке ашыруунун методикалык суроолору каралды. Бул темага байланышкан изилдөөлөргө жана педагогикалык ойлорго анализ жүргүзүлдү. Анын негизинде жыйынтык чыгарылып, математиканын мектеп курсун окутууда предмет ичиндеги байланыш бул предметтин мазмундук тилкесиндеги материалдарды системалаштыруу аркылуу ишке ашырылаары белгиленди.

Аннотация: В данной статье рассматриваются методические вопросы внутрипредметной связи при обучении

математике в школе. Проанализированы исследовательские и педагогические идеи, связанные с этой темой. На основании этого было отмечено, что при обучении школьного курса математики внутрипредметная связь осуществляется посредством систематизации материалов в содержательной линии предмета.

Annotation: This article discusses the methodological issues of intra-subject connection in the study of school mathematics. Explored research and pedagogical ideas related to this topic. On this basis, it was noted that when teaching mathematics in a school course, interdisciplinary communication is

carried out through the systematization of materials in the content of the subject.

Түйүндүү сөздөр: предмет ичиндеги байланыш, жалпылоо, системалаштыруу.

Ключевые слова: внутриспредметная связь, обобщение, систематизация.

Keywords: intra-subject communication, generalization, systematization.

Киришүү. Бир катар изилдөөлөр көрсөткөндөй, математика сабагында окуучулардын ой жүгүртүүсү – алардын билимдеринин канчалык деңгээлде тутумдашканы менен тыгыз байланышта. Эгерде окуучу билим алууда тутумдашууну так көрө албаса, кандайдыр бир түшүнүктүн үзүндүлөрү ар кайсы жерден жолугуп, баланын оюн чачыранды кылып коет. Бул боюнча Ушинский К.Д. мындай деп жазган: «Байланышы жок, үзүндү билимдерге толгон баш-ичиндеги баардык нерсе чачык болгондуктан кожоюн эч нерсесин таба албаган үйгө окшош; ичинде билими жок, тутумдашкан жыйнактуулукка толгон башсыртында жазуусу бар, бирок ичи бош ящиктер тизилип турган дүкөндүн текчесине окшош». Демек, предмет ичиндеги байланыш бир предмет ичиндеги билимди системалаштыруу маселесин чечүү аркылуу ишке ашырылат деп божомолдоого болот.

Ар кайсы жылдардагы математиканы окутуунун методикасы менен байланышкан илимий-методикалык эмгектерде предметтер аралык байланыш проблемаларын изилдөөгө ар дайым көп көңүл бурулуп келген. Муну бул багыттагы заманбап илимий макалаларда, окуу китептеринде, окуу куралдарында жана монографияларда да жолуктурууга болот. Алардын айрымдары предметтер аралык байланыштарды түзүүдөгү негизги милдет – бул предметтин мазмунундагы байланыштарды эффективдүү колдонууну камсыздай турган түзүмдү куруу, ал эми предметтер аралык байланыштарды түзүүдөгү негизги милдет – предметтердин мазмундук тилкесинин ортосундагы байланыштарды эффективдүү колдонууну камсыз кыла турган окуу предметтеринин түзүмдөрүнүн ажырагыс системасы деп эсептешет [2], [9, с. 63].

Биздин республикада орто мектепте математиканы окутууда предметтер аралык байланышты ишке ашыруунун проблемалары И.Б.Бекбоев, Э.Мамбетакунунов А.А. Абдиев ж.б. окумуштуулардын эмгектеринде каралып, анализденген. Бирок, бул эмгектерде мектептин математика курсун окутууда предмет ичиндеги байланыштарды ишке ашыруу терең камтылган эмес.

Бүгүнкү күндө мектептин математика курсун окутуу процессинде предмет ичиндеги байланышты ишке ашырууда төмөндөгүдөй карама-каршылыктар болууда:

– азыркы коомдо практикалык тажрыйба аркылуу предмет ичиндеги байланышты ишке ашыруунун ыкмалары актуалдуу болгонуна карабастан, биздин республикалык окумуштуу-методисттердин бул боюнча атайын изилдөөлөрүнүн жетишсиздиги;

– окуучулардын инсан катары өнүгүшүнүн зарылдыгы менен математиканы окутууда предмет ичиндеги байланыштар жеткиликтүү түрдө ишке ашырылбай жаткандыгы.

Көрсөтүлгөн карама-каршылыктарга байланыштуу предметтер ичиндеги байланыштардын табиятын түшүнүү, аларды чечмелөө, классификациялоо жана аларды практикада ишке ашыруунун методологиясы менен байланышкан көйгөйлөр дагы эле актуалдуу бойдон калууда. Бул көйгөйлөр предмет ичиндеги байланышты ишке ашыруунун ыкмаларын теориялык жактан изилдөөбүзгө түрткү болду.

Изилдөөнүн максаты. Орто мектепте математика курсун окутууда предмет ичиндеги байланыштарды ишке ашыруу жолдорун теориялык негиздөө.

Изилдөөнүн методу. Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүү уюмдарынын 5-9-класстар үчүн «Математика» боюнча предметтик стандартты [10], математика боюнча 5-9 класстар үчүн жалпы билим берүүчү уюмдар үчүн программасын [11], жана окуу китептерин [2], [3], [4], [7] талдоо; изилдөөнүн проблемасы боюнча илимий теориялык жана методикалык адабияттарды талдоо; анын жыйынтыктарына таянып, корутундулоо жана жалпылоо изилдөөнүн методун түздү.

Негизги мазмуну. Бул багытта изилдөө жүргүзгөн дүйнөлүк окумуштуулардын айрымдары предмет ичиндеги байланыштарга кийинкидей аныктама беришкен: *Предмет ичиндеги байланыштар* – бул бир предметтин алкагындагы бир теманы өтүп жатып окуучуларга мурдатан тааныш болгон, бул темага байланыштуу кандайдыр бир теманы же түшүнүктү эске салуу, кайталоо [5, с.150].

В.А. Далингер өзүнүн эмгегинде белгиленгендей, «Математиканын мектеп курсундагы предмет ичиндеги байланыштардын эң маанилүү аспектиси – аларды окуу процессинин эффективдүүлүгүн жогорулатуунун каражаты катары кароо жөндөмдүүлүгү» [6, 105-б.].

«Предмет ичиндеги байланышты системалуу талдоонун бир методу» тууралуу статьясында В.М. Монахов жана В.Ю. Гуревич предметтер аралык байланыштын көйгөйлөрүнүн негизги бөлүгү катары предметтер ичиндеги көйгөйлөрдү эффективдүү ишке ашыруу деп белгилешкен [8].

Педагогика илиминдеги бир катар изилдөөлөрдүн анализдери көрсөткөндөй, орто мектепте математиканы окутууда предмет ичиндеги байланыштарды ишке ашыруунун методикасын иштеп чыгуу үчүн белгилүү бир теориялык колдонмолор аркылуу өбөлгөлөр түзүлгөн.

Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүү уюмдарынын 5-9-класстар үчүн «Математика» боюнча предметтик стандартында математика курсун окутууда предметтер аралык байланыштарды ишке ашыруунун өзгөчөлүктөрү аныкталган жана аларды ишке ашыруунун методикалык негиздери каралган. Бирок предмет ичиндеги байланыштарды ишке ашыруунун жолдору каралган эмес. Ошентсе дагы бул байланышты курстун мазмундук тилкесинен көрүүгө болот [10].

Бир катар авторлор мектептин математика курсунда конкреттүү темаларды өздөштүрүүдө предмет ичиндеги байланыштарды ишке ашыруунун өзгөчөлүгүнө байланыштуу ыкмаларды колдонууну сунушташкан.

Мисалы, Монахов В.М предмет ичиндеги байланыштарды конкреттүү матема-

тикалык маселелердин чыгарылышын табуу процессинин негизги ресурсу катары көрсөткөн [8]. Бир катар эмгектерде, кээ бир маселелеринин аспектисинде орто мектептин геометрия курсу менен алгебра курсунун предмет ичиндеги байланыштары каралган.

В.А. Далингердин изилдөөсү боюнча, предмет ичиндеги байланыштардын эффективдүү ишке ашырылышы окуу процессинин методикалык жактан туура өткөрүлүшү менен камсыз кылынат [5]. Ал предмет ичиндеги байланыштын негизги функцияларын үч класска бөлгөн:

– өнүктүрүүчүлүк (түшүнүктөр ортосундагы байланыштарды орнотууга салым кошот, математикалык ой жүгүртүүнү өнүктүрөт, дүйнөнүн бирдиктүү илимий картинасын түзүүнүн каражаты катары кызмат кылат);

– билим берүүчүлүк (изилдеп жаткан түшүнүктү түшүнүктөр системасына киргизүү жана анын касиеттерин ачуу аркылуу формалдуулукту алдын алат; жаны мазмунга өтүүгө мүмкүн болгон динамикалуу жана сапаттык жактан өзгөрүүчү билим системасын калыптандырууга мүмкүндүк берет);

– тарбия берүүчүлүк (окуучулардын убактысын үнөмдөйт, алардын ашыкча жүктөмүн жоюуга жардам берет).

Математика предмети боюнча жалпы билим берүү уюмдарынын 5-9-класстары үчүн предметтик стандартта көрсөтүлгөн деңгээлдерге (түшүнүү, колдонуу, талдоо) жетишүү үчүн предметтин ички байланышын ишке ашырууда окуучулардын билим, билгичтик көндүмдөрүн системалаштыруу жана эсептерди чыгарууда математикалык моделдерди пайдалануу зарыл. Мындай жол менен уюштурулган билим окуучунун чыгармачылыгын активдештирет, анын өнүгүүсүн тездетет. Окуучулар өздөрүнүн идеяларын ишке ашырууга мүмкүнчүлүк алышат жана бул алардын окууга болгон мотивациясын жогорутатууга өбөлгө түзөт. Предмет ичиндеги байланышты билимдерди жалпылоо жана системалаштыруу аркылуу ишке ашыруу ар бир окуучунун билим стандартын өздөштүрүүсүнө жана билим берүүнүн жогорку деңгээлине чыгуусуна кепилдик берет.

Окуучулардын билимин системалаштыруу жана жалпылоо зарылчылыгы көптөгөн себептерге байланыштуу экенин бир катар педагогикалык эксперименттер көрсөтү [6]. Биринчиден, психологдор белгилендей, унутуу процесси сөзсүз болуп турат. Бул өз кезегинде, бир түшүнүккө карата калыптанган билимдин көлөмүнүн азайышына, кыйынчылыктар менен каталарга, кээде мурда изилденген материалды эстөөгө таптакыр мүмкүн болбой калууга алып келет. Экинчиден, мурда өздөштүрүлгөн материалдарга кайтып келүү менен, жаңы билимдерди бышыктоо жана тереңдетүү үчүн өбөлгөлөр түзүлөт. Үчүнчүдөн, мурункуларды кайталоо мугалимге окуучунун билиминдеги боштуктарды толтуруу жана кемчиликтерди жоюу аракеттерин ишке ашырууга мүмкүнчүлүк берет [6, 55-100-бб.].

Негизги билим берүүнүн программаларында [19; 20], негизги же жогорку деңгээлде үйрөнүшү керек болгон маселелерди чыгаруу үчүн түшүнүктөрдүн, билдирүүлөрдүн жана методдордун системасы так аныкталган. Бирок практика көрсөткөндөй, окуучулардын кыйынчылыктары мурункудай эле түшүнүктөрдүн ортосундагы системалуу байланыштарды орнотуу менен байланыштуу экени көрүнүп турат.

Практикалык анализдөө иши Бишкек шаарынын жана Чүй областынын эки мектебинде ишке ашырылды. Сабактарга катышып, окуучулардан жана мугалимдерден

ден сурамжылоо жүргүзүп, кийинкидей жыйынтык алдык: алгебра сабагында окуучулардын көпчүлүгү негизги түшүнүктөр боюнча көндүмдөрүнүн калыптануусунда боштуктар бар экени байкалды. Алардын бири – тегиздиктеги декарттык координаталар системасы түшүнүгү. Себебин аныктаганыбызда, окуучулардын мурунку алган билимдеринде системалуулуктун жоктугу экени аныкталды.

Жаңы билимди кабыл алууга даярдануу баскычында окутуу процессин уюштурууга өзгөчө көңүл буруу менен, окуучулардын математикалык билиминдеги формалдуулуктун себептерин жоюуга болот. Окуучулардын калыптанган билими гана эмес, аларды калыптандырган процесстин мүнөзү да маанилүү.

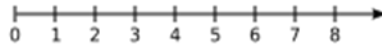
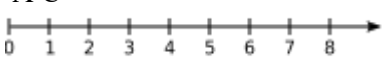
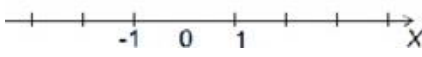
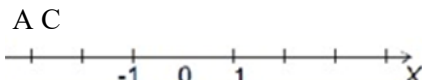
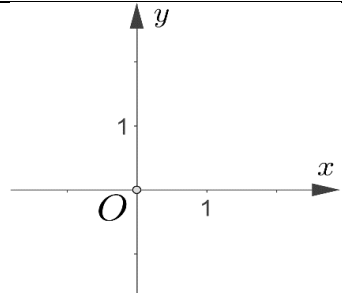
Тегиздиктеги декарттык координаталар системасына карата түшүнүктөр предмет ичиндеги байланышты ишке ашыруунун негизинде кийинкидей системалаштырылып, көндүмдөрдү өнүктүрүүдө системалуулук сакталса, 6-7-класстарынын окуучулары бул түшүнүккө карата маселелерди чыгарууда кыйынчылыктарга дуушар болбойт деп божомолдойбуз: 1-2-класстарда сан шооласы; 3-4-класстарда координаталык шоола; 5-класста сан огу; 6-класста координата огу, андан кийин, координаталар системасы. Бул түшүнүктөр боюнча көндүмдөрдү өнүктүрүүдөгү системалуулукту [3; 4; 12], кийинки таблицада сунуштайбыз.

Тегиздиктеги декарттык координаталар системасы түшүнүгүн калыптандырууда көндүмдөрдү өнүктүрүүдөгү системалуулук

1-таблица.

<i>Аталышы</i>	<i>Графикалык берилиши</i>	<i>Аныктамасы</i>
Чекит	•С • А •К	<i>Чекит</i> – математикалык өлчөмгө ээ эмес, абстрактуу объект.
Сызык		<i>Сызык</i> – чекиттердин көптүгү. Анын узундугун гана ченешет (чектүү же чексиз), туурасы жана жоондугу жок (өлчөнбөйт). Түрлөрү: түз сызык, сынык сызык, ийри сызык.
Түз сызык		<i>Түз сызык</i> – бул ийилбеген сызык, башталышы да, аягы да жок, эки тарапка тең чексиз уланат.

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫНЫН КАБАРЛАРЫ

Шоола		<i>Шоола</i> – бул түз сызыктын бир бөлүгү, башталышы бар, аягы жок, бир тарапка гана чексиз уланат.
Ок		<i>Ок</i> – бул багытталган түз сызык.
Сан шооласы		<i>Сан шооласы</i> — бул сан огунун бөлүгү, көпчүлүк учурда оң сандардын иретинин графикалык сүрөттөлүшү делет. Эреже катары, шооладагы чекиттер натуралдык сандар менен белгиленет (баштапкы чекиттен башкасы). Катар жайгашкан белгиленген эки чекиттин ортосундагы аралык ченөө бирдигине (бирдик кесиндиге) барабар. Бирдик кесинди ар кандай узундукта берилиши мүмкүн.
Координата шооласы		<i>Координата шооласы</i> – эреже катары көпчүлүк учурда координата огунун оң бөлүгү деп аталат. Белгиленген каалаган чекитке бир гана сан туура келет жана бул сан ошол чекиттин <u>координатасы</u> деп аталат. Жана ар бир санга бирден гана чекит туура келет.
Сан түз сызыгы / сан огу		<i>Сан түз сызыгы / сан огу</i> – бул эсептөө башталышы (0 чекити), бирдик кесиндиси берилген жана оң багыты жебе менен көрсөтүлгөн түз сызык. Баштапкы чекиттин оң тарабында оң, сол тарабында терс сандар жайгашкан.
Координаталык түз сызык / координата огу		<i>Сан түз сызыгындагы/ сан огундагы</i> чыныгы сандар көптүгү менен чекиттер көптүгүнүн ортосунда өз-ара бирден-бир туура келүүчүлүк орнотулган учур. Координаталар башталышы эреже катары О тамгасы менен белгиленет. Каалаган чекиттин сандык мааниси О чекитинен өзүнө чейинки аралыкка туура келет, алар оң багытта «+» белгиси менен, сол багытта «-» белгиси менен жазылат.
Тегиздиктеги декарттык координат системасы		Бирдей масштабдагы бирдиги жана жалпы башталышы бар тегиздиктеги эки перпендикуляр октор тегиздикте декарттык тик бурчтуу координаттар системасын түзөт. Бул октордун бири Ох огу же абсцисса огу, экинчиси Оу огу же ордината огу деп аталат. Бул октор координат октору деп да аталат.

Корутунду. Ошентип, илимий-педагогикалык адабиятты анализдөөнүн жалпы жыйынтыгында, предмет ичиндеги байланыш деп – бири-бири менен белгилүү бир иретте байланышкан билимдин элементтеринин ыраатуулугун түшүнөбүз.

Предмет ичиндеги байланыштын ырааттуу ишке ашырылышы – окуучулардын субъективдүү тажрыйбасын колдонуу менен системага келтирилген билимди калыптандыруунун зарыл шарты.

Предметтер ичиндеги байланышты ишке ашыруу диагностикалык жана өнүктүрүүчүлүк мүнөзгө ээ, бардык мүмкүн болгон типтеги сабактардын ар бири билим берүүнүн милдеттүү компоненти болуп саналат. Окуучунун күчтүү, туруктуу билими мурда алынган көндүмдөрү жана жөндөмдөрү менен бирге колдонулганда гана калыптанат. Алынган билим бышыкталбаса жана керектүү учурда өткөн материалдар кайталанбаса, алган билим күнүмдүк турмуштук кырдаалдар менен байланыштырылбаса, б.а. практикада колдоно билүү билгичтиги калыптанбаса, окуу материалдарын өздөштүрүү эффективдүүлүгүнө жетүү мүмкүн эмес.

Мурда өздөштүрүлгөн материалды кайталоо менен жалпылоодо эң маанилүү фактылар, түшүнүктөр, билгичтиктер гана берилбестен, алардын ортосунда логикалык байланыштар да түзүлөт. Ошол эле учурда, изилденип жаткан материал жалпысынан кайра каралат, бул өздөштүрүлгөн материалды жөнөкөйлөтүүгө гана эмес, билимди кыска түзүмдүк системага айландырууга алып келет, ошондой эле материалды өздөштүрүүнүн сапаты жогорулайт, окуучулардын ой жүгүртүү активдүүлүгү өнүгөт.

Демек, предмет ичиндеги байланыш предметтин материалдарын кайталоо менен жалпылоо жана системалаштыруу аркылуу ишке ашырылат. Өз кезегинде, предмет ичиндеги байланышты ишке ашыруу окуу-тарбия процессин оптималдаштырууга, окуучулардын когнитивдик жана инсандык чөйрөлөрүнүн өнүгүүсүн камсыз кылууга мүмкүндүк берет.

Адабияттар:

1. Алтыбаева М.А., Назаров М.Н., Бөтөков Р.Э. Орто мектепте математиканы окутуунун методикасы [Текст] / – Ош, 2004. – 235 б.
2. Бекбоев И.Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери [Текст] / И.Б. Бекбоев. – Б.: Улуу тоолор, 2015. – 384 б.
3. Бекбоев И.Б., Абдиев А. Математика: Орто мектептин 5-кл. үчүн окуу китеби. – Б.: «Билим», 2006. – 224 б.
4. Бекбоев И.Б., Абдиев А., Айылчиев А., Андашев Д. Математика: Орто мектептин 6-кл. үчүн окуу китеби. – Б.: «Билим», 2006. – 224 б.
5. Далингер В.А. Совершенствование процесса обучения математике на основе целенаправленной реализации внутрипредметных связей. – Омск: Изд-во Омск. ин-та повыш. квал. раб. обр., 1993. – 323 с.
6. Далингер В.А. Методика реализации внутрипредметных связей при обучении математике. – М.: Просвещение, 1991. – 80 с.
7. Кыдыралиев С.К., Урдалетова А.Б., Дайырбекова Г.М. Учебники для школ с кыргызским языком обучения – Б.: Аркус, 2018. – 288 б.
8. Монахов В.М., Гуревич В.Ю. Об одном методе системного анализа внутрипредметных связей // Математика в школе. – 1980. № 2. – С. 54-57.
9. Сөлпүбашова А.Ы., Мурзаibraимова Б.Б. Предмет аралык байланыштын окуучулардын дүйнө таануу боюнча компетенттүүлүгүн калыптандыруудагы ролу / Сөлпүбашова А.Ы., Мурзаibraимова Б.Б. // Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары [Текст]. – Бишкек, 2015. – №1 (33). – 62-64 бб.
10. Жалпы билим берүү уюмдарынын 5-9-класстар үчүн предметтик стандарт / [Электрондук ресурс] / <https://kao.kg/>
11. Математика жалпы билим берүүчү уюмдар үчүн программа, 5-9-класстар / [Электрондук ресурс] / <https://edu.gov.kg/>.
12. Википедия, свободная энциклопедия / [Электрондук ресурс] <https://ru.wikipedia.org>.

Рецензиялаган:

Син Е.Е.,

педагогика илимдеринин доктору, профессор

*Мырзакулова Клара Максимовна,
ага окутуучу,
Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

*Мамбеталиева Нуркан Жуманазаровна,
ага окутуучу,
Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

*Жамангулова Нургул Алтымышовна,
ага окутуучу,
Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**ТРАНСПОРТТУК МАСЕЛЕНИ EXCEL ЭЛЕКТРОНДУК
ТАБЛИЦАСЫНДА ЧЫГАРУУ**

*Мырзакулова Клара Максимовна,
старший преподаватель,
Кыргызский национальный университет имени Ж. Баласагына,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

*Мамбеталиева Нуркан Жуманазаровна,
старший преподаватель,
Кыргызский национальный университет имени Ж. Баласагына,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

*Жамангулова Нургул Алтымышовна,
старший преподаватель,
Кыргызский национальный университет имени Ж. Баласагына,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**РЕШЕНИЕ ТРАНСПОРТНОЙ ЗАДАЧИ В ЭЛЕКТРОННОЙ
ТАБЛИЦЕ EXCEL**

*Myrzakulova Clara Maksimovna,
Senior Teacher,
Kyrgyz National University named after J. Balasagyn,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

*Mambetalieva Nurkan Zhumanazarovna,
Senior Teacher,
Kyrgyz National University named after J. Balasagyn,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

*Zhamangulova Nurgul Altymyshovna,
Senior Teacher,
Kyrgyz National University named after J. Balasagyn,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

**SOLUTION OF THE TRANSPORT PROBLEM IN EXCEL
ELECTRONIC TABLE**

Аннотация: Экономикалык анализ жүргүзүүдө ар кандай математикалык методдор колдонулуп, маселелерди чыгарууну жеңилдетүү үчүн EXCEL электрондук таблицасын колдонуу ыңгайлуу. Берилген макалада транспорттук маселенин жабык учуру каралып, EXCEL электрондук таблицасында, минималдык чыгымдарды эсептөө учуру берилген. Транспорттук жеткирүүнүн минималдуу болуусунун бөлүштүрүүсүн табуу үчүн, эң так чыгарылышын алууда минимизирленген ячейканы тандоо зарыл жана таблицаны түзүүнүн туура жолун тандоо керектелет.

Аннотация: В экономическом анализе используются различные математические методы, для решения таких задач удобно использовать электронную таблицу EXCEL. В данной статье рассматривается закрытый способ транспортной задачи, который вычисляет расчет минимальных затрат, используя электронную таблицу EXCEL. Чтобы найти распределение минимальной транспортной доставки, необходимо выбрать минимизированную ячейку для получения наиболее точного вывода и выбрать правильный способ построения таблицы.

Annotation: In economic analysis, various mathematical methods are used, to simplify the solution of problems; it is convenient to use an EXCEL spreadsheet. This article discusses the closed case of the transport problem and the time for calculating the minimum cost, the solution is made in the EXCEL spreadsheet. To find the distribution of the minimum transport delivery, you must choose the minimized cell to obtain the most accurate output and choose the correct way to build the table.

Түйүндүү сөздөр: компьютердик моделдештирүү, транспорттук маселе, чектөөлөр, чыгарылышты табуу.

Ключевые слова: компьютерное моделирование, транспортная задача, ограничения, поиск решения.

Key words: computer simulation, transportation problem, constraints, search for a solution.

Киришүү. Информатиканы экономикалык багыттагы студенттерге окутууда: студенттин окуу-чыгармачылык ишмердүүлүгүн жекелештирүү жана компьютердик технологияларды колдонууда кесипке багыттап окутуу принциптери кесипке багыттуулук, прикладдык аспектини оптималдуу айкалыштыруу зарылдыгы келип чыгат. Жогорку билим берүү системасында билим берүүнүн сапатын арттырууда, ЖОЖдогу сабактарды уюштуруу жогорку деңгээлде болушу керек. Эмгек рыногун илимий изилдөөнүн негизинде экономика тармагын пландаштыруу үчүн өтө жогорку даражадагы адистер керектелет, алар маалыматты иштетүүдө заманбап каражаттарды колдонууну өздөштүрүүсү зарыл [3; 4]. Кесипке багыттап окутуу маселесине арналган кийинки жылдардагы изилдөөлөргө кайрылуу окумуштуулар бул проблеманы чечүүнүн ар кандай жолдорун сунуш кылышкандыгын көрсөтөт жана математикалык моделдештирүүнүн теориялык окуу материалдарын колдонуу менен компьютердик моделдештирүү, прикладдык программаларды, жаңы технологияларды киргизүү менен кесипке багыттап окутуунун жолдорун жана ыкмаларын тандоо ар бир адистиктин өзгөчөлүктөрүнө жараша болот. Экономикалык анализ жүргүзүүдө жана пландаштырууда ар кандай математикалык методдор кеңири колдонулуп, маселелерди чыгарууда EXCEL электрондук таблицасын колдонуу ыңгайлуу [2].

Изилдөөнүн максаты. Экономикалык процесстерди изилдөө максатында моделдештирүүнүн негизги маселеси, божомолдоо жана анализденүүчү моделдин тигил же бул көрсөткүчтөгү параметрлеринин маанилерин киргизүүнүн эң жакшы чыгарылыштарын табуу.

Издөөнүн методу. Транспорттук маселенин мазмунун иликтөө үчүн байкоо жүргүзүү жана анализдөө методу, оптималдуу планды аныктап чыгуу үчүн салыштыруу методу, маселенин жыйынтыгын чыгаруу үчүн жалпылоо методдору колдонулду.

Маселенин жалпы коюлушу. Сызыктуу программалоонун жекече учуру болуп транспорттук маселе саналат. Бул маселе төмөнкүчө коюлат.

m жөнөтүү пункттарында тиешелүү түрдө a_1, a_2, \dots, a_m өлчөмдөрүндө бир түрдүү жүктөр бар. Жүктөрдү талаптары

$$\sum_{i=1}^m a_i = \sum_{j=1}^n b_j$$

барабардыгы аткарылса, транспорттук маселе жабык деп аталат.

Ал эми

тиешелүү түрдө b_1, b_2, \dots, b_m болгон n керектүү пункттарына жеткирүү керек. i -жөнөтүү пунктуан j -керектүү пунктуна жүктүн бирдигин ташууга кеткен c_{ij} ($i=1, \dots, m, j=1, \dots, n$) чыгымдар белгилүү. Жөнөтүү пункттарындагы бардык жүк бөлүштүрүлүп, керектөөчүлөрдүн талабы канааттандырыла тургандай жана ташууга кеткен суммардык чыгым минималдуу болгондой, ташуулардын оптималдуу планын аныктоо керек.

Эгерде жөнөтүүчүлөрдүн суммардык жүгү менен керектөөчүлөрдүн суммардык талабы барабар болсо, б.а.

$$\sum_{i=1}^m a_i \neq \sum_{j=1}^n b_j$$

болсо, ачык типте транспорттук маселе деп аталат [1].

Жабык транспорттук маселени карайлы. Транспорттук маселенин шарттарын төмөнкүчө жазуу ыңгайлуу.

Жөнөтүүчүлөрдүн жүгүнүн өлчөмдөрү	Керектөөчүлөрдүн талаптары									
	$a_i b_j$	b_1		b_2		b_j		b_n
a_1	X_{11}	c_{11}	X_{12}	c_{12}	X_{1j}	c_{1j}	X_{1n}	c_{1n}
a_2	X_{21}	c_{21}	X_{22}	c_{22}	X_{2j}	c_{2j}	X_{2n}	c_{2n}
.....
a_i	X_{i1}	c_{i1}	X_{i2}	c_{i2}	X_{ij}	c_{ij}	X_{in}	c_{in}
.....
a_m	X_{m1}	c_{m1}	X_{m2}	c_{m2}	X_{mj}	c_{mj}	X_{mn}	c_{mn}

Жыйынтыгында төмөнкү системаны алабыз:

$$\begin{cases} x_{11} + x_{21} + \dots + x_{m1} = b_1 \\ x_{12} + x_{22} + \dots + x_{m2} = b_2 \\ x_{1n} + x_{2n} + \dots + x_{mn} = b_n \end{cases} \quad (1)$$

$x_{11} + x_{12} + \dots + x_{1n}$ суммасы 1-жөнөтүү пунктуан ташылган жалпы жүктү берет, жүктөрдү толук бөлүштүрүү шартынан $x_{11} + x_{12} + \dots + x_{1n} = a_1$ барабардыгы келип чыгат. Калган $m-1$ пункттар үчүн да ушул сыяктуу теңдемелерди алабыз.

Натыйжада:

$$\begin{cases} x_{11} + x_{21} + \dots + x_{1n} = a_1 \\ x_{12} + x_{22} + \dots + x_{2n} = a_2 \quad \dots \dots \\ x_{m1} + x_{m2} + \dots + x_{mn} = a_m \end{cases} \quad (2)$$

системасына ээ болобуз.

$C_{11}x_{11}$ көбөйтүндүсү 1-жөнөтүү пунктуан 1-керектүү пунктуна жеткирилген x_{11} өлчөмдөгү жүк үчүн $C_{12}x_{12}$ түрүндө жазууга болот [1]. Мындай көбөйтүүлөрдү суммалап, m жөнөтүү пункттарынан n керектүү пункттарына жеткирүүлөрдүн жалпы суммардык наркын алабыз б.а.

$$L=C_{11}x_{11}+C_{12}x_{12}+.....+C_{ij}x_{ij}+.....+C_{mn}x_{mn} \quad (3)$$

Ошентип, маселе төмөнкүдөй коюлат: (3) сызыктуу функциясы минималдык мааниге ээ болгондой (1) жана (2) системаларынан x_{ij} терс эмес чечимдерин табуу талап кылынат [1].

пунктуна транспорттук жеткирүүлөр жүргүзүлөт. Компаниянын жетекчилери бардык жеткирүүлөрдү аныкталган пропорциялардын негизинде бардык ташуунун санын бөлүштүрүүнү чечет, бул ташуулар бөлүштүрүлгөн салмагына жараша туюнтулат. Мында транспорттук компаниянын бир тарапка ташуусу жана пландаштырылган ташуу планы ар бир пландуу мезгилде

Маселенин шарты. X мекемесинде төрт компаниянын жардамы менен беш жашоочулар

жашоочулар пунктуна жеткирүүсү белгилүү болсун. Бул жеткирүүлөрдү транспорттук компания менен жашоочулар пунктуна оптималдуу жеткирүүсүнүн транспорттук чыгымдарынын минималдуу болуусунун бөлүштүрүүсүн табуу зарыл. Эң так чыгарылышын алуу үчүн минимизирленген ячейканы тандоо зарыл жана таблицаны түзүүнүн туура жолун тандоо керек.

		Исходные данные					Пункт назначения				
		Расчетное число ездов	Нарын	Талас	Ош	Каракол	Баткен				
1	Расчет оптимальных перевозок										
2											
3											
4											
5	№	Наименование показателя									
6		Распределение ездов	20	30	40	20	30				
7	1.	ООО "Транзит"	28	650	300	200	300	250			
8	1,1	ООО "Светлый путь"	42	450	300	200	300	250			
9	1,2	ОАО "Ямщик"	42	600	300	150	200	270			
10	1,3	ИП "Семенов"	28	500	250	150	250	220			
11	1,4	Стоимость перевозок в сомах									
12	2.										
13											
14											

1-сүрөт. Оптималдык ташууларды эсептөө

Берилген транспорттук маселенин ачык же жабык типтеги маселе экендигин аныктоо керек. Каралып жаткан маселе жабык транспорттук маселе анткени, (1) барабардыгы аткарылып турат, анткени жолчонун жана мамычанын суммасы 140 санына барабар.

Жогоруда берилген таблицада (1-сүрөт) баштапкы маалыматтар берилген. D7:H11 ячейкаларында жеткирүү пунктуна чейинки бир тарапка жеткирүүлөрдүн саны, ал эми E6:I6 чейинки диапазондо ар бир шаарга жекирүү саны берилген. Жөнөтүү пункттарындагы бардык жүк бөлүштүрүлүп,

керектөөчүлөрдүн талабы канааттандырыла тургандай жана ташууга кеткен суммардык чыгым минималдуу болгондой, ташуулардын оптималдуу планын аныктоо керек б.а. оптимизациялоого өтөбүз. Кийинки кадамда эсептөөлөрдү жүргүзөбүз.

$$D19=сумм(E19:I19)$$

формуласын киргизебиз, бул учурда нөл саны чыгат, автотолтуруу ыкмасы менен D19 дан D22 ге чейин калган маанилерин табабыз. Бул учурда бардык маанилер нөлгө барабар болот.

E18 ячейкасына төмөнкү формуланы киргизебиз:

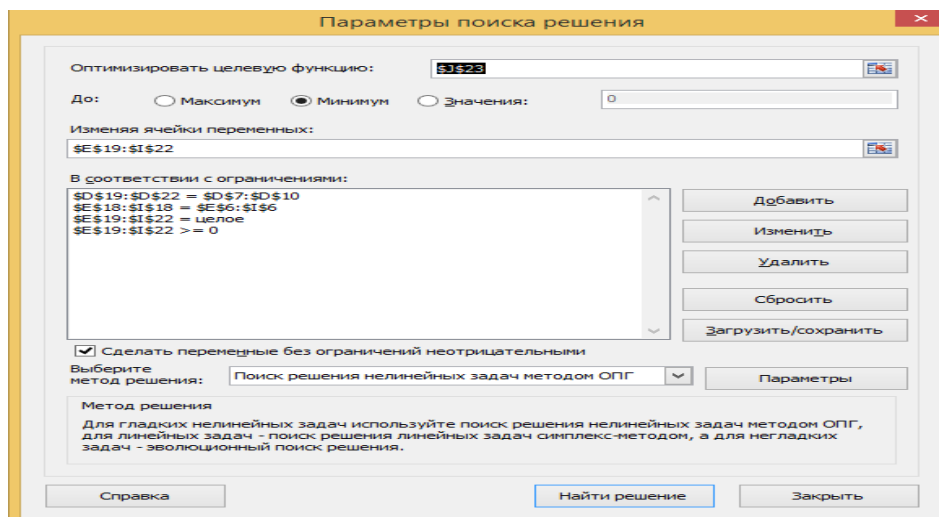
$$E18 = \text{сумм}(E19: E22)$$

Бул учурда нөл саны чыгат автотолтуруу ыкмасы менен E18 ден I18ге чейин калган маанилерин табабыз. Бул учурда бардык маанилер нөлгө барабар болот. Кийинки кадамда максаттуу функциянын маанисин I23 ячейкасында табабыз. Бул ячейканы активдештирип СУММПРОИЗВ функциясын колдонуу менен төмөнкү формуланы киргизебиз:

$$= \text{суммпроизв}(E7: I10 ; E19: I22)$$

Берилген формуланын мааниси да нөл санына барабар болот. Андан кийинки кадамда максаттуу функцияны активдештирип:

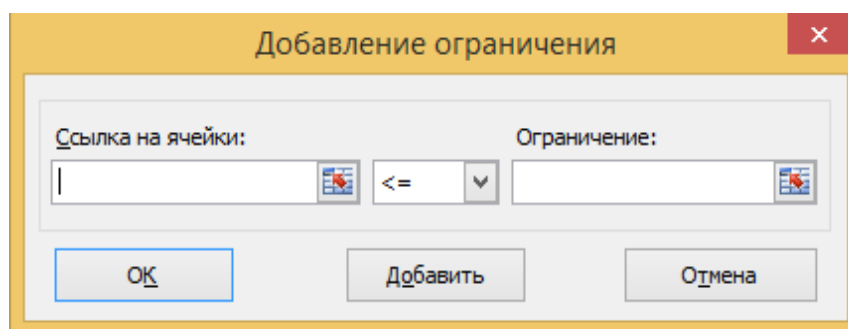
Данные → Поиск решения
Командасын аткаруу менен «Поиск решения» терезчесин ачабыз. Ачылган «Поиск решения» терезчесинен төмөнкүдөй өзгөртүүлөрдү киргизебиз:

2-сүрөт. Чыгарылышты издөө терезчеси.

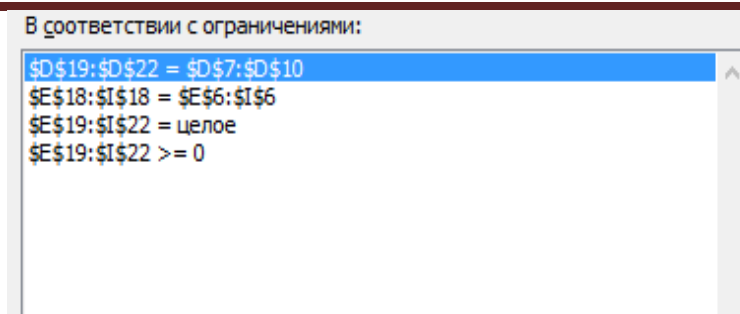
«Оптимизировать целевую ячейку» деген жолчого \$I\$23 ячейкасы берилет. Минимум максатын тандайбыз. «Изменяя значение ячеек» деген жолчого, керектүү жыйынтык алуунун адрестерин беребиз б.а. (\$D\$19:\$I\$22).

Чектөөлөр диапозонуна туура келген чектөөлөрдү беребиз. Ал үчүн «Добавить» кнопкасын басуу керектелет.

3-сүрөт. Чектөөлөрдү киргизүү.

Жогоруда берилген терезече аркылуу чектөөлөрдү «Добавить» кнопкасы аркылуу киргизип алабыз.

4-сүрөт. Киргизилген чектөөлөр.

Чектөөлөр киргизилгенден кийин, эң негизгиси бардык чектөөлөрдү берип киргизүү зарыл жана бардык чектөөлөр туура берилиш керек. Берилген чектөөлөрдү туура киргизүү үчүн, маселенин коюлушун туура жана анын максатын аныктоо зарыл. Андан кийинки кадамда маселенин чыгаруу методу тандалат. «Поиск решения нелинейных задач методом ОПГ» ыкмасын тандап «Найти решения» кнопкасын басабыз. Бул учурда берилген транспорттук маселенин чыгарылышына ээ болобуз. Алынган чыгарылышты сактап, ОК кнопкасы басылат.

Адабияттар:

1. Шабыев Б., Жусупбаев А.Ж., Омуров Т.Д., Култаев Т.Ч., Алыбаев А.М., Маткадырова Г.Т. Экономикадагы математика, II бөлүм // – Бишкек, 2005. – 260-283 бб.
2. Алыбаев А.М. Сызыктуу экономикалык маселени EXCEL электрондук таблицасында компьютердик моделдештирүү / А.М. Алыбаев, К.М. Мырзакулова // Бишкек, 2019. – С. 44-49.
3. Калдыбаев С.К., Ахсүтова А.А. Требования к проведению занятий по информатике в условиях компетентностного подхода // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2017. – №3 (43) – С. 20-25.
4. Электрондук ресурс: <https://www.matematicus.ru/excel/reshenie-transportnoj-zadachi-v-excel>

*Рецензиялаган:
Калдыбаев С.К.,
педагогика илимдеринин доктору, профессор*

*Оразбаева Асель Айтмухамедовна,
магистр педагогических наук,
преподаватель-лектор,
Жетысуский университет имени И. Жансугурова,
Республика Казахстан, город Талдыкурган,
e-mail: asel.oralbaeva@mail.ru*

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ РОБОТОТЕХНИЧЕСКИХ СИСТЕМ

*Оразбаева Асель Айтмухамедовна,
педагогика илимдеринин магистры,
окутуучу-лектор,
И. Жансугуров атындагы Жетысу университети,
Казак Республикасы, Талдыкурган шаары,
e-mail: asel.oralbaeva@mail.ru*

ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫК РОБОТОТЕХНИКАЛЫК СИСТЕМАЛАРДЫН ӨНҮГҮҮ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

*Orazbayeva Asel Aitmukhamedovna,
Master of Pedagogical Sciences,
Teacher-lecturer,
Zhetysu University named after I. Zhansugurov,
Kazakh Republic, Talldykurgan city,
e-mail: asel.oralbaeva@mail.ru*

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF INTELLIGENT ROBOTIC SYSTEMS

Аннотация: В данной статье рассматриваются основные тенденции развития интеллектуальных робототехнических систем. Робототехника – раздел науки и техники, основанный на создании роботов и робототехнических систем, предназначенный для автоматизации сложных технологических процессов и операций, а также для замещения человека при выполнении опасных и тяжелых работ. Роботы – одни из самых сложных технологий, развивающихся с большой скоростью. Их виды многочисленны и используются с разными целями в разных отраслях.

Аннотация: Бул макалада интеллектуалдык робототехникалык системаларын өнүктүрүүнүн негизги тенденциялары талкууланат. Робототехника – татаал технологиялык процесстерди жана операцияларды автоматташтырууга, ошондой

эле кооптуу жана оор жумуштарды аткарууда адамды алмаштырууга арналган роботторду жана роботтук системаларды түзүүгө негизделген илим менен техниканын тармагы. Роботтор - тез темп менен өнүгүп жаткан эң татаал технологиялардын бири. Алардын түрлөрү көп жана ар кандай чөйрөдө ар кандай максаттар үчүн колдонулат.

Annotation: This article discusses the main trends in the development of intelligent robotic systems. Robotics is a branch of science and technology based on the creation of robots and robotic systems designed to automate complex technological processes and operations, as well as to replace humans when performing dangerous and heavy work. Robots are one of the most complex technologies, developing at a high speed. Their types are numerous and are

used for different purposes in different environments.

Ключевые слова: *искусственный интеллект, робототехника, манипуляторы, автоматы, промышленный робот.*

Түйүндүү сөздөр: *жасалма интеллект, робототехника, манипуляторлор, автоматтар, өнөр жай роботтору.*

Key words: *artificial intelligence, robotics, manipulators, automata, industrial robot.*

Введение. Робототехника в переводе с английского означает «robotics» – роботика то есть термин, в котором объединены понятия робот и техника. Слово «робот» в переводе с чешского означает служение вне воли, раб (robot, robota – служение вне воли, rob – раб). Этот термин придумал чешский писатель, театральнй мэтр К. Чапек для своей пьесы. В его понимании роботы – это автоматизированные железные машины, способные выполнять все функции человека, дублировать их действия, а по телосложению схожи с человеческими.

В настоящее время роботы проникли во многие сферы нашей жизни, и ускоренная индустриализация промышленности, динамичное развитие новых технологий в средней Азии требуют подготовки подрастающего поколения как высококвалифицированных специалистов технической сферы. В последние годы в нашем государстве робототехника находит интенсивное применение во многих сферах. В частности: в сфере образования, промышленности, освоения космоса, медицины, быта и др.

Цель исследования. В зависимости от озвученной проблемы определяется следующая цель: выявить особенности обучения основам робототехники в сфере образования.

Методы исследования. Анализ робототехнических систем и определение требований к их созданию, определение места и роли робототехники в сфере образования, обоснование технологий, форм и методов обучения основам робототехники, метод статического сопоставления в отдельных сферах жизнедеятельности.

Основное содержание. Робот способен полностью или частично выполнять многие функции и действия человека или животного. Первые роботы повторяли лишь некоторые движения и внешность человека. Эти роботы использовались для развлечения зрителей. В настоящее время созданы и создаются такие технически совершенные роботы, что их используют в достаточно сложных процессах и задачах, например, в выполнении функции наблюдателей, оказании помощи пожилым людям, инвалидам, младенцам и т.д. Интенсивно развиваются технологии разработки интеллектуальных роботов, способных анализировать ту или иную ситуацию, самостоятельно принимать решения. Философия создания интеллектуальных роботов, как и других интеллектуальных систем, обосновывается на понятии «искусственный интеллект».

Искусственный интеллект – это часть информатики, которая занимается решением сложных проблем, пересекающихся в общих точках других наук, таких как психология, физиология, лингвистика. Искусственный интеллект – это программная система, описывающая игру человека в электронных вычислительных машинах. Другими словами, изобразить логическое мышление человека на разных компьютерах, сделать их способными мыслить самостоятельно. Термин «искусственный интеллект» был впервые введен ученым Джоном Маккарти в преамбуле конференции в 1956 году в Дартмутском университете. Согласно его мнению, ученые в области «искусственного интеллекта» могут исследовать интеллект, который не наблюдается у людей, чтобы решить конкретную проблему. То есть, одна из актуальных проблем информатики – формализация человеческого мышления, учение об интеллектуализации информационных технологий (интеллект – мысль, разум, сознание) – называется искусственным интеллектом [1, с. 237].

Искусственный интеллект занимается такими проблемами, как моделирование, программирование или выполнение действий, выполняемых человеком, на электронных вычислительных машинах для

некоторых интеллектуальных мыслительных способностей человека. В научной статье доктора педагогических наук, доцента Босовой Людмилы Леонидовны, опубликованной в журнале «Известия Кыргызской академии образования» №2 (51) в 2020 году, говорится, что, характеризуя комплекс необходимых требований к человеку, живущему в условиях современного высокотехнологического общества, наши зарубежные коллеги используют термин *computational thinking* – вычислительное (компьютерное) мышление. То есть, в основе вычислительного мышления лежит алгоритмическое мышление, но помимо него используется ряд других методов, в числе которых абстрагирование, обобщение, декомпозиция и оценка [2, с. 216].

Как мы уже упоминали, слово интеллект означает латинское «*intellectus*» – ум, память, способность человека мыслить. Знания об интеллекте развиваются по трем направлениям:

1. Творческое направление. Это направление связано с «машинными задачами» и эвристической теорией поиска.

2. Создание роботов, решающих нетривиальные задачи, поставленные человеком, также связано с производственными роботами, автономно работающими в реальной среде.

3. Основное направление, связанное с детальной интеллектуализацией электронно-вычислительных машин путем логического вывода и комплектования программным технологическим инструментом высокого уровня [3, с. 12].

Чтобы глубже понять деятельность робота, необходимо сравнить с соответствующими функциями человека. Они:

- 1–искусственное обоняние;
- 2–искусственный интеллект;
- 3–технический вид;
- 4–анализатор речи, т. е. анализатор;
- 5–синтезатор речи;
- 6–искусственная конечность, выполненная в виде шагающего аппарата;
- 7–искусственная рука;
- 8–механическая рука, выполняющая функцию манипулятора.

Итак, робот – это машина, выполняющая функцию человека, управляемая ЭВМ. В настоящее время роботы все больше используются в нашей жизни. Например, банкомат автоматически сам пересчитывает вам деньги. Если вы садитесь на игровые аттракционы в парке, у вас может сложиться впечатление, что вы летаете на ракете. Отсюда следует, что робототехника – это вид науки, занимающийся конструированием автоматизированных технических систем. Объектом исследования робототехнической науки является робот. Робот – это индустрия. Сборка роботов и их применение является крупнейшей отраслью. Робототехника делится на две части: производственную и специальную.

Промышленный робот – это немислимая, подвижная автоматическая машина, которая состоит из исполнительного устройства в виде манипулятора с функцией совершения нескольких действий и перепрограммируемого устройства для выполнения функций передвижения и управления в производственном процессе [4, с. 52]. На вопрос, какой смысл вкладывает слово «робот», какие возможности создает, у каждого человека будет свое мировоззрение. Но, сколько бы ни было разных мыслей и предложений, смысл их один и тот же: «Робот – это умный механизм, сконструированный, запрограммированный, автоматизированный, усовершенствованный человеческими руками». Ученые до сих пор трудятся над тем, чтобы сделать робота умным с помощью автоматизации, что является результатом большого количества поисков и практического труда.

Первые простые модели робота были созданы еще в далекие времена. Например, автоигрушки изобрели в I веке, часы – в III веке, а самостоятельно плавающие судна – в VIII веке. В настоящее время достаточно роботов, которые выполняют сложные действия, такие как перемещение различных изделий в нужное место, сварка металла, выполнение домашних, торговых и сельскохозяйственных работ, выполнение функций хирурга в медицине. Робот также используется в виде космонавта. Для решения

многих задач в новейшие роботы внедрен один или несколько компьютеров, в которых собран набор различных программ. Дальнейшее развитие робота зависит от дальнейшего развития микропроцессорной техники. Наука в этом направлении называется робототехникой. Он тесно связан с методами и идеями искусственного интеллекта [5, с. 21].

А первым термин «робот» придумал чешский писатель-сатирик Карл Чапек в соавторстве со своим братом Йозфом для своей пьесы «R.U.R.» (Rossum'S Universal Robots). Пьеса была написана в 1917 году и поставлена 1921 году. Пьеса описывает восстание человекоподобных машин против людей.

Если взглянуть на историю робототехники, то в древней литературе говорится о Железном слуге, оказавшем ложное служение Богу Гепесте, а в Средние века в работах гоммуникулиста алхимиков также использовались механические устройства, в древнеевропейском мифе големы и легенде «Франштейн или Современный Прометей» дается описание слуги рода робота Мери Келли.

Ученым, совершившим большую революцию в истории робототехники, был великий французский изобретатель Жак де Вокансон. Родившись десятым ребенком в бедной семье, он вошел в историю как великий инженер, математик, музыкант и основатель автоматов. Кроме того, он отлично владел анатомией. Благодаря этому в своей частной мастерской, которую он открыл в 1927 году, он изготавливал различные механические игрушки, человеческие автоматы. Одной из таких работ великого изобретателя является утка-робот, состоящая из около 1000 деталей и признанная лучшей из созданных в то время роботов (рис.1). Эта утка могла ходить сама, размахивая крыльями, издавая характерный звук птиц. Кроме того, она пила воду и измельчала зерна, а также калала эти зерна через внутреннюю мельницу и выбрасывала их наружу в виде фекалий. К сожалению, ни одна работа великого инженера-механика, академика Парижской академии наук не дошла до нашего времени [6, с. 143].

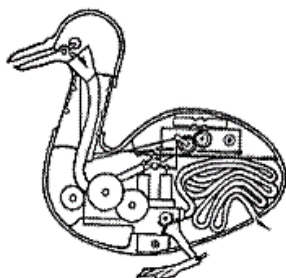

Рисунок 1. Схема механической утки

Робототехника начала резко развиваться после Второй мировой войны с момента появления атомного производства. Индустрия тех лет еще не была способна производить высокоинтенсивно запрограммированные манипуляторы, конвейер роботов еще не мог работать. Первой производящей компанией производства копировальных манипуляторов или MSM (Master-Slave Manipulators) стала «CRL» (Central Research Laboratories), основанная в 1945 году. Первый MSM этой компании-манипулятор «Model-1» был представлен в 1949 году в США комиссии по атомной

энергетике. В целом первые статьи о промышленных роботах стали публиковаться в 1960-х годах в американском журнале «American Metal & Market».

В литературах выделяют несколько звеньев роботов, не имеющих отношения к процессу развития. К категории первого поколения мы относим всех манипуляторов-копировщиков и программистов. Такие машины выполняют только написанную для них программу. Роботы второго поколения включают роботов с большим количеством сложного оборудования, которые могут выполнять какие-либо интеллектуальные

функции. Ну, а роботы третьего поколения – это автономные мобильные роботы, которые могут сами адаптивно программировать [7, с. 68].

В настоящее время во многих странах обучение основам робототехники в образовательном процессе пользуется большим спросом. Основной задачей является привлечение внимания молодежи к инженерным профессиям и науке. Чтобы усовершенствовать эту идею, Всемирная олимпиада роботов (англ. World Robot Olympiad, WRO), соревнования школьников 10-18 лет – международные соревнования роботов (MCP).

В целом робототехнику можно разделить на три направления:

- направление, используемое в образовательных целях;
- направление, используемое для соревновательных целей;
- направление, используемое в творческих целях.

В настоящее время обучающиеся могут заниматься робототехникой во внеурочное время и на курсах по выбору. На таких занятиях преобладает соревновательное направление. Точнее, соревновательный компонент явно присутствует. Направление образованности косвенно определяется только техническим направлением. К этому направлению относятся зубчато-ленточные передачи, изменение пространства вращения, изменение пройденного расстояния диаметра колеса, технология перемещения по линии, распознавание объектов и многое другое.

Робототехнические системы первого поколения. Большинство роботов, которые сегодня используются в производстве, относятся к первому поколению. Вычислительная мощность их системы управления является низкой (иногда равной нулю). Единственная «интеллектуальная» функция такого робота заключается в запоминании последовательности эффектов, передаваемых оператором. Технологическая ситуация, в которой они работают, должна быть полностью детерминирована. Это включает в себя четкую

стабилизацию механизмов, четкое определение пространственной связи с другим оборудованием и обеспечение безопасности людей, находящихся в непосредственной близости от инструментов. Во многих случаях затраты на создание полностью детерминированных технологических условий окупаются в условиях повышения производительности, повышения качества продукции и времени работы оборудования [8, с. 19].

Робототехнические системы второго поколения. Первый робот второго поколения появился, когда в систему управления был встроены недорогой микропроцессор. Удалось рассчитать элементы движения стрел манипулятора по всей степени сдвига. Это позволило замедлить перемещение рабочего финиша по заданным траекториям. Роботы второго поколения могут работать с механизмами, лежащими над движущимся носителем. Иногда в систему вводились датчики силового момента и дальномера, обеспечивающие адаптацию к изменениям. Роботы второго поколения используют в основном в местах, связанных с автоматическими производственными процессами: точечная сварка, окраска напылением, дуговая сварка, сборка. При работе с роботами второго поколения видно, что перспективы их развития зависят от использования усовершенствованных датчиков и увеличения расчетной мощности системы управления.

Робототехнические системы третьего поколения. Робототехнические системы третьего поколения появились несколько лет назад, но они еще не были полностью исследованы. Особенностью этих систем является использование нескольких асинхронно работающих микроЭВМ, каждая из которых реализует автономные функции. Типичный робот третьего поколения оснащен специальным процессором управления для каждой степени сдвига и центральным процессором, который координирует его работу. Центральный процессор выполняет и другие функции верхнего уровня.

Каждый из процессоров низкого уровня обрабатывает сигналы внутренних датчиков

состояния и скорости перемещения прерывателя своего манипулятора и является частью системы сервоуправления. Центральный процессор координирует перемещение по отдельным степеням, выполняет преобразование координат при работе в различных системах координат, взаимодействует с внешними передатчиками, другими роботами и ремнями, хранит программы в своей памяти, обменивается информацией с другими ЭВМ по линии связи. Все перечисленные функции могут выполняться одной ЭВМ, но новые системы чаще используют иерархическую систему обработки данных. Эти затраты на процессоры низкого уровня полностью зависят от гибкости системы и объясняется своей простотой.

По типу управления робототехнические системы делятся на биотехнические, автоматические, интерактивные. Биотехнические системы включают системы команд (кнопка управления и управления отдельными звеньями робота), копирование (повторение движений человека, можно реализовать обратную связь, несущую прикладные силы, экзоскелеты) и полуавтоматические (управление одним командным объектом, например, рычагом всей кинематической схемы робота).

Специалисты по робототехнике очень востребованы в развивающей инженерии и промышленности. Подготовка специалистов в этой области должна начинаться со школьной скамьи. Поэтому робототехника в школьном образовании сегодня важна и актуальна.

Робототехника – прикладная наука, занимающаяся разработкой автоматизированных технических систем. Робототехника базируется на таких дисциплинах, как электроника, механика, программирование, физика. Робототехника – одна из важнейших направлений научно-технического прогресса, где механика и новые технологии связаны с проблемами искусственного интеллекта.

Основная цель обучения робототехнике – заложить основу информационных навыков личности, т.е. помочь учащимся

овладеть методами сбора информации, а также технологией ее интерпретации и применения на практике.

Воспитательный аспект робототехники можно рассматривать с точки зрения М. Поташника, предполагающего использование четырех каналов воспитания в учебном процессе:

- через содержание основ науки (интерпретация мировоззренческих понятий: изучение причинно-следственных связей в окружающей среде; познание окружающей среды и человечества);

- через методы обучения (приобщение учащихся к отношениям делового сотрудничества (бережное отношение друг к другу, уважение к мнению других, умение слушать товарищей), привитие чувства товарищеской взаимопомощи и этики групповой работы);

- используя на уроке случайные или спланированные учителем, специально созданные воспитательные ситуации, события, противоречия, постоянно возникающие в школьной жизни;

- через личность учителя.

Образовательный аспект робототехники связан с функцией профессиональной направленности курса (на занятиях предлагаются примеры из области машиностроения) [9, с. 115]. В то же время мы считаем, что преподавание робототехники на начальном уровне имеет очень важное культурное значение, поскольку учащиеся должны не только овладеть базовыми знаниями по классическим дисциплинам, но и уметь ориентироваться в новых ситуациях. На сегодняшний день робототехника является одним из основных направлений научно-технического прогресса. Углубленное освоение робототехники подразумевает решение более сложных задач, например, использование ПИС-контроллера для управления движением робота по лабиринту и по черной линии. Такой курс можно рассматривать как пропедевтический курс, представляющий собой модель инженерной деятельности, подготавливающей учащихся к выбору будущих профессий (в переводе с

греческого слова «*propaideuo*» – «предобучение»).

Развивающий аспект робототехники заключается в структурировании и программировании учащихся на решение задач по развитию познавательных процессов (восприятия, мышления и речи, памяти, воображения), развитию форм мышления (анализ, обобщение, сравнение и др.), черты личности (поведение и подход) – развитие действий, интеллект, оригинальность, творческий потенциал).

Основные принципы обучения робототехнике в школе следующие:

- определить место и роль робототехники в образовательном пространстве школы;
- обоснование технологий, форм и методов обучения основам робототехники;
- разработка новых учебных программ с учетом робототехники;
- определить темы информатики, ИКТ, технологий и физики для интеграции образовательной робототехники [10, с. 58].

Вовлечение учащихся в исследования в области робототехники, обмен технической информацией и базовыми инженерными знаниями, разработка новых научно-технических идей создает необходимые условия для качественного образования за счет использования новых педагогических подходов и новой информации в учебном процессе. Знание феномена техники, законов техники позволяет выпускнику соответствовать современным требованиям и найти свое место в современной жизни.

Выводы. К автоматическим робототехническим системам относятся программные (работающие по определенной программе, в основном предназначенные для решения одних и тех же задач в одной и той же среде), адаптивные (решающие типовые задачи, но адаптируемые к условиям функционирования) и интеллектуальные (наиболее развитые, автоматизированные) системы. К интерактивным робототехническим системам относятся автоматизированные (возможное чередование автоматизированных и биотехнических режимов), надзорные (автоматические системы, в

которых человек выполняет целевые функции) и диалоговые (робот участвует в диалоге с человеком в выборе стратегии поведения, поэтому робот, как правило, оснащен экспертной системой, способной предвидеть результаты манипуляции и консультировать по выбору цели) [11, с. 21].

Основные задачи управления роботами:

- планирование правил;
- планирование движений;
- планирование сил и моментов;
- динамический анализ точности;
- определение кинематических и динамических характеристик робота.

Достижения технической кибернетики и теория автоматического управления очень важны в разработке методов управления роботами.

Существует много образовательных технологий, которые развивают критическое мышление и решение проблем, но очень мало привлекательных образовательных сред, которые поощряют будущее поколение к инновациям с помощью науки, технологий, математики, творческого мышления, анализа ситуации и критического мышления. В связи с этим школьная робототехника – обеспечивает учащихся технологиями XXI века, способствует развитию их коммуникативных навыков, развивает навыки взаимодействия, самостоятельности в принятии решений и раскрывает их творческий потенциал.

Отметим, что внедрение единой системы обучения основам робототехники в школе станет важным этапом в развитии технических навыков школьников. Кроме того, это способствует пробуждению у учащихся интереса к техническому творчеству, помогает раскрыть таланты каждого ученика. Поэтому преподавание робототехники в школе – это большой шаг к начальному инженерному образованию и профориентации.

Литература:

1. Лукьянова Е.В. Робототехника и искусственный интеллект. Опыт Японии //

- Искусственный интеллект: философия, методология, инновации. Материалы Пятой Всероссийской конференции студентов, аспирантов и молодых учёных (г. Москва, МГТУ МИРЭА, 9-11 ноября 2011 г.) // Под ред. Д.И. Дубровского и Е.А. Никитиной. – М.: «Радио и Связь», 2011. – С. 236-238.
2. Босова Л.Л. О целях современного образования школьников в области информатики и информационных технологий // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2020. – №2 (51). – С. 214-219.
 3. Каширин Д.А., Федорова Н.Д., Ключникова М.В. Курс «Робототехника»: внеурочная деятельность, 2-е издание дополненное переработанное, методические рекомендации для учителя / Под ред. Криволаповой Н.А. – Курган: ИРОСТ, 2013. – 80 с.
 4. Крейг Д. Введение в робототехнику. Механика и управление // Изд-во «Институт компьютерных исследований», 2013. – 564 с.
 5. Конюх В.Л. История робототехники // Основы робототехники. – [Ростов-на-Дону](#): «Феникс», 2011. – С. 21-28.
 6. Иванов А.А. Основы робототехники: учеб. пособие для студентов вузов. А.А. Иванов. – М.: Форум, 2012. – 222 с.: ил., схем., табл. – (Высшее образование). – Библиогр.: с. 220. – Сер. указ. на обороте тит. л. – ISBN 978-5-91134- 575-4.
 7. Educational robotics: Open questions and new challenges Dimitris Alimisis School of Pedagogical and Technological Education, Patras, Greece/ Themes in Science & Technology Education, 2013. 6 (1). – С. 63-71.
 8. Самылкина Н.Н. Влияние образовательной робототехники на содержание курса информатики основной школы / Н.Н. Самылкина, И.А. Калинин // Информатика в школе. 2017. – № 8. – С. 16-21.
 9. Филиппов С.А. Робототехника для детей и родителей. – СПб.: Наука, 2013. – 319 С.
 10. Богданова, Д.А. Социальные роботы и дети / Д.А. Богданова // Информатика и образование. ИНФО. – 2018. – № 4. – С. 56-60.
 11. Дегтярева Л.В. Информатика и бизнес в решении вопросов обучения робототехнике / Л.В. Дегтярева, С.М. Клебанова // Вестник Московского городского педагогического университета. Серия: «Информатика и информатизация образования». – 2018. – № 2 (44) 2018. – С. 17–29.

Рецензент:

Син Е.Е.,

доктор педагогических наук, профессор

*Beydullayeva A.M.,
Graduate student,
Azerbaijan Diplomatic Academy,
Azerbaijan, Baku city,
e-mail: abeydullayeva13865@ada.edu.az*

TEACHER AWARENESS OF VARIOUS INSTRUCTIONAL DESIGN MODELS IN AZERBAIJAN

*Бейдуллаева А.М.,
магистрант,
Азербайжан дипломатиялык академиясы,
Азербайжан, Баку шаары,
e-mail: abeydullayeva13865@ada.edu.az*

АЗЕРБАЙЖАНДАГЫ ОКУТУУНУН АР КАНДАЙ МОДЕЛДЕРИ ЖӨНҮНДӨ МУГАЛИМДЕРДИН МААЛЫМДУУЛУГУ

*Бейдуллаева А.М.,
магистрант,
Азербайджанская дипломатическая академия,
Азербайджан, город Баку,
e-mail: abeydullayeva13865@ada.edu.az*

ОСВЕДОМЛЕННОСТЬ УЧИТЕЛЕЙ О РАЗНЫХ МОДЕЛЯХ ПРЕПОДАВАНИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

***Annotation:** The implementation of various instruction design models should be deemed as important factors in the attainment of quality teaching. To what extent the education providers are aware of the existence of diverse instruction design forms to facilitate the learning/teaching process and meet the needs of today's students is an emerging concern in many parts of the world including our home country: Azerbaijan. By using qualitative research and by conducting one-to-one interviews this paper will aim to investigate the extent of teacher awareness on various instruction design models.*

***Аннотация:** Окутуунун ар кандай моделдерин киргизүү сапаттуу билим алууга жетишүүдө маанилүү фактор катары каралышы керек. Мугалимдер окутуу/окуу процессин жеңилдетүү жана заманбап окуучулардын муктаждыктарын канааттандыруу үчүн окутуунун ар кандай түрлөрү бар экендигин канчалык деңгээлде билишет деген суроо дүйнөнүн көптөгөн*

өлкөлөрүндө, анын ичинде Азербайжанда дагы тынчсызданууну жаратууда. Сапаттуу изилдөөлөрдү жана жеке маектешүүлөрдү колдонуунун негизинде, макала мугалимдердин педагогикалык дизайндын ар кандай моделдери жөнүндө канчалык деңгээлде кабардар экендигин изилдөөгө багытталган.

***Аннотация:** Внедрение различных моделей преподавания следует рассматривать как важный фактор в достижении качественного образования. Вопрос о том, в какой степени учителя осведомлены о существовании разнообразных форм преподавания для облегчения процесса учения/обучения и удовлетворения потребностей современных учащихся, вызывает растущую озабоченность во многих частях мира, включая Азербайджан. На основе использования качественного исследования и индивидуальных интервью статья направлена на изучение степени осведомленности*

учителей о различных моделях педагогического дизайна.

Key words: *instruction design models, traditional teaching, lifelong learners, engaging classroom activities, student-centered learning.*

Түйүндүү сөздөр: *окутуу моделдери, үзгүлтүксүз билим берүү, кызыктуу иш-чаралар, студенттерге багытталган окутуу.*

Ключевые слова: *модели преподавания, непрерывное образование, увлекательные занятия, обучение, центрированное на учащихся.*

Introduction. Instruction is a plan of teaching and learning activities in which learning is organized. The aim of instruction is to make the learning process take place [9]. It is no longer sufficient to attain high academic achievement, improved behavior or better attendance which were the prime objectives of the traditional way of teaching. Today, education means going beyond the aforementioned. In other words, enhancing learners' critical thinking skills and, fostering their creativity, nurturing their intellectual growth by getting them more and more actively engaged in classroom activities has become a prerequisite of today's teaching and learning process [10]. Obviously, these established targets can be accomplished if the relevant instruction designs are selected, which may yield satisfying results. Besides, the proper selection of instruction design brings the focus of our students back to classrooms, improves student motivation [15], and allows learners to build skills which are essential to qualify as autonomous or lifelong learners. When learning is based on student-centred approaches, students can take ownership of their learning and growth [1]. This prompts the cultivation of individuals who own a mindset open to growth and accountability instead of those who are educated through traditional teaching methods that involve memorization and testing [5].

The emphasis of a traditional teaching model is placed on teachers who play a central role in the teaching and learning processes. According to this model, instructors are regarded as a primary source of information

[12]. At the same time, learners are required to passively receive the information and memorize and retrieve that piece of information when needed [11]. To what extent this instructional approach nurtures skills and abilities needed for the 21st century has become one of the most controversial issues. The essential skills for the present day include the ability to think critically and creatively, be able to get engaged in collaboration and corporation, possess enhanced communication skills and take the lead or initiate actions in case of demand. Implementing student-centred learning makes it feasible to foster the skills which has become the prerequisite of today's time [6].

Student-centred learning is a type of instructional approach which shifts attention from teachers to students Weimer. Because instructors base their teaching on the curriculum, it should be examined if the curriculum is based on teacher or student-centred approaches and whether curriculum reforms are conducted successfully and accordingly. Curriculum reform is often based on content reform [3]. While the content review is undeniable, the way the content is delivered should be deemed equally important. Accordingly, it becomes rational to explore stakeholders' perceptions regarding the implementation of student-centred classes. This research attempted to study the awareness of teachers on various instructional design strategies and which obstacle they face in their attempt of implementing student-centered approaches.

The aim of the study. This study aimed to explore various instructional design strategies implemented by the school, language school and university instructors. The research also investigated the preventative issues which cause difficulties for teachers to implement student-based instructional approaches.

Research design and methodology. To achieve the purpose of the academic work, the qualitative research method has been chosen for this study. Qualitative research allows the researcher to collect data through purposeful sampling, semi-structured interviews and methodical data collection and data analysis procedures. Creswell (2014) writes that research

design involves specific steps to collect, analyse, and report data [2]. The nature of this research is exploratory, as this approach allows the researcher to discover and obtain new information, knowledge and understanding [4]. A small-scale study is based on the following questions:

1. What types of instructional design strategies do you use in your classrooms? (Examples: story-based learning, game-based learning, problem or project-based learning, flipped classroom, lecturing, think-pair-share)?

2. Are there any issues which prevents you from applying various instructional design strategies? or making your classes student-centered?

Research participants. In-depth interviews were held among teachers who are employed in various educational settings, namely public schools, private schools, public universities, private universities and private language schools. Overall, twenty-three participants were involved in this study, of which four were males, and nineteen were females.

Figure1. The number of research participants

State school	Private school	University	Language school
6	6	6	5

Results. This small research was conducted in Azerbaijan and revealed interesting findings. Although findings differed considerably, most of the research participants expressed positive views about implementing student-centred instructional approaches. Findings are grouped in the following way: 1) private school teachers, 2) state school teachers, 3) university instructors 4) language school tutors.

Private school teachers. Six private school teachers participated in this study, and they asserted that they are aware of various instructional design strategies and models like collaborative learning, cooperative learning, problem-based learning and project-based learning. They mentioned that the implementation of active learning styles adds variety to their day-to-day teaching and learning processes, enhances student participation and leads to increased learning outcomes. These participants also emphasized that parents hold high expectations for them to execute learning different from the traditional way of teaching.

State school teachers. Six state schools took part in this research. This group of teachers claimed opposing viewpoint by mentioning that they consider students' preferences when preparing lessons. Accordingly, once instructors in state schools attempt to apply student-centred instructional approaches, they encounter a lack of interest or engagement from the side of their

students. In addition, it was revealed that most students in state schools do not seem to relish the idea of taking accountability for their learning and resist the idea of being in the centre of the teaching and learning process. Moreover, all interviewed teachers mentioned that schools lack resources which acts as an obstacle for them to try to go beyond the traditional way of teaching. Two out of six teachers brought specific examples by stating that they implement think-pair-share or group discussions which delight their students. However, the rest of the teachers claimed that student-centered instruction can make their classrooms noisy which may not be approved by parents or school authorities.

University instructors. Five university lecturers participated in this study. Findings to some extent overlapped with the findings of state schools as those employed in universities propounded that they are not capable of implementing student-centred approaches. Reasons included lack of resources, loaded syllabus, and many students in auditoriums.

Language school instructors. Six language instructors were involved in this investigation. They noted that their decision to apply teacher or student-centred teaching depends on student preferences and their ages. Language instructors believe that implementing a student-centred approach increases student

participation, facilitates students' assimilation of new concepts and leads to better language acquisition.

Scientific novelty. The main objective of this research was to determine if teachers in private, state, and language schools, together with lecturers in universities, are aware of various instructional design strategies or techniques which formulate the basis of student-centred instruction in the Azerbaijani context. In addition, the study aimed to explore issues which prevented knowledge providers from going beyond the traditional way of teaching. While similar studies were conducted in the past in the Azerbaijani context before those studies were mainly confined to either schools or universities. This study attempted to involve education providers from various educational settings.

Significance of the study. The study aimed to contribute to the existing literature about the awareness of Azerbaijani private and state school teachers, university instructors and language school instructors about using various instructional design strategies with their students. Findings based on research questions might act as a rich source of data for those who intend to innovate their teaching style by transcending the traditional teaching method based on teaching and testing at an individual level.

Conclusion. Today, the field of education is facing a considerable challenge: meeting the needs of employability [7]. In the present day, education should foster individuals who possess highly enhanced critical thinking, creativity, and the ability to collaborate and cooperate [8]. Needless to say, these skills or abilities may not improve if future individuals are educated in an environment in which they are not part of the decision-making processes. The benefits of implementing student-centred instructions go beyond that. Student-centred learning has been proven to be successful in enhancing the attainment levels of students as well [13]. Considering this importance, this study aimed to explore teacher awareness of various instructional design models and preventative issues that hamper education providers' use of student-centred approaches. Overall, it can be

concluded that all participants were aware of teacher-centred or student-centred teaching.

References:

1. Barbara, H. A. (2010). Student ownership: Learning in a student-centered art room. *Art Education*, 63(4), 40-46. <https://doi.org/10.1080/00043125.2010.11519078>
2. Creswell, J. W. (2014). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (4th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
3. Eberly, M. B., Newton, S. E., & Wiggins, R. A. (2001). The syllabus as a tool for student-centered learning. *The Journal of General Education*, 50(1), 56-74. <https://doi.org/10.1353/jge.2001.0003>
4. Elman, C., Gerring, J., & Mahoney, J. (2020). *The production of knowledge: Enhancing progress in social science*. Cambridge University Press.
5. Fahim, M., & Pezeshki, M. (2012). Manipulating critical thinking skills in test taking. *International Journal of Education*, 4(1). <https://doi.org/10.5296/ije.v4i1.1169>
6. Gilbert, D. (2016). Curious, collaborative, creativity: Applying student-centered principles to performing ensembles. *Music Educators Journal*, 103(2), 27-34.
7. Glover, D., Sue Law, & Youngman, A. (2002). Graduateness and employability: Student perceptions of the personal outcomes of university education. *Research in Post-Compulsory Education*, 7(3), 293-306. <https://doi.org/10.1080/13596740200200132>
8. Hoaglund, A., Birkenfeld, K., & Box, J. (2014). Professional learning communities: Creating a foundation for collaboration skills in pre-service teachers. *Education*, 134(4), 521-528.
9. Ishman, A. (2011). Instructional design in education: new model. *Tojet: The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 10(1), 136-142. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ926562.pdf>

10. Kembara, M., Rozak, R. W., & Hadian, V. A. (2019). Research-based lectures to improve students' 4C (Communication, collaboration, critical thinking, and creativity) skills. *Proceedings of the Second Conference on Language, Literature, Education, and Culture (ICOLLITE 2018)*. <https://doi.org/10.2991/icollite-18.2019.50>
11. Kumar Shah, R. (2020). Concepts of learner-centred teaching. *Shanlax International Journal of Education*, 8(3), 45-60. <https://doi.org/10.34293/education.v8i3.2926>
12. Luan, W. S., & Bakar, K. A. (2008). The shift in the role of teachers in the learning process. *European Journal of Social Sciences*, 7(2), 33-41.
13. Overby, K. (2011). Student-Centered Learning. *College of DuPage*, 9(32). <https://dc.cod.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1375&context=essai>
14. Weimer, M. (2002). *Learner-centered teaching: Five key changes to practice*. John Wiley & Sons.
15. Wilson, P. H., Sztajn, P., Edgington, C., & Myers, M. (2015). Teachers' uses of a learning trajectory in student-centered instructional practices. *Journal of Teacher Education*, 66(3), 227-244. <https://doi.org/10.1177/0022487115574104>

Рецензент:
Мамбетакунов У.Э.,
доктор педагогических наук, профессор

ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯСЫ

ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ

TEACHING TECHNOLOGY

*Ажыкулова Наргиза Байышовна,
ага илимий кызматкер,
Кыргыз билим берүү академиясы,
Билим берүүдөгү тажрыйбаларды жана инновацияларды
баалоо лабораториясы,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

*Тагаева Гульмира Сарыгуловна,
лаборатория башчысы,
Кыргыз билим берүү академиясы,
Билим берүүдөгү тажрыйбаларды жана инновацияларды
баалоо лабораториясы,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**ЭЛ АРАЛЫК PISA ИЗИЛДӨӨСҮНӨ КЫРГЫЗСТАНДЫН
ОКУУЧУЛАРЫН ДАЯРДООНУН МАСЕЛЕЛЕРИ**

*Ажыкулова Наргиза Байышовна,
старший научный сотрудник,
Лаборатория Оценки практик и инноваций в образовании,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

*Тагаева Гульмира Сарыгуловна,
заведующая лабораторией,
Лаборатория Оценки практик и инноваций в образовании,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**ВОПРОСЫ ПОДГОТОВКИ УЧАЩИХСЯ КЫРГЫЗСТАНА
К МЕЖДУНАРОДНОМУ ИССЛЕДОВАНИЮ PISA**

*Azhykulova Nargiza Baiyshovna,
Senior Researcher,
Laboratory for Evaluation of Practices and Innovations in Education,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

*Tagaeva Gulmira Sarygulovna,
Head of the laboratory,
Laboratory for Evaluating Practices and Innovations in Education,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫНЫН КАБАРЛАРЫ
ISSUES OF PREPARING KYRGYZ STUDENTS FOR THE
INTERNATIONAL PISA STUDY

Аннотация: Макалада PISA – окуучулардын билим жетишкендиктерин баалоонун эл аралык программасы жөнүндө баяндалат. Кыргызстанда жаңы муундагы стандарттарда билим берүүдөгү компетенттүүлүк мамиле белгиленгендиктен, окутуу процессинде окуучулардын жетишкендиктерин баалоого жаңы мамилелер киргизилиши керек.

PISAnын тесттик тапшырмаларында негизги турмуштук көндүмдөр: талдоо, баалоо, чыгармачылык компетенциялары текшерилет, ошого байланыштуу мисалдар, аларды баалоо деңгээлдери, КББAnын баалоо лабораториясында жүргүзүлгөн изилдөөнүн кээ бир жыйынтыктары келтирилген.

Аннотация: В статье рассказывается о международном исследовании по оценке учебных достижений учащихся PISA. Поскольку в Кыргызстане в стандартах нового поколения введен компетентностный подход в образовании, в процесс обучения должны быть внедрены новые подходы к оценке достижений учащихся.

В тестовых заданиях PISA проверяются основные жизненные навыки: анализ, оценка, творческие компетенции, в связи с чем приводятся примеры заданий, уровни их оценки, некоторые результаты исследования, проведенного в лаборатории оценки КАО.

Annotation: The article describes an international study on the assessment of educational achievements of PISA students. Since a competence-based approach to education has been introduced in Kyrgyzstan in the standards of the new generation, new approaches to assessing student achievements should be introduced into the learning process.

The PISA test tasks test basic life skills: analysis, evaluation, creative competencies, in connection with which examples of tasks, their assessment levels, and some results of a study conducted in the KAA assessment laboratory are given.

Түйүндүү сөздөр: PISA, функционалдык сабаттуулук, табигый илимдер боюнча

сабаттуулук, баалоонун ыкмалары, деңгээлдер боюнча окуучулар ээ болуучу компетенттүүлүктөр, PISA тесттик тапшырмалары.

Ключевые слова: PISA, функциональная грамотность, естественнонаучная грамотность, методы оценки, компетенции, овладеваемые учащимися по уровням, тестовые задания PISA.

Key words: PISA, functional literacy, natural science literacy, assessment methods, competencies mastered by students by levels, PISA test tasks.

Киришүү. Акыркы мезгилде дүйнөдө актуалдашкан глобалдашуу процесси бардык тармактарда атаандаштыкты күчөтүп жатат. Кыргызстанда билим берүү системасында кийинки жылдары жүргүзүлүп жаткан реформалоо процесси компетенттүүлүк мамилеге жана дүйнөлүк билим берүү мейкиндигиндеги алдыңкы эл аралык тажрыйбаларга негизделген. Баалоо, контролдоо системасы, ар кандай сынактар, тесттер, компетенттүүлүк мүнөздөгү тапшырмалар окуучулардын тышкы чөйрөдөгү өзгөрүүлөргө ылайыкталган билимдерин, интеграциялоо жөндөмүн аныктайт жана аларды калыптандырып, өнүктүрүүгө багытталышы керек. Дүйнөдөгү тездик менен жүрүп жаткан өзгөрүүлөргө окуучуларды көнүктүрүү, азыркы мезгилдеги керек кесиптерге, технологияларды пайдаланууга, турмуштагы ар кандай проблемаларды чечүүгө даярдоо бүгүнкү күндөгү актуалдуу маселе болуп эсептелет. Ушул нукта КББAnын структуралык бөлүмү болгон Билим берүүдөгү тажрыйбаларды жана инновацияларды баалоо лабораториясы дагы билим берүүнү өнүктүрүү Стратегиясынын (2012-2020-жж.) негизги 3 багытынын бирин (Баалоо системасын куруу) жетекчиликке алынып, 2012 жылы ачылган. Учурдагы Өкмөттүн программасында да (2021-2040-жж.) баалоо маселелерин өркүндөтүү каралган. Баалоо системасын өркүндөтүү Концепциясында да (министрликтин

коллегиясы 19.02.2020-ж. бекиткен) окуучулардын окуу жетишкендиктерин критериялдык баалоо механизм жакшыртуу жана ар бир класстын деңгээлинде предметтик жетишкендиктерди баалоо уюштурулушу каралган. Жогоруда айтылгандарга негизделип, изилдөөбүздө окуучулардын жетишкендиктерин функционалдык сабаттуулуктун призмасында карап, баалоо максаты коюлган.

Өлкөдө жүргүзүлүп жаткан билим берүү системасын дүйнөлүк билим берүү мейкиндиги менен интеграциялоодо ар кандай сынактар бар, алардын бири PISA эл аралык изилдөөсүндө да функционалдык сабаттуулук текшерилет.

PISA (Programme for International Student Assessment) – дүйнөнүн ар кайсы өлкөлөрүндө окуучулардын функционалдык сабаттуулугун жана билимин, практикада колдонуу билгичтигин, коомдо өз алдынча жашоого даярдыгын баалоо боюнча эл аралык программа.

PISAнын изилдөө максаты:

- билим жетишкендиктерин текшерип, кандай деңгээлге жетишүүгө болоорун көрсөтүү;
- кайсыл-бир жерде жетишкен жыйынтыктардын негизинде ар кандай өлкөлөрдүн өкмөттөрүнө билим берүү системасындагы саясатка багыт көрсөтүү;
- дүйнөдө өлкөлөрүндөгү жана өз мамлекетибиздеги билим берүү системасынын натыйжалуулугун салыштыруу;
- билим берүү саясатынын чөйрөсүндөгү тажрыйба менен бөлүшүү.

PISA эл аралык изилдөөсү 2000-жылы өткөрүлүп башталган. Бул изилдөөнү OECD уюму өткөрөт. PISA изилдөөсү үч багыттын: окурмандык, математикалык жана табигый илимдер боюнча сабаттуулук текшерилет. Изилдөөнүн объектиси болуп 15 жаштагы окуучулар эсептелет [1]. Бул куракта окуучулар негизги мектепти аякташып, турмуш жолун тандоого даярданышат. Башталгыч класс билим алуунун негизги пайдубалы болгондуктан, билим берүүнүн бул этабы өтө маанилүү, себеби баштапкы класста бардык көндүмдөр калыптана баштайт. PISA

– бул билим сапатын мониторинг жасоочу изилдөө, анын өзгөчөлүгү – заманбап коомдо жашоого даярдыгын, б.а. окуучунун окуу ишмердүүлүгүнүн жыйынтыгын гана баалабастан, коммуникациянын жана социалдык мамиленин, жана башка сферанын кеңири диапазонун чечүүгө багытталган. Демек, PISA изилдөөсү окуучунун функционалдык сабаттуулугунун канчалык деңгээлде калыптангандыгын текшерет [2].

Кыргызстандын окуучуларынын PISA эл аралык изилдөөлөргө катышуусу ийгиликсиз болуп калгандыгы мамлекетибиздин мектептик билим берүү системасынын сапатын жогорулатууга багытталган чечкиндүү иш-чараларды пландаштырууга өбөлгө жана негиз болду [3].

Ушуга байланыштуу, Кыргызстанда 2025-жылы PISA эл аралык изилдөөсүнө 15 жашар окуучу жаштар катышууга саясий чечим чыгарылды. Бул республикабыздын окуучуларын алдыдагы сыноого жакшыраак даярдоо милдетин коёт. Эң оболу, түшүнүктөр менен тааныштыралы.

Функционалдык сабаттуулук – мектепте алган билимдерин күнүмдүк турмушта көйгөйлөрдү чечүү үчүн колдонуу, маалыматты талдай алуу, маселе чечүүдө чыгармачылыкты пайдалануу.

Математикалык сабаттуулук – математиканы ар түрдүү контексттерде колдоно алуу, математикалык ой жүгүртүү.

Табигый илимдер боюнча сабаттуулук – табигый-илимий билимдерди колдонуп, реалдуу кырдаалдардагы көйгөйлөрдү эксперимент аркылуу чечүү. Курчап турган айлана-чөйрө жана дүйнөдөгү өзгөрүүлөрдү түшүнүү жана тийиштүү деңгээлде чечмелөө.

Окурмандык сабаттуулук – жазуу түрүндө гана берилген тексттерди окуп түшүнбөстөн, карта, схема, диаграмма ж.б. ой жүгүртүп, интерпретациялап, чечмелөөсү [4].

КББАнын тажрыйбаларды жана инновацияларды баалоо лабораториясында PISA изилдөөсүнө окуучуларды даярдоонун алкагында PISA тесттерине багытталган математикалык, окурмандык жана табигый илимдер боюнча окуучулардын сабаттуу-

лугун текшерүү үчүн тесттик тапшырмалардын үлгүлөрү иштелип чыгып, апробациядан өткөрүлүп, изилдөөдө 5-класстардын окуучуларынын компетенцияларынын калыптануу деңгээлин аныктоодо колдонулду. Быйылкы 2022-жылы 6-класстын окуучулары үчүн тесттер даярдалып, апробациядан өткөрүлдү. Ошентип, 2025-жылга жеткенге чейин 9-класстын окуучуларына, башкача айтканда, 15 жашар балдарга тесттер даярдалып, массалык колдонууга жайылтылат (КББАнын сайтына жайгаштырылат).

Изилдөөнүн методдору жана уюштуруу. Эл аралык изилдөөлөргө тиешелүү адабий булактарды изилдөө жана талдоо, өлкөдө стандартташтырылган баалоо изилдөөлөрүн жүргүзүү тажрыйбасын жалпылоо, тестирилөө изилдөөнүн негизги методдору катары колдонулду.

Изилдөөнүн жыйынтыктары жана аларды талкуулоо. Изилдөөнүн жүрүшүн табигый илимдер боюнча сабаттуулукту диагностикалоонун мисалында көрсөтүп берели. Табигый илимдер боюнча сабаттуулук төмөнкү компоненттерден турган билимдерди талап кылат:

1. Илимий суроолорду коё билүү

- изилденүүчү маселелерди аныктоо;
- маалыматтарды издөөдө түйүндүү

сөздөрдү аныктоо;

- табигый илимдер боюнча изилдөөлөрдүн мүнөздөмөлөрүн айырмалоо.

2. Табигый кубулуштарды илимий жактан негиздөө

- билимдерди кырдаалга жараша колдонуу;

- кубулуштарды түшүндүрүү, жыйынтыктарды прогноздоо;

- табигый кубулуштарды түшүндүрүү.

3. Илимий фактыларды жана кубулуштарды далилдөө

- фактыларды, тыянактарды жалпылоо жана формулировкалоо;

- божомолдорду, маанилерди жана далилдерди айкындоо;

- илимий прогресстен келип чыккан кесепеттерди баалоо.

Табигый билимдердин жыйынтыгы болуп калыптанган компетенттүүлүктөрдүн жыйындысы саналат. Компетенттүүлүктөр окуу процессинде жана окуудан тышкаркы убакыттарда окуучулардын ар кандай ишмердүүлүктөрдү аткарууда калыптанат.

Төмөндөгү 1-таблицада табигый илимдер боюнча калыптануучу компетенттүүлүктөрдүн деңгээлдер боюнча бөлүштүрүлүшү берилди.

Табигый илимдер боюнча калыптануучу компетенттүүлүктөрдүн деңгээлдер боюнча бөлүштүрүлүшү

1-таблица.

Деңгээл/балл		PISA изилдөөсүндө табигый илимий сабаттуулукту изилдөө боюнча окуучулар ээ болуучу компетенттүүлүктөр
6	708-1000	6-деңгээлдегилер табигый предметтердин өз ара байланышкан мазмунун, методдорун жаңы кубулуштарды болжолдоолорду түзүүдө колдоно алат. Билимдерин жана жөндөмүн, тажрыйбасын креативдик милдеттерди чечүүдө пайдаланат. Аргументтерди далилдерге негиздей алат. Табигый билимдерин жана өз алдынча чыгармачылык менен алган билимин татаал эксперименттерди жүргүзүүдө колдонот, изилдөөдө жана компьютерде өзүнүн туура тандоосун жүргүзөт, өз алдынча чечим кабыл алат.
5	633-707	5-деңгээлдегилер өздөрүнүн билимин пайдалануу менен татаал аталыштарды түшүнүү, кубулуш, окуялар процесстердин байланыштарын билет. Илимий билимдерди байланыштырып билим менен эксперименттерди жүргүзүп, маалымат алып өздөрүнүн формулировкасын бере алат. Каталарды, белгисиз булактарды илимий далилдердин

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫНЫН КАБАРЛАРЫ

		натыйжасында ар кандай ыкмаларды колдонуп, чечмелеп, жыйынтык чыгара алышат.
4	559-632	4-деңгээлдегилер өздөрүнүн билимин пайдаланып татаалыраак маселелерди, кырдаалды, процессти түшүндүрүп, жыйынтык чыгара алат. Эксперименттердин планын негиздеп, ыкмаларын таанып, билим элементтерине таянып колдонот.
3	484-558	3-деңгээлдегилер билим, билгичтигине таянып кубулуштагы түшүнүктөрдү таанып кураштырат. Мазмундук элементтерге негиздеп, жөнөкөй эксперимент жүргүзөт.
2	410-483	2-деңгээлдегилер билимдерине таянып маалыматтарды чечмелеп, жөнөкөй эксперименттердеги түшүнүктөрдү, процесстерди, мыйзамдарды таанып, айырмалай алат.
1	335-409	Күнүмдүк турмушта кездешүүчү кубулуштарды билет. Маселени чечүү үчүн ар кандай маалыматтарды аныктай алат. Табигый билимдердеги фактыларды, түшүнүктөрдү, мыйзамдарды түшүнөт.

Тесттерди түзүү процесси өзүнө белгиленген процедураларды камтыйт:

- тесттин максаттарын негиздөө жана мазмунун тактоо;
- тестте тапшырмаларды жайгаштыруунун логикасын сактап, матрица түзүү;
- максат коюу жана пландаштыруу этаптарында каралган тесттин элементтеринин ортосундагы ички ырааттуулукту, тийиштүү байланыштарды камсыз кылуу;
- аны аткаруу үчүн убакытты эсептөө жана негиздөө;
- тестти аткаруу жана текшерүү боюнча көрсөтмөлөрдү түзүү;
- коштоочу документтерди түзүү.

Ошону менен бирге жогоруда берилген деңгээлдерди, тест түзүүгө болгон талаптарды эске алуу менен тапшырмалар түзүлүп, апробациядан өтүп, оңдолуп-түзөлүп, стандартизацияланды. Төмөндө

тесттик тапшырмалардын мисалдарынан келтирели.

Табият кубулуштары. Бизди курчап турган айлана-чөйрөдөгү бардык өзгөрүүлөр табияттын кубулуштары болуп эсептелет. Кубулуштун жүрүшүндө заттын курамы өзгөрүүгө дуушар болсо, ал *химиялык кубулуш* болуп эсептелет. Кубулуштун жүрүшүндө нерсенин же заттын курамы өзгөрбөсө, ал *физикалык кубулуш* болуп эсептелет.

Айлана-чөйрө менен зат алмашууга жана өсүп, көбөйүүгө жөндөмдүү болгон нерселердин жашоосу бул – *биологиялык кубулуш* болот.

Физикалык, химиялык, биологиялык жана астрономиялык кубулуштардын өз ара аракеттешүүсүнүн негизинде географиялык кубулуштар пайда болот.

1-тапшырма. Кубулуштардын түрлөрүн сүрөттөр менен дал келтиргиле (таблицанын оң жагына сандарды жазгыла).

А	физикалык	1	
Б	химиялык	2	
В	биологиялык	3	
Г	географиялык	4	

Жообу:

А	
Б	
В	
Г	

Тапшырманын мүнөздөмөсү:

Компетенттүүлүк: Илимий билимдердин негизинде маалыматты чечмелөө жана тыянак чыгаруу (кубулуштарды сүрөттөр менен дал келтирүү)

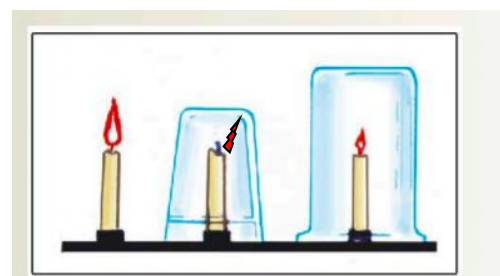
Контекст: айлана-чөйрө

Деңгээли: 2

Формат: ачык (дал келтирүү)

Шам

Столдун бетине үч шамды коюп күйгүздүк. Шамдын бирин кичине айнек стакан менен, экинчисин чоң айнек банка менен жаап, үчүнчүсүн бош коёбуз. Күйүп жаткан шамдарга байкоо жүргүзүүгө болот.

2-тапшырма. Байкоодон кайсы кубулушту көрө алдынар?

- А) механикалык В) электрдик
- Б) жарык Г) магниттик

3-тапшырма. Баарынан мурда кайсы күйүп жаткан шам өчөт?

- А) кичине айнек стакан менен жабылган шам В) идиш менен жабылбаган шам
- Б) чоң айнек банка менен жабылган шам Г) идиш менен жабылган шамдар

Тапшырмалардын мүнөздөмөсү:

Компетенттүүлүк: Илимий кубулуштарды аныктоо

Контекст: айлана-чөйрө

Деңгээли: 1

Формат: жабык

2- жана 3-тапшырмалар форматы боюнча жабык тапшырма болуп эсептелет. Мындай тесттик тапшырмаларды аткарууда берилген төрт вариант жооптон бир туура вариантын белгилөө зарыл.

4-тапшырма. Эмне үчүн үч шам бирдей убакытта өчпөйт?

Жообун

түшүндүр:

жана илимий эмес суроолорун негиздеп жыйынтык чыгарып, көйгөйлөрдү аныктап, аларды чечип, жообун негиздешет. PISAга багытталган тесттик тапшырмаларды аткарууда окуучулар ээ болуучу компетенттүүлүктөрүнүн калыптанышы бааланды. Кийинки берилген диаграммада 5-класстын окуучулары табият таануу боюнча предметтик компетенттүүлүктөрдүн калыптануусу 43,07 %га гана туура аткаргандыгын, 34,7% таптакыр белгилебей койгондугун жана 22,2% туура эмес белгилегендигин көрө алабыз. Бул натыйжа биздин окуучулардын функционалдык сабаттуулугу базалык деңгээлге да жетпегендигин күбөлөндүрөт.

Тапшырманын мүнөздөмөсү:

Компетенттүүлүк: Илимий далилдердин негизинде белгисиз илимий булактарды чечмелөө жана ар кандай ыкмаларды колдонуу менен жыйынтык чыгаруу

Контекст: айлана-чөйрө

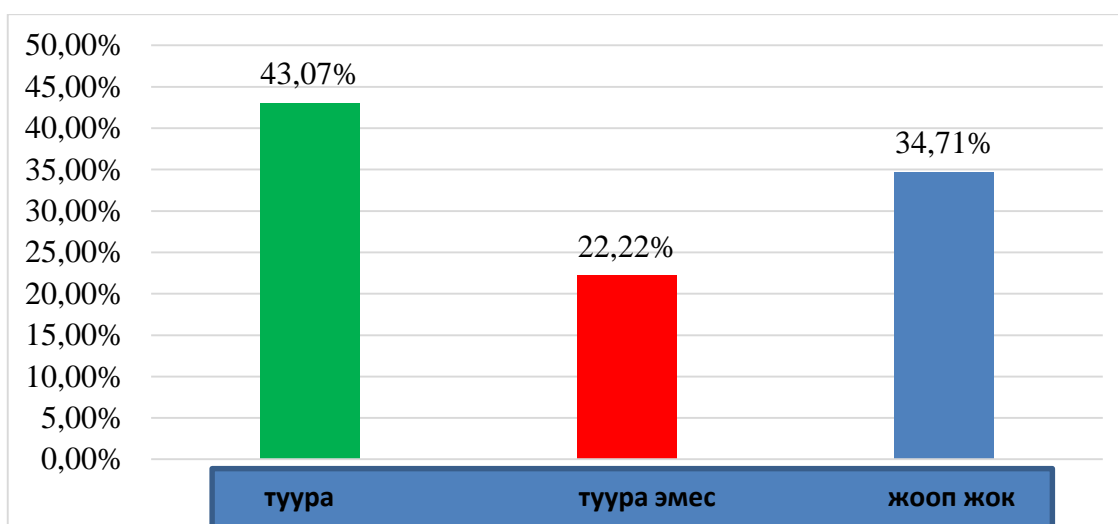
Деңгээли: 2

Формат: ачык (жообун окуучу өзү формулировкалап жазат)

Жыйынтыгында изилдөөбүз максатына жетти деп баалап, андагы кээ бир натыйжаларды мисалга келтирели. Мында окуучулар деңгээлдер боюнча берилген тексттерден тиешелүү маалыматты чечмелеп, илимий

5-класстын окуучулары табият таануу боюнча предметтик компетенттүүлүктөрдүн калыптануу деңгээли

1-диаграмма.

Жогоруда айтылгандардын негизинде, изилдөөгө катышкан окуучулардын илимий сабаттуулукка болгон талаптары жогоруда көрсөтүлгөндөй, базалык деңгээлге да жетпей калган. Мындан кандай тыянак чыгарабыз. Албетте, мугалимдер PISA тесттери менен жакындан таанышып, өзгөчөлүктөрүн талдап, окуучуларга ушундай тесттерди аткартууга көңүл бөлүүсү зарыл. КББАнын сайтына (Као.кг) кирип, PISA бөлүмүндөгү тесттерди көнүктүрүүчү тест катары балдарга берип, машыктырса болот.

PISA тапшырмалары онлайн форматта төмөнкү шилтемелер менен берилген.

15 жаштагы окуучуларга берилүүчү тесттер (кыргыз тилинде)
<https://forms.gle/gMh1wnD5aBe2r1C78>

15 жаштагы окуучуларга берилүүчү тесттер (орус тилинде)
<https://forms.gle/71Cp1KAztN3d1JaH7>

5-класс (кыргыз тилинде)
https://docs.google.com/forms/d/1dWDjdaRo7Ga9d-DDTl_seWCZaVdUKPx8f218vx8AfFg/edit

5-класс (орус тилинде)
https://docs.google.com/forms/d/1xFRGDm_yW1v-ZP6sg-1p11uhycsM_n24IJge_P_2D-I/edit

Корутунду. Ошентип, биз жогоруда белгилеген көйгөйлөрдү чечүү үчүн, албетте, Кыргызстандык билим берүү системасында каржы маселесин да чечүү зарыл, себеби азыркы учурда билим берүүдөгү масштабдуу баалоо изилдөөлөрү эл аралык донор уюмдардын алкагында жүргүзүлүп, мамлекеттик саясаттын предмети боло албай жатат [6, 20-б.].

Мамлекет окуучулардын жетишкендиктерин баалоо системасына жакшылап көңүл бурбаса, маселе чечилбейт, анткени бул процесс үзгүлтүксүз, системалуу жана илимий негизде жүргүзүлүүсү зарыл.

Адабияттар:

1. Тагаева Г.С., Мамбетакунов У.Э. PISA эл аралык изилдөөсүнө даярданабыз: КРнын мугалимдери үчүн методикалык колдонмо / Кырг. Респ. Билим берүү жана илим министрлиги; Кырг.Билим берүү академиясы. – Б.; 2019. – 48-б.
2. Син Е., Мамбетакунов У. Парадокс ницше (или готовы ли учителя к PISA) // «Кут билим». – Бишкек, 2021. – №13 (10902). – 8-9-бб.
3. Мамытов А., Тагаева Г. Направления подготовки учащихся основной школы Кыргызской Республики к международным исследованиям «PISA-2025» г. // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2021. – № 1 (53). – С. 3-17.
4. Маалыматтык булактар Сайт - <https://www.oecd.org/pisa/>; <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
5. Маалыматтык булактар: OECD (2016), PISA 2015 Results (Volume I): Excellence and Equity in Education, PISA, OECD Publishing, Paris, <http://dx.doi.org/10.1787/9789264266490-en>
6. Мамытов А. Формирование системы оценивания образовательных достижений учащихся общеобразовательных школ Кыргызской Республики в контексте международной передовой практики (аналитический обзор). А.Мамытов // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2021. – № 2 (54). – С. 3-21.

Рецензиялаган:

Калдыбаев С.К.,

педагогика илимдеринин доктору, профессор

*Ибирайым кызы Айжан,
педагогика илимдеринин кандидаты,
Кыргыз билим берүү академиясы,
Заманбап билим берүү технологиялары жана
методикалык камсыздоо лабораториясы,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: ika379@mail.ru*

**АЧЫК ЭЛЕКТРОНДУК ОКУУ РЕСУРСТАРДЫ ПАЙДАЛАНУУ АРКЫЛУУ
ПРЕДМЕТТЕРДИ ОКУТУУНУ ЖАКШЫРТУУ**

*Ибирайым кызы Айжан,
кандидат педагогических наук,
Кыргызская академия образования,
Лаборатория Современной технологии образования
и методической поддержки,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: ika379@mail.ru*

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОБУЧЕНИЯ ПРЕДМЕТОВ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ
ОТКРЫТЫХ ЭЛЕКТРОННЫХ РЕСУРСОВ**

*Ibraiyim kyzy Aijan,
Ph.D., senior researcher,
Laboratory of modern technology of education
and methodological support,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
e-mail: ika379@mail.ru*

**IMPROVING THE TEACHING OF SUBJECTS USING
OPEN ELECTRONIC RESOURCES**

***Аннотация:** Макалада Кыргызстандын билим берүүсүнүн мазмуну санариптик формага трансформацияланып жаткандыгы тууралуу маалымдалат. Санариптик трансформациянын активдештирилүүсү менен мектептин билим берүү системасынын катышуучулары (мугалим, окуучу, ата-эне) үчүн Интернеттеги ачык билим берүү ресурстары негизги окуу база катары саналып аткандыгы айтылат. Андан соң ачык билим берүү ресурстары колдонуучу үчүн мүмкүнчүлүктөрү жана АЭРди колдонуунун эффективдүүлүгү берилет. Автор макалада бир топ предметтер боюнча АЭРди берген.*

***Аннотация:** В статье говорится, что содержание образования в Кыргызстане*

трансформируется в цифровую форму. С активизацией цифровой трансформации открытые образовательные ресурсы в сети Интернет рассматриваются как основная образовательная база для участников системы школьного образования (учителей, учащихся, родителей). А также возможности пользователя открытых образовательных ресурсов и эффективности использования ООР. В статье автор представил ООР по нескольким предметам.

***Annotation:** The article says that the content of education in Kyrgyzstan is being transformed into a digital form. With the activation of digital transformation, open educational resources on the Internet are considered as the main educational base for*

participants in the school education system (teachers, students, parents). Then there are the possibilities of the user of open educational resources and the effectiveness of the use of OER. In the article, the author presented OER in several subjects.

Түйүндүү сөздөр: билим берүү, санариптештирүү, трансформация, ачык билим берүү ресурстары, колдонуучу, мүмкүнчүлүктөр.

Ключевые слова: образование, цифровизация, трансформация, открытый образовательный ресурс, пользователь, возможности.

Key words: education, digitalization, transformation, open educational resource, user, opportunities.

Киришүү. Дүйнөлүк билим берүү системасындагы атаандаштыкта артта калбоо үчүн Кыргызстан өзүнүн билим берүүсүнүн мазмунун, окутуу формасын, каражаттарын, технологиясын санариптик формага трансформациялоодо.

Кыргызстан дүйнөнүн 195 өлкөсү кирген ЮНЕСКОнун курамына жана Евразия экономикалык биримдигине кирген өлкөлөрдүн бири болгондуктан билим берүү системасына карата мамлекеттердин өнүгүүсү үчүн коммуникацияны, информациялык чөйрөдө жогорку денгээлдеги стандарттарды, алдыңкы методдорду колдонууга негизделген принциптерди колдойт [3].

Кыргызстандын мектептери учурда информациялык-коммуникациялык технологияны колдонууга карата өтө тездик менен ишке ашырылып жаткан ыкмаларды пайдаланышууда.

Санариптик трансформациянын активдештирилүүсү менен колдонуучу үчүн Интернеттеги ачык билим берүү ресурстары негизги окуу база катары саналууда.

Ачык билим берүү ресурстары – бул «ар бир колдонуучу билим берүү ресурстарын информациялык-коммуникациялык технологияны колдонуу аркылуу бекер окуусу, үйрөнүүсү жана көнүгүүсү» деп эсептелет (Дж. Аткинсон жана П. Мак Эндрю) [4, 5]. Ачык электрондук ресурстардын (АЭР) негизги функциясы – ар бир колдонуучуга

маалыматтардын жеткиликтүү болушу жана колдонулушу.

Изилдөөнүн максаты. Кыргызстандын билим берүүсүн санариптик трансформациялоо процессинде мектептеги окуу предметтерди окутууну жакшыртуу үчүн ачык электрондук окуу ресурстарды пайдаланууну сунуштоо.

Изилдөөнүн методдору. Макаланы жазууда теориялык изилдөөлөр, эмпирикалык изилдөө, сурамжылоо, талкуулар.

Негизги мазмун. Учурда билим берүүнү санариптештирүү процессинде мектеп мугалимдеринин компетенцияларына коюлган талаптар да күчөтүлмөкчү [1, 2]. Андай талаптар болуп:

1) Маалымат менен иштей билүү жана коопсуздукту камсыздоо;

2) Электрондук билим берүү ресурстарын (окутуунун формасына карабастан - офлайн, онлайн) пайдалануу жана түзө билүү;

3) Санариптик чөйрөдөгү коммуникация жана кооперация;

4) Мультиабаттуулук жана медиасабаттуулук;

5) Критикалык баалоочулук компетенциялардын болушу керектиги сыяктуу талаптар коюлушу толук мүмкүн [2].

Жогорудагы талаптар мугалимдердин АЭРды пайдалануусу зарыл экендигин шарттап турат.

Ачык электрондук ресурстарды колдонуу – колдонуучу үчүн:

- информациялык материалдардын ачыктыгы, жеткиликтүүлүгү жана бекердиги;

- өз алдынча чыгармачылык менен иштөө, изденүү ишмердүүлүгүнө ээ болушу;

- аралыктан электрондук чөйрөдө окууга мүмкүнчүлүктүн болушу;

- билимин жогорулата, тереңдете алышы;

- автордук (же авторлоштор менен биргеликте иштелген) материалын интернетке жайгаштыра алышы жана аларды тарата алышы;

- шартка жараша ресурстарды адаптациялоо жана аларды которуу;

- тажрыйба алмашуу;
- окуу чөйрөлөрүн түзүү жана ага окуучуларды тартуу;

• жеке мүмкүнчүлүктөрдү, билимдерди тереңдетүү ж.у.с. мүмкүнчүлүктөрдү берет.

Кыргыз Республикасында билим берүүнү санариптештирүү маселелери актуалдуу болуп турган учурда КР мектептериндеги предметтерди окутууну жакшыртууга ачык электрондук ресурстарды колдонуу мугалимге, окуучуга, ата-энеге бир нече мүмкүнчүлүктөрдү берет:

Мугалимге:

- Предметти окутууга байланыштуу толук материалдарды алууга;
- Предмет боюнча даяр окуу модулдарын, аудио-видеолорду, тесттерди, тапшырмаларды алууга жана аларды жүктөөгө;
- Предмети боюнча жана башка максатта пайдалануу үчүн каалаган материалдарды, программалык каражаттарды көчүрүп алууга;
- Алгылыктуу методдорду пайдаланууга, жаңы технологияларды өздөштүрүүгө;
- Жаңы идеяларды жаратууга жана башка идеяларды пайдаланууга;
- Өзүнүн жетишкендиктерин жана иш-телмелерин башкалар менен бөлүшүүгө, тажрыйба алмашууга;
- Билимин тереңдетүүгө, жаңы жетишкендиктерге ээ болууга жардам берет [2].

Окуучуга:

- Өз алдынча болууга, өзүнүн мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүүгө жана аларды сыноого;
- Жаңы билимдерге ээ болууга;
- Кеңири маалыматтарды алууга;
- Инновациялык долбоорлорду түзүүгө;
- Окууга байланыштуу ар кандай материалдарга ээ болууга;
- Жумуш табууга байланыштуу маалыматтарга ээ болууга;

• Билимин жогорулатууга: адабият, тарых, тил, ден соолук, искусство, спорт ж.б. байланыштуу билим алууга;

• Өзүн-өзү билимин текшерүүгө ж.б.у.с. жардам берет.

Ата-энеге:

- Баланын кандай билимге ээ болуп жатканын контролдоого;
- Бала менен бирге окууга даярданууга, жардам берүүгө;
- Тарбиялоого байланыштуу материалдарды алууга;
- Ден соолукка кам көрүүгө, чындоого байланыштуу материалдарды алууга;
- Өзүн-өзү өнүктүрүүгө жана өз алдынчалуулукту калыптандырууга байланыштуу материалдарды алууга;
- Баланы кесипке багытоо боюнча маалыматтарга ээ болууга;
- Финансылык сабаттуулукка ээ болуу боюнча окууларга катышууга;
- Үй-бүлөлүк баалуулуктарды сактоо боюнча маалыматтарга ээ болууга ж.у.с. көптөгөн маалыматтарга ээ болууга жардам берет.

Ачык билим берүү ресурстарын колдонууга карата жогорудагы саналган алгылыктуу жактары менен катар мүчүлүштүктөр да бар экендигин белгилөөгө болот. Андай жетишпестиктер болуп: КР АЭРдын аздыгы, КР мектептери Интернет байланыштан көз карандылыгы, КР мектеп мугалимдеринин ИКТ-компетенцияларынын жетишсиздиги ж.б.у.с.

Төмөндө КР жалпы билим берүүчү мектептери үчүн Базалык окуу планы менен окутулуп жаткан предметтер боюнча ачык электрондук ресурстардын пайдаланылышы кандай мүмкүнчүлүктөрдү берээрине токтолмокчумун.

Учурда КР жалпы билим берүүчү мектептери үчүн БОПда төмөндөгү класстар боюнча предметтер окутулат.

№	Билим берүү аймактары	Предметтер	Класстар
1.	Тил билим берүү аймагы	Кыргыз тили, Кыргыз адабияты Русский язык, Русская литература	1-11-кл., 5-11-кл. 1-11-кл., 5-11-кл. 3-11-кл.

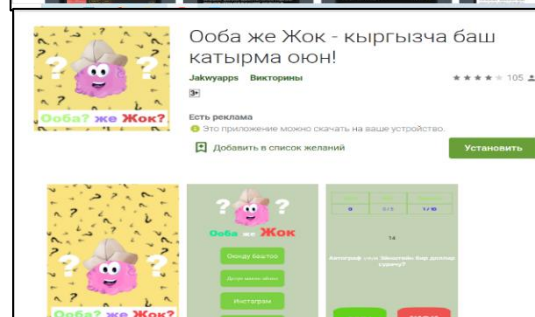
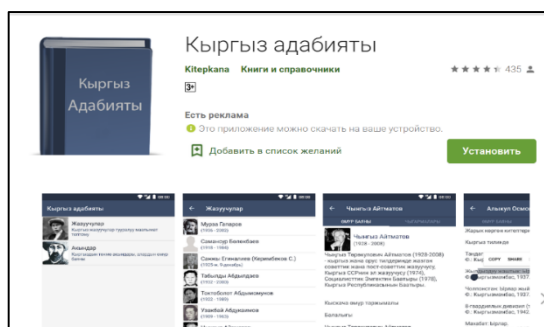
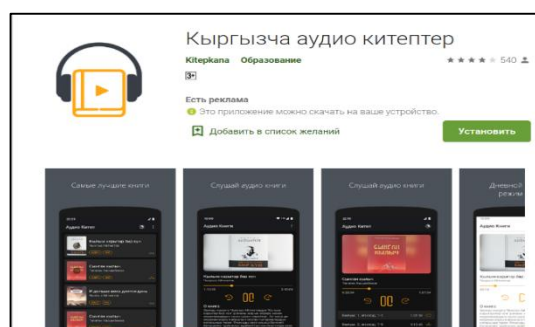
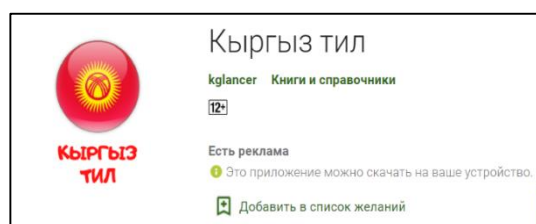
КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫНЫН КАБАРЛАРЫ

		Англис тили	
2.	Табигый илимдер	Химия Физика Биология География	8-11-кл. 8-11-кл. 6-11-кл. 8-11-кл.
3.	Математика	Математика	1-11-кл.
4.	Социалдык билим берүү	Тарых Адам жана коом	5-11-кл. 10-11-кл.
5.	Технология	Информатика, Технология	5-9-кл., 5-7-кл.
6.	Искусство	ИХТ Музыка	1-7-кл. 1-7-кл.
7.	Ден соолук маданияты	Физкультура	1-11-кл.

Мүмкүн болушунча жогорудагы предметтердин көбүнө ачык электрондук ресурстарды берүүгө аракет кылдык [7]. Алар: **А) Мобилдик тиркемелер, Б) Электрондук ресурстар (сайттар, порталдар ж.б.), В) Компьютердик программалар.** Алардын айрымдарына токтоло кетсек.

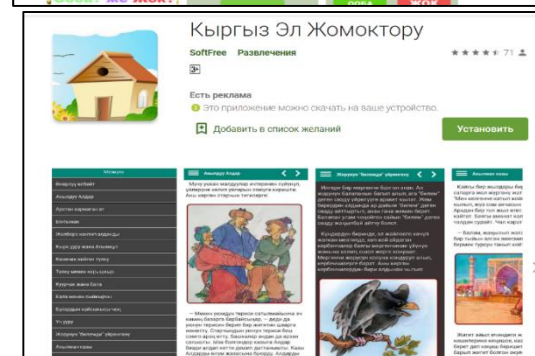
Кыргыз тили жана Кыргыз адабияты предметтери боюнча АЭР:

А) Мобилдик тиркемелер:

Б) Электрондук ресурстар:

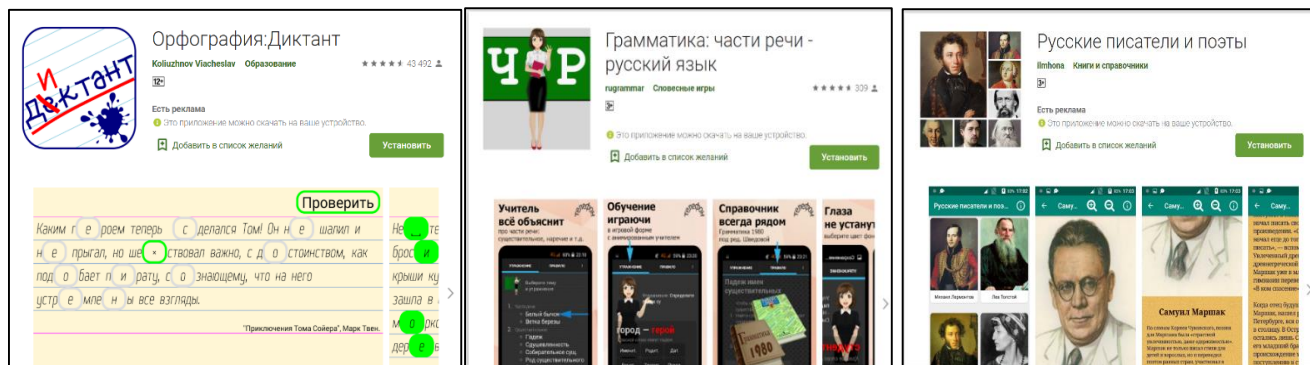
- <https://edu.gov.kg>
- <https://oku.edu.gov.kg>
- <http://kao.kg>
- <https://www.okuma.kg>
- <http://testing.kg>
- <https://videouroki.net>
- <https://kyrgyztest.gov.kg>
- <https://ky.wikipedia.org>
- <https://www.facebook.com>
- <https://www.YouTube.com>
- <https://ibilim.kg>

<https://kitep.edu.gov.kg/kg>
<https://new.bizdin.kg>
<http://lib.kg/ru/>

Русский язык жана Русская литература предметтери боюнча АЭР:

А) Мобилдик тиркемелер:

Б) Электрондук ресурстар:

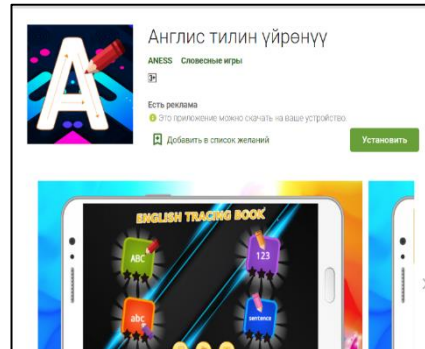
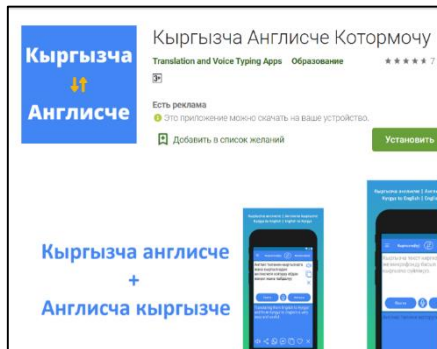
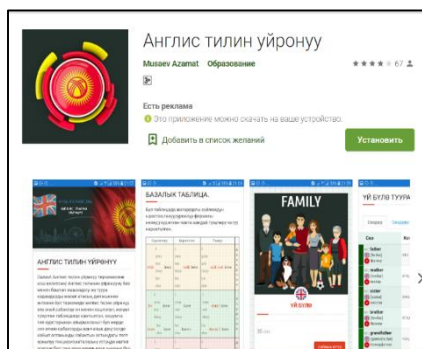
<https://edu.gov.kg>
<https://oku.edu.gov.kg>
<http://kao.kg>
<https://www.okuma.kg>
<http://testing.kg>
<https://videouroki.net>
<http://ps.1september.ru>- газета «Первое сентября».
<http://www.ug.ru>- «Учительская газета».
<http://www.philologos.narod.ru>- Филологический портал.
<http://www.grammar.ru>- портал, посвященный культуре письменной речи.
<http://www.gramota.ru>- справочно-информационный портал ГРАМОТА.РУ.
<http://orfografus.ru/>- русский язык: теория.
<http://www.hermitage.ru>- Эрмитаж.
<http://www.rusmuseum.ru>- Русский музей.
<http://www.slovar.lib.ru>- Словарь литературоведческих терминов.

В) Компьютердик программалар:

- Продукты серии «Уроки Кирилла и Мефодия».
- Компьютерный учебник по русскому языку от фирмы «Заураль».
- Электронный репетитор «Фраза: обучающая программа-тренажер по русскому языку».
- Орфографический тренажер по русскому языку «Грамотей».
- Программы серии «Школьный наставник. Компьютерное обучение».
- Обучающий комплекс «Русская словарная лексика».
- Игровой комплекс «Тайна 6-и сундуков».
- Обучающая программа по русскому языку «Марафон».

Англис тили предмети боюнча АЭР:

А) Мобилдик тиркемелер:

Б) Электрондук ресурстар:

- <https://edu.gov.kg>
- <https://oku.edu.gov.kg>
- <http://kao.kg>

1. Tefl.net
2. Eflsensei.com
3. Eslarticle.com
4. Learn-english-today.com
5. Superteachertools.com
6. Islcollective, Busyteacher, Onestopenglish
7. Englishtips.org
8. British Council

9. Cambridgeenglishteacher.org

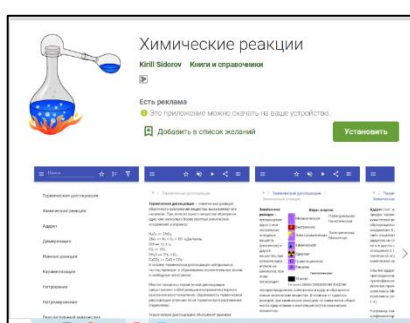
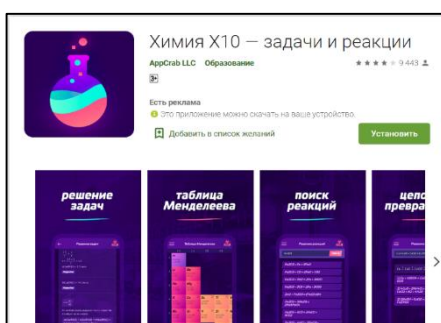
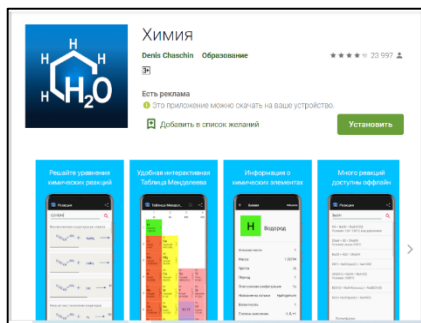
10. ESL library

В) Компьютердик программалар:

- Lesson plan maker
- Printable worksheet makers
- Quiz maker
- Image editors
- MovieMaker
- Grades keeper
- Hilitext
- Game applications

Химия предмети боюнча АЭР:

А) Мобилдик тиркемелер:

Б) Электрондук ресурстар:

- <https://edu.gov.kg>
- <https://oku.edu.gov.kg>
- <http://kao.kg>
- <https://www.okuma.kg>
- <http://testing.kg>
- <https://videouroki.net>
- <https://kyrgyztest.gov.kg>
- <https://ky.wikipedia.org>
- <https://www.facebook.com>
- <https://www.YouTube.com>

- <https://kitep.edu.gov.kg/kg>
- <https://new.bizdin.kg>
- <http://lib.kg/ru/>
- <http://him.1september.ru>

Газета

«ХИМИЯ»

- <http://www.hemi.nsu.ru>
- <http://www.chemistry.ru>
- <http://webelements.narod.ru>
- <http://belok-s.narod.ru>
- <http://maratak.narod.ru>
- <http://all-met.narod.ru>
- <http://school-sector.relarn.ru/nsm/>

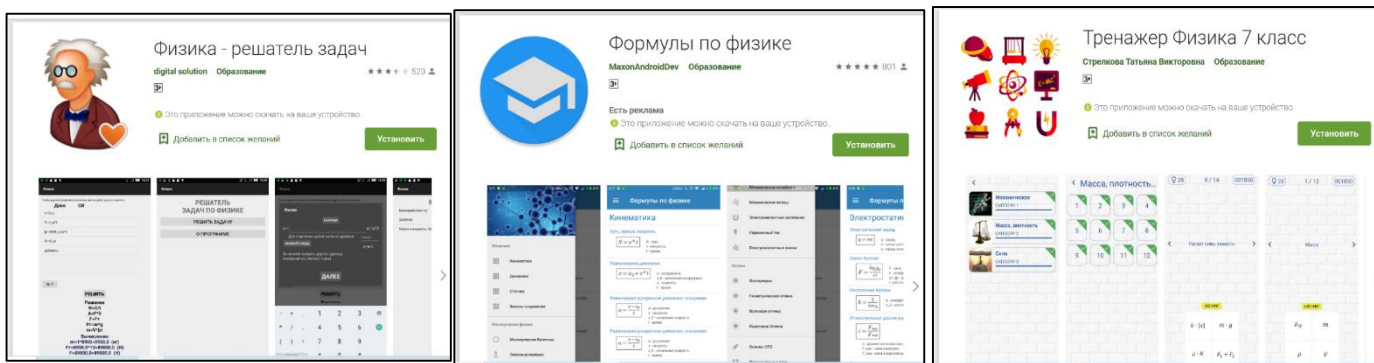
- <http://rushim.ru/books/books.htm>
- <http://priroda.inc.ru/himij/himij.html>
- <http://www.chem100.ru/elem.php/>

В) Компьютердик программалар:

- Программа "Химический тир". Версия 1.2
- Компьютердик программа "Простые расчетные задачи по химии"
- Компьютердик тестирлөө "Окислительно-восстановительные реакции"
- Химия боюнча оюндар "Отгадай вещество"
- "Решение задач, связанных с концентрацией растворов"
- Уравнения химических реакций. Компьютерная программа по химии.
- Презентация "ИКТ в помощь учителю химии и биологии"
- Программа "Химический тир". Версия 1.2
- Компьютердик программа "Простые расчетные задачи по химии"
- Компьютердик тестирлөө "Окислительно-восстановительные реакции"

Физика предмети боюнча АЭР:

А) Мобилдик тиркемелер:

Б) Электрондук ресурстар:

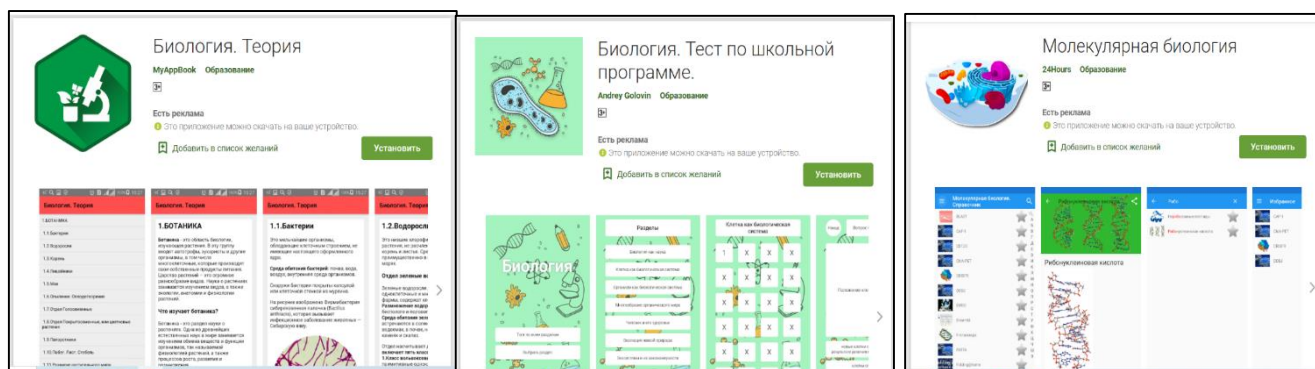
- <https://edu.gov.kg>
- <https://oku.edu.gov.kg>
- <http://kao.kg>
- <https://www.okuma.kg>
- <http://testing.kg>
- <https://videouroki.net>
- <https://kyrgyztest.gov.kg>
- <https://ky.wikipedia.org>
- <https://www.facebook.com>
- <https://www.YouTube.com>
- <https://kitep.edu.gov.kg/kg>
- <https://new.bizdin.kg>
- <http://lib.kg/ru/>

В) Компьютердик программалар:

- Анализатор машыктыруу иштери
- СтатГрад по физике в 11 классе
- Электрондук репетитор-тест физика
- Компьютердик тест "Излучения и спектры"
- Игра "Физика на 5" Аналог "Кто хочет стать миллионером"
- Программа Visual Basic менен. "Закон Ома"
- Компьютердик программа "Физические приборы"

Биология предмети боюнча АЭР:

А) Мобилдик тиркемелер

Б) Электрондук ресурстар:

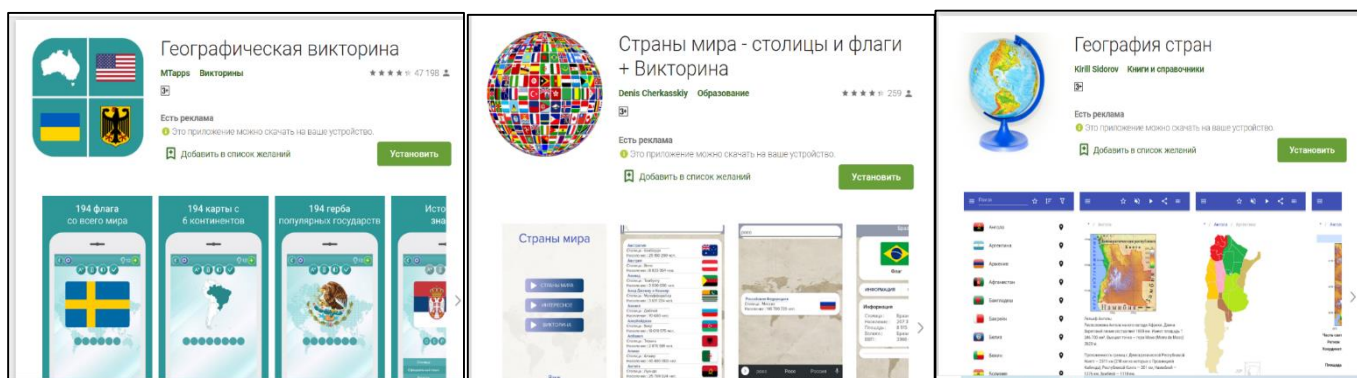
1. <https://edu.gov.kg>
2. <https://oku.edu.gov.kg>
3. <http://kao.kg>
4. <https://www.okuma.kg>
5. <http://testing.kg>
1. Жалпы биология <http://dronisimo.chat.ru/homepage1/ob.htm>
2. Жалпы биология <http://bannikov.narod.ru/index1.html>
3. <http://belok-s.narod.ru>
4. <http://www.modernbiology.ru/anatlab.htm>
5. Virtulab

В) Компьютердик программалар

- Flash-программа по биологии "Съедобные и ядовитые грибы"
- Flash-программа по биологии "Строение микроскопа"
- Интерактивный flash-ролик "Строение растительной клетки"
- Тренажер по биологии "Покрытосеменные растения"
- Тренажер по биологии «Генетический код»

География предмети боюнча АЭР:

А) Мобилдик тиркемелер:

Б) Электрондук ресурстар:

- <https://edu.gov.kg>
<https://oku.edu.gov.kg>
<http://kao.kg>
- <https://www.okuma.kg>
<http://testing.kg>
<https://videouroki.net>
<https://kyrgyztest.gov.kg>

<https://ky.wikipedia.org>
<https://www.facebook.com>
<https://www.YouTube.com>
<https://kitep.edu.gov.kg/kg>
<https://new.bizdin.kg>
<http://lib.kg/ru/>

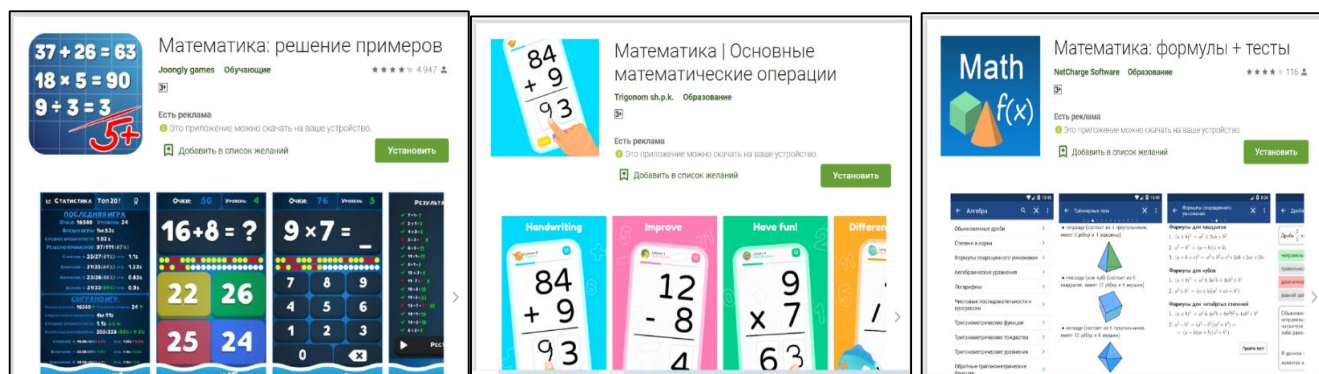
<http://www.webgeo.ru/>
<http://priroda.ru/>
<http://www.geosite.com.ru/>
<http://www.ocean.ru/>
<http://stat.hse.ru>
<http://www.geo.historic.ru/>
<http://kontur-map.ru/>

В) Компьютердик программалар

- Flags, версия 2.2 Программа Флаги 60-ти флагов стран мира.
- Глобус v2.0 Программа для проверки знания географической карты мира.

Математика предмети боюнча АЭР:

А) Мобилдик тиркемелер:

Б) Электрондук ресурстар:

<https://edu.gov.kg>
<https://oku.edu.gov.kg>
<http://kao.kg>
<https://www.okuma.kg>
<http://testing.kg>
<https://videouroki.net>
<https://kyrgyztest.gov.kg>
<https://ky.wikipedia.org>
<https://www.facebook.com>
<https://www.YouTube.com>
<https://ibilim.kg>

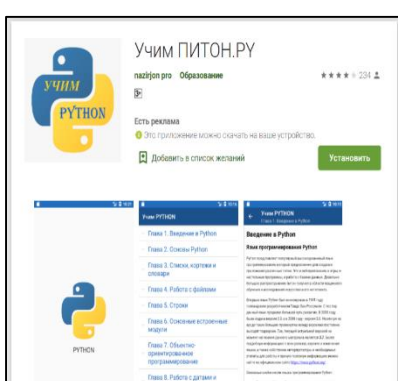
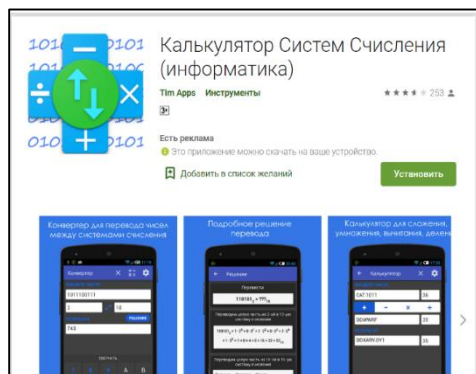
<https://kitep.edu.gov.kg/kg>
<https://new.bizdin.kg>
<http://lib.kg/ru/>
<http://urokimatematiki.ru/>
<http://mirmatematiki.ru>
<http://eqworld.ipmnet.ru>
www.math-on-line.com
www.problems.ru
www.mathtest.ru
www.pm298.ru
<http://zadachi.mccme.ru>

В) Компьютердик программалар:

- "Обыкновенные Дроби" (версия 4.0)
- "Калькулятор для матриц"
- "Делители натурального числа"
- "Тренажёр действия с обыкновенными дробями"
- "Действия с десятичными дробями для 5 и 6 классов"
- "Действия с обыкновенными дробями"
- "Выделение целой части дроби, сокращение дробей"
- "Trigonom"
- "Генератор примеров и уравнений" (версия 8.0)
- "Соответствие"

Информатика предмети боюнча АЭР:

А) Мобилдик тиркемелер:

Б) Электрондук ресурстар:

- <https://edu.gov.kg>
- <https://oku.edu.gov.kg>
- <http://kao.kg>
- <https://www.okuma.kg>
- <http://testing.kg>
- <https://videouroki.net>
- <https://kyrgyztest.gov.kg>
- <https://ky.wikipedia.org>
- <https://www.facebook.com>
- <https://www.YouTube.com>
- <https://kitep.edu.gov.kg/kg>

• <https://new.bizdin.kg>

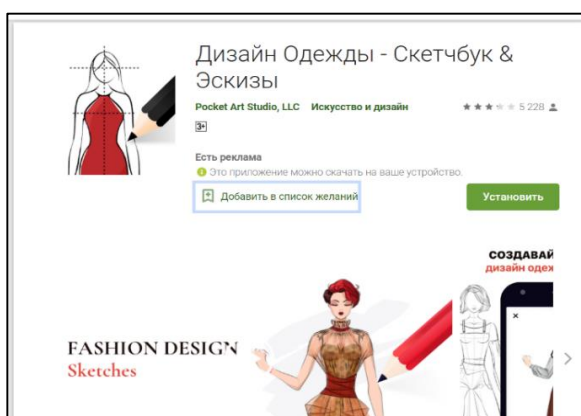
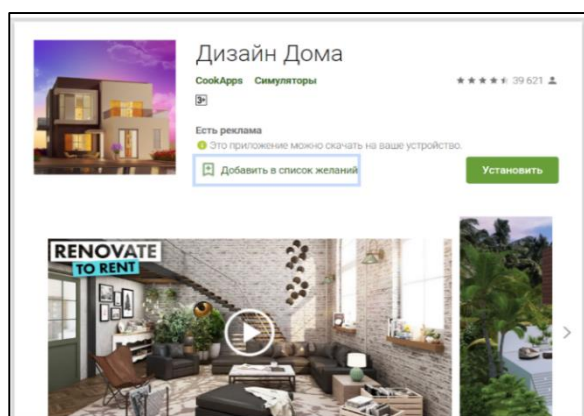
- <http://lib.kg/ru/>
- metod-kopilka.ru
- informatiku.ru
- openclass.ru
- ipkps.bsu.edu.ru
- klyaksa.net
- uchitelinformatiki.narod.ru
- school.dentro.ru
- sgu.ru
- lazy.rusedu.net
- fmf.chgpu.edu.ru

В) Компьютердик программалар:

- Оюн "Угадай слово" по информатике
- Электрондук китеп "Учебник по Excel"
- Веб-приложение "Графический исполнитель"
- "Осваиваем основы алгебры логики"
- Генератор дат уроков для календарно-тематических планов "KtpDat - 2021"
- «Системы счисления».

Технология предмети боюнча АЭР:

А) Мобилдик тиркемелер:

Б) Электрондук ресурстар:

1. <https://edu.gov.kg>
2. <https://oku.edu.gov.kg>
3. <http://kao.kg>
4. <https://www.okuma.kg>
5. <http://testing.kg>
6. <https://videouroki.net>
- <https://ky.wikipedia.org>
8. <https://www.facebook.com>
9. <https://www.YouTube.com>
10. <https://kitep.edu.gov.kg/kg>

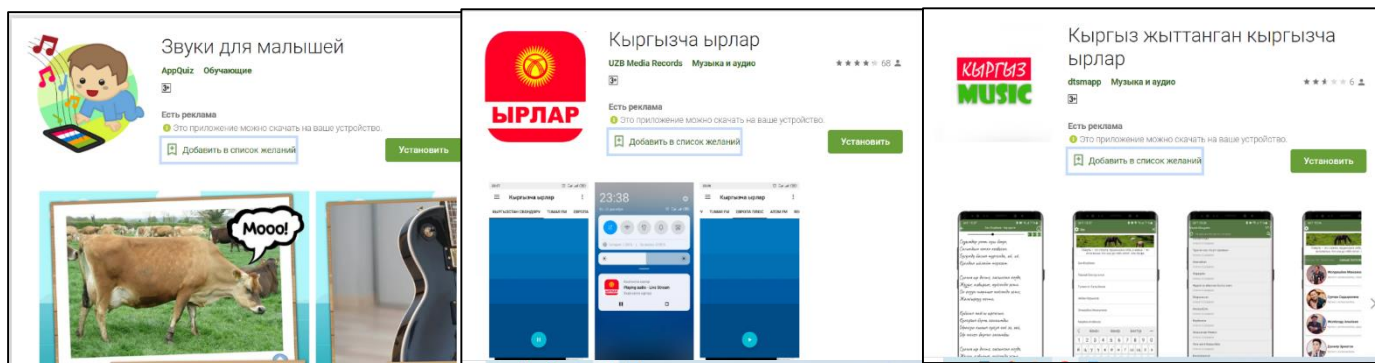
11. <https://new.bizdin.kg>
12. <http://lib.kg/ru/>
1. <http://center.fio.ru/som>
2. <http://www.eor.it.ru>
3. <http://www.openclass.ru/user>
4. <http://www.cnso.ru/tehn>
5. <http://files.school-collection.edu.ru>
6. <http://tehnologia.59442>
7. <http://www.domovodstvo.fatal.ru>
8. <http://tehnologiya.narod.ru>
9. <http://new.teacher.fio.ru>

В) Компьютердик программалар:

- Кулинар
- Crosti
- Программа Pattern Maker for Cross-Stich v4.
- MyCrochet
- КИЛЛИНГ
- Jigsaw Puzzle Lite

Музыка предмети боюнча АЭР:

А) Мобилдик тиркемелер:

Б) Электрондук ресурстар:

1. <https://edu.gov.kg>
2. <https://oku.edu.gov.kg>
3. <http://kao.kg>
4. <https://www.okuma.kg>
5. <https://videouroki.net>
- <https://ky.wikipedia.org>
7. <https://www.facebook.com>
8. <https://www.YouTube.com>
9. <https://ibilim.kg>
10. <https://kitep.edu.gov.kg/kg>
11. <https://new.bizdin.kg>
12. <http://www.sozvezdieoriona.ru/>
13. <http://music-fantasy.ru/>

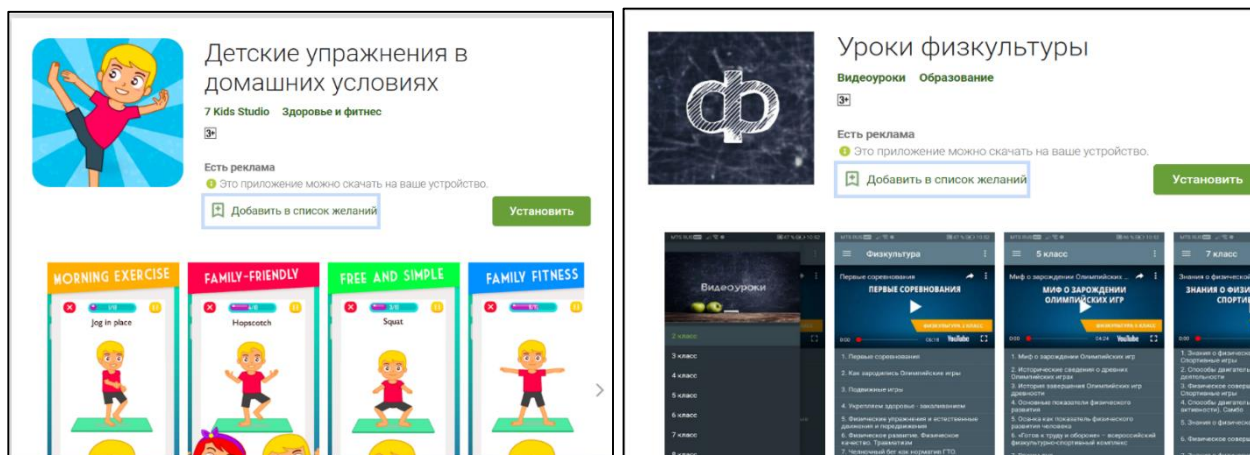
14. <http://ktv-simfer.at.ua/>
15. <http://www.muz-urok.ru/muz.htm>

В) Компьютердик программалар:

- «Linux Multimedia Studio»
- «Magix Samplitude Music Studio»
- «Studio One Free»
- «MuLab»
- «Magix Music Maker»
- «Ableton Live»
- «Steinberg Cubase»

Дене тарбия предмети боюнча АЭР:

А) Мобилдик тиркемелер:

Б) Электрондук ресурстар:

1. <https://edu.gov.kg>
2. <https://oku.edu.gov.kg>
3. <http://kao.kg>
4. <https://www.okuma.kg>
5. <https://videouroki.net>
6. <https://ky.wikipedia.org>
7. <https://www.facebook.com>
8. <https://www.YouTube.com>
9. <https://ibilim.kg>
10. <https://kitep.edu.gov.kg/kg>
11. <https://new.bizdin.kg>
12. <http://www.openclass.ru/sub>
13. http://www.it-n.ru/communities.aspx?cat_no=22924&tmpl=com
14. http://metodsovet.su/dir/fiz_kultura/9

В) Компьютердик программалар:

- Программа "Физкультурный Паспорт" для автоматизированных расчетов состояния физической подготовленности школьников
 - Калькулятор ИМТ (Индекса Массы Тела)
 - Электронный журнал контрольных нормативов учителя физической культуры
 - Автоматический подсчет результатов Летнего фестиваля ВФСК "ГТО"- 2017 (11-15 лет)
 - Автоматический подсчет приёма нормативов комплекса ГТО V ступени (16-17 лет)
 - Автоматический подсчет приёма нормативов комплекса ГТО IV ступени (13-15 лет)
 - Автоматический подсчет приёма нормативов комплекса ГТО III ступени (11-12 лет)
 - Автоматический подсчет приёма нормативов комплекса ГТО II ступени (9-10 лет)
 - Автоматический подсчет приёма нормативов комплекса ГТО I ступени (6-8 лет)
 - Автоматический подсчет результатов Зимнего Фестиваля ГТО (спортивная часть).

Манас эпосун окутуу боюнча АЭР:
А) Мобильдик тиркемелер

Жыйынтык. Албетте, жогорудагы ачык электрондук окуу ресурстардан көрүнүп тургандай, жергиликтүү ресурстардын аз экендигин жана кыргыз тилиндеги компьютердик программалардын жок экендигин байкоого болот. Бирок, ошондой болсо да, жогорудагы ресурстарды колдонуп, предметтерди окутууну жакшыртса боло тургандыгын белгилемекчимин.

Себеби, мобильдик тиркемелер *биринчиден*, окуучуга өз алдынчалуулукту, жеткиликтүүлүктү жана окуп-үйрөнүүгө болгон жеңилдикти бере турган болсо, *экинчиден*, балдардын окуу, угуу, ынтаа коюу, салыштыруу, эстеп калуу, кызыгуу сыяктуу сапаттарын арттырат. Ал эми электрондук ресурстардан алган материалдардан кеңири, тереңдетип окууга мүмкүн болгон материалдарды ала алышат. А компьютердик программалар мугалимге да окуучуга да билимдерди өз алдынча өздөштүрүүгө, кошумча билимдерге ээ болууга түрткү берээрин баса белгилөөгө болот.

Адабияттар:

1. Ибирайым кызы А. Информатиканы электрондук окутууда мугалимдин окуучулардагы компетенттүүлүктөрдүн калыптанышын диагноздоо маданияты / Ибирайым кызы А. // Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары

[Текст]. – Бишкек, 2020. – №2 (51) – 123-130-бб.

2. Ибирайым кызы А. Мугалимдин методикалык даярдыгы жана информациялык технологияны колдонуу компетенттүүлүгү – мезгил талабы / Ибирайым кызы А. // Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары [Текст]. – Бишкек, 2015. – №2 (34) – 63-65-бб.
3. Калдыбаев С.К., Ибирайым кызы А. Мектепте электрондук окутуунун мүмкүнчүлүктөрү жана милдеттери. //Alatoo academic studies. №4, – Бишкек. 2019. – С. 9-16.
4. Atkins D.E. A Review of the Open Educational Resources (OER) Movement: Achievements, Challenges, and New Opportunities [Electronic resource] / D.E. Atkins, J. SeelyBrown, A.L. Hammond. A Report to The William and Flora Hewlett Foundation. — 2007. — Access mode: <http://www.oerders.com>
5. Mack Andrew P. and Cropper K. Open Educational Resources and Intellectual Property Rights / Published by the UNESCO Institute for Information Technologies in Education. — January 2011. — 131 с.
6. <https://kyrlibnet.kg/wp-content/uploads/oor/oor.pdf>
7. <https://www.uchportal.ru/load/44>

Рецензиялаган:

Бабаев Д.Б.,

**КББАнын мүчө-корреспонденти,
педагогика илимдеринин доктору, профессор**

*Вальваков Роман Викторович,
кандидат филологических наук, доцент,
Международный университет в Центральной Азии,
Институт гуманитарных наук,
Кыргызская Республика, город Токмок,
e-mail: valvakov_r@iuca.kg*

**ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ КОЛОРАТИВОВ В ПОВЕСТИ
Ч.Т. АЙТМАТОВА «ПЕГИЙ ПЕС, БЕГУЩИЙ КРАЕМ МОРЯ»**

*Вальваков Роман Викторович,
филология илимдеринин кандидаты, доцент,
Борбордук Азиядагы Эл аралык университети,
Гуманитардык илимдер институту,
Кыргыз Республикасы, Токмок шаары,
e-mail: valvakov_r@iuca.kg*

**Ч.Т. АЙТМАТОВДУН «ДЕНИЗ БОЙЛОЙ ЖОРТКОН АЛА ДӨБӨТ»
ПОВЕСТИНДЕГИ ТҮСТҮҮ ТЕРМИНДЕРИН КОЛДОНУУ**

*Valvakov Roman Viktorovich,
PhD in Philology, assistant professor,
International University of Central Asia,
Institute of Humanities,
Kyrgyz Republic, Tokmok city,
e-mail: valvakov_r@iuca.kg*

**FUNCTIONING OF COLOR TERMS IN CH.T. AITMATOV'S STORY
«PIEBALD DOG RUNNING BY THE EDGE OF THE SEA»**

***Аннотация:** В статье дается анализ слов-цветообозначений (колоративов), являющихся одной из самых выразительных стилистических категорий, применительно к повести Ч.Т. Айтматова «Пегий пес, бегущий краем моря». В работе описаны семантические возможности колоративов, определена их эстетическая функция в тексте. В индивидуальной авторской картине мира Ч.Т. Айтматова колоративы отражают особенности явлений природы и окружающего мира с целью воздействия на чувства читателя.*

***Аннотация:** Макалада экспрессивдүү стилдик категориялардын бири болгон түс терминдерине Ч.Т. Айтматовдун «Деңиз бойлой жорткон ала дөбөт» повестиндеги анализ берилген. Макалада түстүү терминдердин семантикалык мүмкүнчүлүктөрү баяндалат, тексттеги эстетикалык кыз-*

маты аныкталат. Дүйнөнүн жеке автордук сүрөтүндө Ч.Т. Айтматовдун түстүү терминдери окурмандын сезимине таасир этүү үчүн жаратылыш кубулуштарынын жана курчап турган дүйнөнүн өзгөчөлүктөрүн чагылдырат.

***Annotation:** The article provides an analysis of color terms, which are one of the most expressive stylistic categories, in relation to the story of Ch.T. Aitmatov "Piebald dog running by the edge of the sea". The paper describes the semantic possibilities of color terms, defines their aesthetic function in the text. In Ch.T. Aitmatov's individual author's picture of the world colors reflect the features of natural phenomena and the surrounding world in order to influence the reader's feelings.*

***Ключевые слова:** колоратив, художественная картина мира, цветообозначение,*

светообозначение, художественное пространство, визуализация.

Түйүндүү сөздөр: түстүү сөз, көркөм дүйнөгө көз карап, түс белгилөө, жарык белгилөө, көркөм мейкиндик, визуализация.

Key word: *colour term, artistic world view, color designation, light designation, artistic space, visualization.*

Введение. В целостном, глобальном образе мира сознание человека выделяет определенные элементы – предметы, явления, свойства, признаки, действия, отношения и т.д., представления о которых закреплены в лексическом значении слов. Восприятие мира в его целостности и в многообразии его элементов отражается в сознании человека и выражается посредством языка. «Модель мира силой человеческого сознания отображается и преобразуется в слове как конструкте реальности» [11, с. 252].

В художественном тексте также представлена определенная модель мира, которую называют художественной реальностью, художественным образом мира, художественной моделью мира или художественной картиной мира. Художественный образ мира основывается на субъективном авторском мировосприятии. Автор художественного текста творчески интерпретирует объективную реальность, эстетически осмысливает ее и репрезентирует посредством специально отобранных языковых средств.

Значимое место в передаче индивидуально-авторского художественного видения мира принадлежит языковым единицам, выражающим категорию восприятия или перцепции. Изображая мир определенного художественного произведения, автор показывает его чувственно воспринимаемые элементы: запахи, звуки, осязательные ощущения, вкусовые ощущения, цвето-световые характеристики.

Интерпретация художественной картины мира определенного художественного текста основывается на анализе семантики и функционирования языковых единиц, репрезентирующих художественную модель мира. Обучение интерпретации художественного текста, обучение анализу содержания кон-

кретного художественного текста, несомненно, будет способствовать повышению читательской грамотности учащихся, что является актуальной проблемой для Кыргызстана [1, с. 25].

Цель исследования. Цель исследования – определить состав и специфику слов-цветообозначений в художественном дискурсе, реализованном в повести Ч.Т. Айтматова «Пегий пес, бегущий краем моря» на основе наблюдений над использованием слов-цветообозначений как средства речевого воздействия для передачи восприятия картины внешнего мира, представленного в художественном тексте.

Методы исследования. Слова-цветообозначения и слова-светообозначения являются достаточно традиционным объектом исследования в лингвистике. Среди российских лингвистов популярным исследовательским направлением является изучение особенностей слов-цветообозначений в языке и стиле определенного писателя. В значительной степени подобный интерес обусловлен и оправдан тем, что слова-цветообозначения являются ярким показателем индивидуально-авторского своеобразия текста. Цвета и краски окружающего мира передаются писателями – мастерами художественного слова – в значительной степени оригинально, самобытно и неповторимо.

В изучении колоративов сложились определенные исследовательские методы. Один из приемов исследования колоративов – это определение колоративных характеристик пространств художественного текста. Термин «пространство» по отношению к художественному тексту используется для обозначения понятийно-содержательных сфер, выделяемых в модели мира, представленной в художественном тексте. Художественная модель мира является дискретной, в ней выделяются определенные тематические сферы, обозначаемые термином «пространство», «мир»: мир природы (или пространство природы), мир человека (или пространство человека). Подобные миры или пространства художественной реальности и её материального воплощения – художественного текста – выделяются на основе

соответствующих понятий – человек, природа и т.д. Наиболее обобщенными пространствами художественного текста могут выступать понятия, предложенные В.Г. Гаком: человек – дом – страна – мир [4, с. 128]. Понятие пространство здесь используется в переносном смысле, не как топографическое пространство.

Основное содержание. Чувственно воспринимаемые элементы действительности в художественном тексте выражаются с помощью языковых знаков: автор, порождая текст, кодирует языковыми знаками звуки, запахи, цвета и другие перцептивные элементы действительности. Читатель, воспринимая текст, декодирует языковые знаки, воссоздавая в своем сознании те чувственно воспринимаемые элементы действительности, с помощью которых автор представляет художественный мир своего произведения.

Происходит коммуникация автора и читателя – языковой знак, выбранный автором, вызывает в сознании читателя тот же образ, что и в сознании автора. При этом происходит передача инвариантного содержания образа, его ядра: не факт, что языковой знак *трели соловья* вызовет в сознании читателя перцептивный образ, на 100 % совпадающий с перцептивным образом в сознании автора. Колоратив *белый*, или *белоснежный* может несколько отличаться в восприятии читателя, живущего в северных регионах России и читателя, живущего в Африке.

Процесс воссоздания в сознании читателя перцептивного образа, заложенного в языковом знаке, обозначается термином *эвокация* (английский глагол *evoke* – *пробуждать (чувства); вызывать (воспоминание)*). Языковые единицы с семантикой чувственного восприятия понимаются как *эвокационные сигналы* [5, с. 8], воссоздающие в сознании читателя определенный перцептивный образ. Эвокация предполагает воссоздание перцептивного образа на основе личного опыта читателя и языковые единицы, таким образом, – это средства активизации личного перцептивного опыта читателя [5, с. 8].

Языковые единицы с семантикой сенсорной перцепции образуют в тексте своеобразную систему, которая в работах некоторых исследователей обозначается термином *код*. Н.С. Куликова исследует *одорический код* – «совокупность понятий о запахе, основанных на реалиях внеязыковой действительности и его языкового описания, предназначенного для передачи сообщения» [5, с. 7]. Е.С. Палеха исследуя интерпретационный слой концепта *добро*, выделяет приемы вербализации сферы добра на основе различных кодов, среди которых можно выделить *чувственный код, колоративный код, аудиальный код* [8, с. 10]. В исследовании Е.А. Масоловой [7, с. 27] дифференцируются понятия *цветопись* и *колоративный код* на основе тех функций, которые выполняют слова-колоративы в художественном тексте.

Среди языковых единиц с семантикой чувственного восприятия выделяются колоративы – слова, обозначающие явления цвета и света. Лексическая группа колоративов включает в себя слова-цветообозначения и слова-светообозначения. Кроме того, целесообразно включить в эту группу слова, обозначающие понятие «темнота», так как они концептуально связаны со словами-светообозначениями.

В современной исследовательской практике феномены *свет* и *тьма* зачастую рассматриваются совместно, что можно объяснить схожестью их изобразительно-выразительных функций. Так, Ж.Ю. Полежаева, исследуя глаголы светообозначения в классификационном аспекте, выделяет глаголы «с исходной семантикой «отсутствие светового признака» [10, с. 198], помещая их на периферию лексико-семантической группы глаголов-светообозначений. Слова-светообозначения в творчестве Н.М. Рубцова, по мнению исследователей, включают и такие лексические единицы, которые обозначают «отсутствие света ... «нуль-свет» (тьма, тень, мрак и т.п.)» [6, с. 30]. М.М.Патиева рассматривает феномены *свет* и *тьма* в рамках единого концепта «свет/тьма» [9].

Колоративы представляют собой достаточно семантически ёмкий пласт лексики, данные языковые единицы могут приобретать различные стилистические оттенки, они обладают мощным культурно обусловленным ассоциативно-символическим потенциалом, что делает их важным изобразительно-выразительным средством художественного дискурса.

Кроме того, что колоративы выполняют чисто изобразительную функцию, служа средством передачи содержательно-фактуальной информации, они призваны удовлетворять эстетическому чувству, доставлять удовольствие, «живописать», усиливать впечатление и воздействовать на чувства читателя. «Цель художественного текста состоит в возбуждении эстетического чувства его потребителя» [3, с. 67].

Колоративы объединяют лексические единицы с различной частеречной принадлежностью. Однокоренные колоративы, относящиеся к разным частям речи и формально различные, объединены общностью содержания: в семантическом аспекте на первое место в них выходит обозначение колоративного признака, а содержательные различия, обусловленные разной частеречной принадлежностью, нейтрализуются. Так, в словосочетаниях *багровое солнце, багровость солнца, солнце багрово светило* колоративы, принадлежащие к разным частям речи, передают одну и ту же содержательную характеристику – цветовой признак солнца.

В повести Ч.Т. Айтматова «Пегий пес, бегущий краем моря» достаточно четко выделяются колоративные характеристики мира природы. Одна из ключевых тем повести – это стремление человека к выживанию в условиях борьбы с природной стихией, противостояние тумана, моря и человека. Во время морской охоты трое взрослых и один ребенок попали в шторм, сбились с пути и не могут найти дорогу домой из-за опустившегося на море тумана. Взрослые жертвуют собой и совершают самоубийства один за другим, чтобы у мальчика было больше пресной питьевой

воды, и, соответственно, больше шансов на выживание.

В повести наиболее существенными колоративными характеристиками обладают следующие объекты и явления мира природы: туман, море, небо и небесные тела.

Значительное место в произведении принадлежит изображению тумана и пришедшего с ним мрака и темноты.

Слова *туман, мрак, мгла, тьма* в контексте произведения наделяются пространственными характеристиками, становятся маркерами пространства, в котором разворачиваются события повести, и, как таковые, приобретают цвето-световые признаки.

Ч.Т. Айтматов использует существительные *мрак, мгла* и *тьма* для того, чтобы описать окружающую героев обстановку. Сочетание данных существительных с цветообозначениями ахроматического ряда (*черный, серый*) и с светообозначениями оказывает определенный эффект на читателя, передает трагизм ситуации, в которой оказались герои.

«А они тем временем медленно кружили на лодке в безжизненном, аспидно-черном пространстве, постепенно утрачивая во мгле ночного тумана последние надежды на спасение» [2].

«... под плотным покровом тумана, постепенно темнеющего, насыщаясь сумрачной мглой, ...» [2]

«Опять воцарилась в море черная чернота туманной ночи» [2].

Указание на одну и ту же ситуацию в художественном пространстве повести осуществляется языковыми знаками, образованными по одной модели: прилагательное + существительное, но с варьирующимся лексическим наполнением, при этом доминирующими языковыми средствами оказываются лексические единицы со световой семантикой: *в беспросветной мгле, сереющая туманная мгла, в туманную мглу, в великой оцепеневшей мгле, в мутную мглу, сплошная непроницаемая мгла, по сгустившейся крошечной тьме, глухая вечерняя тьма; плотная, аспидно-черная тьма; мутная, непроглядная неподвижность вокруг; в*

безжизненным, аспидно-черном пространстве, в пучину безмерного мрака.

Данные словосочетания выполняют не только изобразительную функцию, указывая на физические характеристики пространства, в котором действуют герои, но и оказываются эмоционально заряженными, передавая чувство безысходности, безнадежности и отчаяния.

Значительное место в художественном пространстве повести отводится описанию моря. Для героев повести море – это одновременно и источник опасности, и источник жизненных ресурсов. Изображая море в своем произведении, Ч.Т. Айтматов, среди прочего, наделяет его вариативными цвето-световыми признаками. Носителями цвето-световых признаков выступают как само море, так и его элементы: *вода, волны, прибой, струи.*

Море в художественном восприятии Ч.Т. Айтматова обладает определенным набором цветов и оттенков: *белым, синим, нежно-фиолетовым, темно-зеленым.*

«В другое время его привлекала бы и нескончаемая игра лучей на воде, причудливо скользящих по поверхности, преображая лик моря переливами оттенков от нежно-фиолетового и темно-зеленого до густой тьмы в тени за бортом» [2].

Колоративный признак передается не только прилагательными, но и существительными и сложносоставными словами. В содержательном плане разница между существительными *чернота, синева, белизна* и прилагательными *черный, синий, белый* нейтрализуется: они выражают колоративный признак вне зависимости от частеречной принадлежности. В формальном же плане они различаются, что помогает автору избежать однообразия словоупотребления.

«Переливаясь зябкой синевой под солнцем, море было почти черным и необозримо пустынным» [2].

«Дыхание занималось от совершенства красоты ее, омываемой синевой и белизной завихряющихся струй» [2].

«Пегий пес вдруг скрылся с глаз за взгорбившейся чернотой воды» [2].

«Волны ... бурунились у берегов беловерхими набегающими грядами ...» [2].

«Вокруг острова белопенным кипящим кольцом шумел прибой...» [2].

Ярко и выразительно передает Ч.Т. Айтматов световой признак моря. Основное языковое средство передачи светового признака – это глаголы-светообозначения и их формы – причастия и деепричастия. Глагольные светообозначения передают динамику в изображении колоративного признака отраженного света.

«... море уже умиралось, успокаивалось, свинцово поблескивая в той стороне тяжелой зыбью» [2].

«С непостижимой силой и скоростью мчались они в мерцающую даль ночного океана...» [2].

«... море играло мириадами живых, купающихся отблесков, сверкавших до боли в глазах ...» [2].

«И кругом блистало в мелком кипении волн все то же сплошь бурунистое море» [2].

Изображая небо и небесные тела, Ч.Т. Айтматов также прибегает к использованию цвето- и светообозначений. Небо в художественном пространстве повести лишено ярких цветовых характеристик, преобладают слова-светообозначения.

«Тем временем небо прояснилось,...» [2].

«Приоткрылось небо, и снова свет и спокойствие воцарились в мире» [2].

«Мгла редела, развеивалась, и уже слегка светлели края неба» [2].

Солнце наделяется световыми характеристиками, которые показывают его как источник света.

«То вновь выглядывало, светило из-за туч по-весеннему щедро и ясно ...» [2].

«В тот светлый промежуток, когда вдруг в прояснившейся дали выглянуло солнце...» [2].

«... солнце сияло где-то в зените» [2].

Изменение световой характеристики солнца используется писателем, чтобы создать особую атмосферу приближающейся беды.

«Четко очерченное и налившееся багровостью, солнце уже угасало, смутно

рдея, в той далекой багрово-дымной стороне» [2].

Колоратив *багровый* ассоциируется с чем-то мрачным, гнетущим. Скопление колоративов в данном предложении (*багровость, рдея, багрово-дымной*) создает особый психологический настрой: багровый цвет солнца внушает читателю тревогу и предвещает несчастье. Предложение приобретает драматичное звучание благодаря удачно подобранным колоративам.

На протяжении повествования солнце *сияет, светит*, его лучи *отражаются* в море, море *переливается* под солнцем, то есть солнце изображается световыми характеристиками. Багровый цвет солнца выделяется на фоне его доминирующей световой характеристики, что также вносит вклад в создание атмосферы приближающейся беды.

Световая характеристика звезд выражается глаголом *блистать*.

«Эти звезды, обычно, как игрушки, блиставшие в небе, теперь были ему нужнее всего» [2].

«Они высоко блистали в темном небе, в разрывах туч, пронсящих над морем» [2].

В конце повести выживший мальчик Кириск персонифицирует некоторые природные элементы, отождествляя их со своими погибшими родственниками – ветер Орган, звезда Эмрайына, волны акимылгуны. Благодаря высокой концентрации цвето- и светообозначений, Ч.Т. Айтматову удалось с высоким творческим мастерством передать трепетное отношение Кириска к погибшему отцу.

«Впереди же, прямо перед ним, на плотном темно-синем небосклоне ярко высвечивалась одинокая лучистая звезда. Среди всех звезд дольше всех светила звезда Эмрайына. К рассвету она запылала сильным чистым сиянием и потом постепенно угасала в сереющем воздухе утра, и еще долго проступала в небе нежным, белым пятном» [2].

Выводы. Цвето-световая визуализация художественного пространства повести отличается преобладанием слов-светообозначений. Мир предстает в несколько обес-

цвеченном виде, что объясняется теми событиями, которые описываются в повести: герои поставлены в ситуацию выживания, когда их жизнь и существование их рода находится под угрозой.

Центральное колоративное пространство повести – это мир природы. Природа в повести представлена двояко. С одной стороны, природа изображена как опасный соперник, с которым человек ведет борьбу за выживание. Трагизм повествования обуславливает соответствующую аранжировку языковых знаков, обозначающих колоративное пространство мира природы с преобладанием слов-светообозначений и цветообозначений ахроматического ряда (черный, серый). С другой стороны, автор показывает величие природы, изображает ее как источник жизни и источник ресурсов для жизни и этим обусловлено использование ярких и выразительных колоративов, передающих красоту природного мира.

Диапазон применяемых Ч.Т. Айтматовым колоративов достаточно широк: цветообозначения, светообозначения и слова, обозначающие понятие «темнота». Эти лексические единицы вносят свой вклад в эстетический потенциал повести.

Комплексный анализ средств языкового выражения явлений цвета, света и тьмы в художественном тексте позволяет глубже понять языковую личность творца текста и увидеть текст в его внутреннем единстве.

Литература:

1. Алмурзаева С.А. Читательская грамотность учащихся как основа становления конкурентоспособной личности // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2019. – № 3. – С. 22-25.
2. Айтматов Ч.Т. Повести. – Москва, 1987. – 384 С.
3. Блох М.Я. Диктема в уровневой системе языка // Вопросы языкознания. – Москва, 2000. – № 4. – С. 56-67.
4. Гак В.Г. Пространство вне пространства // Логический анализ языка. Языки пространств. – Москва, 2000. – С. 127-134.

5. Куликова Н.А. Одорический код в художественном тексте: лингвоэвocationное исследование (на материале художественной прозы А.П. Чехова): автореферат дисс. ... канд. филол. наук. – Барнаул, 2010. – 17 С.
6. Лу В. Стихия света в поэзии Николая Рубцова (стихотворение «Русский огонёк») // Наука о человеке: гуманитарные исследования. – Омск, 2015. – №3 (21). – С. 29-34.
7. Масолова Е.А. Семантика и функции колоративов в поздней художественной прозе Л.Н. Толстого // Культура и текст. – Барнаул, 2019. – № 2 (37). – С. 26-41.
8. Палеха Е.С. Концепт *добро* в языке поэзии серебрянного века: автореферат дисс. ... канд. филол. наук. – Казань, 2007. – 27 с.
9. Патиева М.М. Вербализация концепта «свет/тьма» в творчестве И. Базоркина // Вестник Сургутского государственного педагогического университета. – Сургут, 2015. – № 6 (39). – С. 79-82.
10. Полежаева Ж.Ю. Лексико-семантическая классификация русских глаголов-светобозначений // Вестник Кемеровского государственного университета.– Кемерово, 2014. – № 2 (58). Т. 2. – С. 194-199.
11. Туралина Н.А. Метафорическое моделирование мира как конструкт реальности в художественном дискурсе // Наука. Искусство. Культура. Выпуск 2 (6). – Белгород, 2015. – С. 252-256.

Рецензент:
Байгазиев С.О.,
доктор филологических наук, профессор,
академик КАО

*Дуйшеналиев Жумабек Сапаралиевич,
музыка таануучу, ага илимий кызматкер,
Кыргыз билим берүү академиясы,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: jumabek.djs@mail.ru*

МУЗЫКА САБАКТАРЫНДА МААЛЫМАТТЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУУ ЖӨНҮНДӨ

*Дуйшеналиев Жумабек Сапаралиевич,
музыковед, старший научный сотрудник,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: jumabek.djs@mail.ru*

ОБ ИСПОЛЬЗОВАНИИ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ МУЗЫКИ

*Duyshenaliev Jumabek Saparalievich,
Musicologist, Senior Researcher,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
e-mail: jumabek.djs@mail.ru*

ON THE USE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN MUSIC LESSONS

Аннотация: Бул макала музыка сабактарында компьютердик технологияларды пайдаланууну изилдөөгө багытталган. Макалада окуучулардын изилдөөчүлүк жөндөмдөрүн өнүктүрүүгө өбөлгө түзгөн мугалимдин жаңы маалымат технологиялары менен иштөөсүнүн негизги этаптары берилген. Компьютердик технологияларды колдонуу сабакты чыңдап жемийтүү кылууга, окуу процессин кызыктуу өткөрүүгө мүмкүндүк берет. Ошондой эле окууга дифференцияланган мамилени ишке ашырат, объективдүү өз убагында мониторинг жүргүзүүгө жана жыйынтыктоого мүмкүндүк берет.

Аннотация: Данная статья посвящена исследованию использования компьютерных технологий на уроках музыки. В статье содержится основные этапы работы педагога с новыми информационными технологиями, которые способствуют развитию исследовательских навыков учащихся. Применение компьютерных технологий позволяет сделать урок по настоящему

продуктивным, а процесс учебы – интересным. А также осуществляет дифференцированный подход к обучению, позволяет объективно и своевременно проводить контроль и подводить итоги.

Annotation: This article is devoted to the study of the use of computer technology in music lessons. The article contains the main stages of the teacher's work with new information technologies that contribute to the development of students' research skills. The use of computer technology allows you to make the lesson productive, and the learning process is interesting. Also implements a differentiated approach to training, allows for objective and timely monitoring and summarizing.

Түйүндүү сөздөр: музыка сабактары, компьютердик технология, стилдер, композиция, дифференцияланган мамиле, маалыматтык технология, мониторинг.

Ключевые слова: уроки музыки, компьютерные технологии, стили, компо-

зиция, дифференцированный подход, информационные технологии, мониторинг.

Key words: *music lessons, computer technology, styles, composition, differentiated approach, information technology, monitoring.*

Киришүү. Азыркы заманбап ааламдашуу мезгилде, техникалык-технологиялык прогресс абдан жигердүү өнүгүп жаткан учур. Күн сайын көбүрөөк жаңы технологиялар пайда болууда. Дээрлик ар бир заманбап адамдын үйүндө компютери, уюлдук телефону бар, өзү болсо фото жана видео камераларды башкарууну билет. Кыргызстандагы көпчүлүк мектептер мультимедиялык каражаттар же компютер класстары менен камсыздалган. Бардык компютердик технологиялардын болушу жана көп түрдүүлүгү компютерди окуучулардын да, мугалимдердин да чыгармачылык жана өз алдынча билим алуусу үчүн ачык окуу жана өнүктүрүү чөйрөсү катары кароого мүмкүндүк берет. Бирок, компютерди керектүү графикалык иллюстрациялар менен сабактын темасын жана тезистерин жазуу үчүн электрондук такта катары гана эмес, интерактивдүү билим берүү ишмердүүлүгүнүн куралы катары колдонулушу керек экени белгилүү. Бүгүнкү күндүн музыка мугалими музыкалык-компютердик технологияларды (мындан ары - МКТ) гана билбестен, аларды өз ишинде туура колдоно билген кесипкөй адис болууга тийиш. Заманбап изилдөөлөр көрсөткөндөй музыка мугалимдери азыркы учурда аларды ишке ашыруунун объективдүү зарылчылыгына карабастан, өз ишинде МКТнын кеңири спектрин колдонбой жатканын айтууга болот.

Изилдөөнүн максаты. Музыка сабактарында маалыматтык технологияларды пайдалануу жөнүндө музыкалык компютердик программаларга талдоо жүргүзүү жана маалымат берүү.

Изилдөөнүн методдору. Музыка сабактарында маалыматтык технологияларды колдонуу боюнча адабияттарды, булактарды жана компютердик программаларды талдоо.

Негизги мазмуну. Жаңы маалыматтык технологиялар, мультимедиялык каражаттар менен кызыктуу процеске айлантып, окуучулардын изилдөө жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт. Заманбап техникалык каражаттарды жана жаңы маалыматтык технологияларды колдонуу менен сабактарды өткөрүү технологиясы эс-тутумду, байкоону, интеллектти машыктырат жана активдештирет. Демек, окуучулардын көңүлүн топтойт, сунушталган маалыматка башкача баа берүүгө мажбурлайт. Музыка сабагында класстагы компютерлер окуучуларга музыкалык билим берүүдө долбоорлоо технологиясынын «...эффективдүүлүгү, окуучулардын музыкалык ...чыгармачылыгы жактан өнүгүүсү, музыкалык-долбоордук технологиянын башка технологиялардан айырмасы, аны уюштуруунун формасы, шарттары жөнүндө...» [1, 39-б.] маалыматтар менен камсыздайт. Бул окуучулардын окууга көбүрөөк шыктануусуна шарт түзөт. Компютердик технологияны колдонуу сабакты чындап жемиштүү, окуу процессин кызыктуу өткөрүүгө, окууга дифференциланган мамилени ишке ашырууга, объективдүү өз убагында мониторинг жүргүзүүгө жана жыйынтыктоого мүмкүндүк берет.

Коомдун, илимдин жана техниканын өнүгүшү жалпы билим берүү уюмдарында музыкалык билим, тарбия берүү системасын жаңы окуу куралдарын колдонуу зарылдыгынын алдына коюп жатат. Бул окуу куралдары музыкалык маалыматтык технологияларды камтыйт. «...Ар кандай музыкалык-педагогикалык технологиялардын ичинен төмөнкүлөрдү белгилей кетүү керек: а) кызматташууга окутуу; б) оюн ишмердүүлүгү; в) көп баскычтуу окутуу; г) долбоордук окутуу...» [2, 118-б.].

Маалыматтык технологияларга программаланган окутуу, интеллектуалдык окутуу, эксперттик системалар, гипертекст жана мультимедиа, микродүйнөлөр, имитациялык окутуу, демонстрациялар кирет. Бул жеке ыкмалар окуунун максаттарына жана окуу кырдаалына жараша колдонулушу керек болот. «...Биринчиден, кээ бир учурларда окуучунун керектөөлөрүн жакшыраак түшүнүү зарыл болсо, экинчиден, предмет-

тик чөйрөдөгү билимди талдоо маанилүү болот; үчүнчүдөн, окутуунун психологиялык принциптерин эске алуу негизги ролду ойнойт...» [3, 79-б.].

Музыка предмети боюнча окуучуларга арналган жалпы билим берүүчү программалар, алар музыкалык чыгармалардан үзүндүлөрдү жана анимацияны колдонуу менен композиторлордун чыгармачылыгы менен кызыктуу түрдө таанышууга, ошондой эле викториналардын жардамы менен окуучуларга музыкалык чыгармалар боюнча билим деңгээлине көз салууга мүмкүндүк берет. «Музыканы түшүнүүгө үйрөнүү», «Музыкалык класс» сыяктуу практикалык курстарда көптөгөн оюндардын жардамы менен окуучулар музыкалык программада каралган билимдерди алышат. «Музыканын теориясы» боюнча темаларда окуучуларга музыкалык сабаттуулуктун негизги терминдерин – нота, тон, аралык (интервал), обон (мелодия), гармония, ыргак жана башка көптөгөн нерселерди үйрөнүүгө жана түшүнүүгө жардам берет.

Ал эми «Музыкалык диктант» колдонмосу окуучулардын музыканы угуу жөндөмдүүлүктөрүн жана музыкалык эс тутумун текшерүүгө өбөлгө болот. Мектепте «...музыкалык-эстетикалык тарбиялоонун эң маанилүү милдети – окуучулардын чыгармачылыгын өркүндөтүү. Анткени, чыгармачыл демилге бар жерде ар дайым убакытты жана күчтү үнөмдөө болот, ошол эле учурда натыйжа дагы жогорулайт...» [4, 79-б.]. Мисалы, окуучулар «Музыкалык аспаптардын тарыхы» колдонмосун пайдалануу менен кандай музыкалык аспаптар бар экенин гана билишпестен, ал аспаптардын үндөрүн угууга да жардам алышат. «Computerdik piano» жана «Forte» тиркемелери ар кандай аспаптардын (арфа, кларнет, труба, керней, сурнай, барабан, гитара, пианино, синтезатор, коңгуроо, урма аспаптар ж.б.) жардамы менен компьютердин клавиатурасында каалаган обонду ойноого мүмкүндүк алышат.

«Cyber Synthesizer» (Кибер Синтезатор) жардамы менен мугалим «Rock» (Рок), «Rock and Roll» (Рок-н-ролл), «Country» (Кантри) стилинде окуучулар өздөрүнүн

композицияларын түзө алышат; «Музыкалык аспаптардын тарыхы» жана «Электрондук фортепиано» бөлүмдөрү бири-бирин толуктап турат. «...Биринчи бөлүмдө окуучулар музыкалык аспаптардын топтору, жаралуу тарыхы, түрлөрү тууралуу маалымат алышса, экинчи бөлүмдө сунушталган 10 аспаптын каалаганында чыгарма аткара алышат...» [5, 64-б.]. Демек, бул айкалыштыруулар мыкты натыйжаларды берери анык, анткени балдар аспаптарды теориялык жактан гана үйрөнбөстөн, виртуалдык түрдө ойноого мүмкүнчүлүктөрү болушат.

«...Музыка сабагында окуучулардын чыгармачылыгын активдештирүү боюнча окуучуларды изденүүчүлүк аркылуу окууга кызыктыруу, жекече кызыгууларына талдоо жүргүзүү, кызыктуу болгон темада билдирүүлөрдү даярдоо, уккан музыкалык чыгармасы жөнүндө ...музыкалык чыгармаларды өз алдынча же мугалим...» [6, 95-б.] менен талдоо үчүн «Жайлоодо» (К. Молдобасанов), «Тюльпандар вальсы» (М. Бегалиев), «Көргөзмөдөгү сүрөттөр» (М.П. Мусоргский), «Щелкунчик», «Жыл мезгилдери» (П.И. Чайковский), «Жаныбарлар карнавалы» (К.Сен-Санс) сыяктуу тематикалык окуу программаларын колдонууга сунуштасак болот. Себеби, бул программалар музыкалык чыгарманын мазмуну менен музыкалык өзгөчөлүктөрү жөнүндө баяндап берет. Мында, анимациянын жана 3D графиканын жардамы менен кызыктуу формада дүйнөлүк көрүнүктүү композиторлордун айрым чыгармаларынын көркөм образдары менен окуучуларды тааныштырат.

Окуучулардын абдан жакшы көргөн билим берүүчү оюндарына «Tic-tac-toe» кирет. «Tic-tac-toe» аталыштагы музыкалык оюндарында окуучулар отуруп иштөө үчүн музыка сабагынын бардык темалары боюнча даярдана алышат. «Tic-tac-toe» оюну эң кунт коюп угуучу окуучуларга музыкалык аспаптарды, ноталарды, тыныгууларды туура табуу менен компьютерди жеңип алууга мүмкүндүк берет. «...«Musical cubeter» оюну – мында аспаптарды, ноталардын созулуштарын, ансамблдерди, ноталарды аныкташат жана кубиктердин жардамы менен музыкалык диктант жасашат. «Musical cubeter»

оюну обон жыйнап алууга да мүмкүндүк берет. «Guess the melody» (Обонду тап) оюну – музыкалык эс тутумду өнүктүрүүгө, музыкалык чыгармаларды жаттап ала турганга, обонду чогултууга мүмкүндүк...» [7, 100-б.] бере турган программа десек болот.

Энциклопедиялар – компьютердик компакт-дисктердеги жана DVD-дисктердеги маалымдама материал бардык курактагы балдарга арналган: ал керектүү жана пайдалуу маалыматты тез табууга, темалар, композиторлор, жанрлар, искусствонун тенденциялары боюнча түзүлгөн музыкалык фрагменттерди угууга; видео же анимация фрагменттерин көрүүгө; ар түрдүү темадагы фото архив менен таанышууга; ар кандай сөздүктөр менен иштөөгө мүмкүндүк берет. Мультимедиялык энциклопедиялардын жардамы менен сапаттуу жана кызыктуу презентация гана даярдабастан, класста же үйдө өз алдынча иштөөгө да болот.

Интернет булактарына көбүнчө сабакка кызыгышпаган окуучулар да компьютерде иштөөдө боштондукка чыгышат. Тартынчаак окуучулар интернет менен оңой эле баарлашып кетишет. Мындай учурда алардын өзүн-өзү сыйлоосу жана теңтуштарынын арасындагы статусу жогорулайт. Практика көрсөткөндөй, окуучулар компьютердик программаларды шыктануу менен өздөштүрүшөт. IT технолониясынын жагымдуулугу – аларды натыйжалуу өздөштүрүү үчүн окуучулардан көп жылдык кошумча окуу талап кылынбагандыгында десек болот.

Интернет биздин маалыматтык мүмкүнчүлүктөрүбүздү гана кеңейтпестен, көп кырдуу бүткүл дүйнөнү маалыматтын объективдүүлүгүнө көзөмөлү жок редакцияланган виртуалдык дүйнөгө чейин кыскартат. Интернет булактары музыка сабагы үчүн керектүү, маанилүү искусство багытындагы маалыматтарды издөөгө зор мүмкүнчүлүктөрдү берет. «...Интернеттин маалымат булактары «Музыка» предметинде абдан кеңири колдонулат – бул библиографиялык маалымат, аудио, видео фонддор. Интернет – бул заманбап балдар жашаган дүйнө десек да болот. Компьютер менен баарлашууну үйрөнүү жана керектүү маалы-

матты алуу – окуучуларда укмуштуудай мотивацияны жаратат...» [6, 98-б.].

Музыкалык энциклопедиялар музыка сабагын өткөрүүгө чоң жардам берет. Абдан кызыктуу «Балдар музыкалык энциклопедиясында» дээрлик бардык заманбап топтор жана аткаруучулар, музыкалык альбомдор жөнүндө маалыматтар камтылган. Анда белгилүү бир топтун өнүгүү тарыхына көз салып, чет өлкөлөрдө рок, джаз, поп-музыканын өнүгүүсү тууралуу билишет жана музыкалык үн жазылган чыгармаларды уга алышат же видеоклип көрүүгө болот. Билимдерин текшерүү үчүн окуучулар «Викторина» бөлүмүнө өтсө болот. Анда ар кандай суроолор жана музыкалык фрагменттер сунушталат. «Музыканын шедеврлери» – классикалык музыкага жана анын өнүгүү тарыхына кызыккан ар бир адам үчүн уникалдуу мультимедиялык материал. «Рок, джаз жана эстрада энциклопедиясы», «Композиторлордун өмүрү жана чыгармачылыгы» аттуу программаларды билимди толуктоо жана керектүү маалыматты табуу үчүн интернеттен дисктерден сатып алса болот.

Заманбап маалыматтык технологиялар медиатеканы түзүүнү талап кылууда. «...Окуу процессин индивидуалдаштырууга жана принципалдуу таанып-билүү каражаттарына кайрылууга мүмкүндүк берген компьютердин өзгөчө касиеттерин ...» [7, 544-б.] колдонууда «Музыка» предмети боюнча окуу материалдардын көптөгөн көлөмү – бул, фонохрестоматиялар, классикалык кыргыз жана чет элдик музыкалык чыгармалар; опералардан, балеттерден, видео үзүндүлөр; сүрөтчүлөрдүн репродукцияларынын жыйнактары мунун баары ар бир сабактын ажырагыс бөлүгү болот.

Karaoke – бул биздин мезгилдин заманбап маалымат технологиясы. Музыка сабагында Karaoke – ырлардын фонограммаларынын ар түрдүүлүгүнүн аркасында сабакка болгон кызыгууну жогорулатууга гана эмес (мында эреже катары, музыкалык аспаптардын көп сандагы үндөрү колдонулат) ага мүмкүнчүлүк берген каражаттардын бири болуп саналат. Ошондой эле окуучулардын репертуарын кеңейтип, аткарылып

жаткан ырлардын сапатына баа берүү үчүн окуучуларда мүмкүнчүлүктөр болот.

Окуучулардын жаш өзгөчөлүгүн, алардын берилген материалды кабыл алууга даярдыгын жана компьютерди өздөштүрүү деңгээлин эске алуу менен окуу программаларын тандап алуу менен бардык башталгыч жана орто класстарда музыка сабагында компьютердик программаларды эффективдүү колдонууга боло тургандыгын практика көрсөттү.

Вокалдык чыгарманын «минусовка» функциясын (негизги обону жок фонограмма) колдонуу менен музыка мугалими окуучулардын хор жамааты менен иштөөгө көңүл бура алат. Анткени окуучу «...компьютердик программалардын, оюндардын, оюн суроо-жооптордун, мультимедиялык материалдардын жана кроссворддордун...» [8, 88-б.] пайда болушу, ноталарды натыйжалуу үйрөнүүгө жана музыканын теориясынан элементардык билим алууга мүмкүндүк берет. Мында, мультимедиялык проектор же интерактивдүү такта орнотуу зарылчылыгы келип чыгат. Белгилей кетсек, биз сунуш кылып жаткан чечимдер жалпы билим берүүчү уюмдар үчүн «Музыка» предметинин программасына кошумча кызмат кыла алат десек болот [4].

Корутунду. Жыйынтыгында, музыка сабагында маалыматтык технологияларды колдонуу аркылуу окуучулардын чыгармачылык менен иштөөсү окуу процессине болгон компьютердик технологияларды киргизүү менен эле чектелбейт. Музыка мугалими, илимий-техникалык процесстин «алдынкы сабында» болуу менен мугалимдин өзү жаңы окуу куралдарынын арсеналынын иштеп чыгуучусу жана сыноочусу болуп, конкреттүү бир сабак үчүн эскиздик иллюстрациялардан баштап программалык продуктуну чыгарууга жана жаңысын иштеп чыгууга, автордук усулдугун түзүүгө чейинки мүмкүнчүлүктөрүнө ээ. Демек, музыка сабагында маалыматтык технологияларды колдонууда окуучулардын музыкалык билим алуусуна болгон кызыгуулары көбүрөөк болот. Ошондой эле, мектеп шартында окуучулардын ар түрдүү маалыматтык технологияларды колдонуусу жана

музыкалык компьютердик программаларга болгон чыгармачылык иш-аракети өз жемишин берип, музыкалык билим алуусунун натыйжаларына оң таасирин тийгизет.

Адабияттар:

1. Ибирайым к. А., Акматов Д.А., Дуйшеналиев Ж.С. Музыка жана көркөм өнөр мугалимдери үчүн долбоорлоо технологиясынын эффективдүүлүгү жөнүндө / Ибирайым к. А., Акматов Д.А., Дуйшеналиев Ж.С. // Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары [Текст]. – Бишкек, 2021. – № 2 (54). – 38-43-бб.
2. Информационные технологии в учебном процессе: нормативное обеспечение [Текст]: Рекомендации из опыта работы / Сост. О.Н.Черненко. – Волгоград: Учитель, 2007. – 136 с.
3. Анализ музыкальных компьютерных обучающих программ, применяемых в настоящее время. Сетевые и Интернет-технологии, 2004 и 2005 г., ВО-ИПКИПРО.
4. Дуйшеналиев Ж.С. Музыка сабагында окуучулардын чыгармачылыгын активдештирүү жөнүндө / Дуйшеналиев Ж.С. // Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары [Текст]. – Бишкек, 2021. – №1 (53). – 95-98-бб.
5. Интернет-ресурсы для учащихся по предмету музыка. Infourok.ru>internetresursidlya-uchaschihsya-po... – С. 230.
6. Всероссийский Интернет-фестиваль педагогических идей «Открытый урок», издательский дом «Первое сентября». ЭЛ № ФС77-69741 от 5 мая 2017 года. – М.: – С. 100.
7. Горбунова Л.И., Субботина Е.А. Использование информационных технологий в процессе обучения / Л. И. Горбунова, Е. А. Субботина. – Текст: // Молодой ученый. – 2013. – № 4(51). – С. 544-547.
8. Юланова Д.М. Использование музыкально-компьютерных технологий на уроках музыки в общеобразовательной школе // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. 2009. – № 98. – С. 88.

Рецензиялаган:
Мааткеримов Н.О.,
педагогика илимдеринин доктору,
профессор

*Дуйшеналиев Жумабек Сапаралиевич,
музыка таануучу, ага илимий кызматкер,
Кыргыз билим берүү академиясы,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
E-mail: jumabek.djs@mail.ru*

*Молдаширова Айым Азатбековна,
аспирант,
Кыргыз билим берүү академиясы,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
E-mail: aazatbekova@bk.ru*

МУЗЫКА САБАГЫНДА САНАРИП ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ КОЛДОНУУДА МУГАЛИМДИН РОЛУ

*Дуйшеналиев Жумабек Сапаралиевич,
музыковед, старший научный сотрудник,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
E-mail: jumabek.djs@mail.ru*

*Молдаширова Айым Азатбековна,
аспирант,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
E-mail: aazatbekova@bk.ru*

РОЛЬ УЧИТЕЛЯ В ПРИМЕНЕНИИ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКЕ МУЗЫКИ

*Duyshenaliev Jumabek Saparalievich,
Musicologist, Senior Researcher,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
E-mail: jumabek.djs@mail.ru*

*Moldashirova Aiym Azatbekovna,
Postgraduate student,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
E-mail: aazatbekova@bk.ru*

THE ROLE OF A TEACHER IN THE USE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN A MUSIC LESSON

Аннотация: Макалада музыка сабагында санарип технологияларды колдонууда мугалимдин ролу жана санариптик технологияларды музыкалык билим берүүнүн жана чыгармачылыктын ар кандай чөйрө-

лөрүнө интеграциялоонун негизги көйгөйлөрүн аныктоо үчүн изилдөө натыйжаларын талдоо аракети талкууланат. Мектептердеги музыка сабактарында санариптик

технологияларды колдонуунун өзгөчөлүктөрү талданат.

Аннотация: В статье обсуждается роль учителя в использовании цифровых технологий на уроке музыки и попытка анализа результатов исследований с целью выявления основных проблем интеграции цифровых технологий в различные области музыкального образования и творчества. Анализируются особенности использования цифровых технологий на уроках музыки в школах.

Annotation: The article discusses the role of the teacher in the use of digital technologies in the music lesson and an attempt to analyze the results of research in order to identify the main problems of integrating digital technologies into various areas of music education and creativity. The article analyzes the features of the use of digital technologies in music lessons in schools.

Түйүндүү сөздөр: санарип технологиялар, музыка, музыкалык педагогика, компьютердик класс, мультимедия, музыкалык билим, сабак.

Ключевые слова: цифровые технологии, музыка, музыкальная педагогика, компьютерный класс, мультимедиа, музыкальное образование, урок.

Key words: digital technologies, music, music pedagogy, computer class, multimedia, music education, lesson.

Киришүү. Азыркы кыргыз коому ишмердүүлүктүн бардык чөйрөлөрүндө эң акыркы үлгүдөгү санариптик технологияларды киргизүү менен мүнөздөлөт. Маалыматты иштетүү жана аны берүү ыкмаларындагы глобалдык өзгөрүүлөр санариптик технологиялардын музыкалык билим берүүнүн жана чыгармачылыктын ар кандай чөйрөлөрүнө интенсивдүү киришине алып келүүдө. «...Көптөгөн кылымдар бою акустикалык аспаптар жана музыкалык нота колдонулуп келген. Электрондук үн жазуулардын пайда болушу менен электрондук музыка жаңы мүмкүнчүлүктөрдү ачты...» [1, 33-б.] десе болот. Ошого байланыштуу азыркы учурдагы музыка мугалимине жаңы талаптар коюлууда. Бул, «...салттуу музыка-

лык билим берүү санарип технологиясынын өнүгүүсүнүн азыркы этабында талап кылынган билимдерди бере албагандыгы...» [2, 65-б.] менен байланыштуу экендиги анык. Эгерде, окуучу ишмердүүлүктүн ар кандай чөйрөсүндөгү чыгармачылыкка канааттанса, анда ал чыгармачылык, окуучуну өз алдынча изденүүнү жана окууну улантууга мотивация берет. Демек, окуучуну жаратууга үйрөтүү – бүгүнкү негизги педагогикалык көйгөй бул багыттагы маанилүү роль искусствого, айрыкча музыкага таандык деп ишенимдүү айта алабыз.

Изилдөөнүн максаты. Музыка сабагында санарип технологияларды колдонууда музыка мугалиминин ролу жөнүндө тажрыйбаларды талдоо.

Изилдөөнүн методдору. Санарип технологиялар боюнча адабияттарга жана атайын музыкалык-компьютердик программаларга талдоо жүргүзүү жана материалдарды топтоо.

Негизги мазмуну. Мектеп окуучуларына музыкалык билим берүүдө санарип технологияларын пайдалануу жана колдонуу көйгөйлөрүнүн ар түрдүү аспектилерин, Ж.С.Дуйшеналиев [3], И.М.Красильников [4], Ж.Б. Кармазина [5] ж.б. окумуштуу-педагогдор изилдешкен. Алардын изилдөөлөрүндө, биз төмөнкү мүчүлүштүктөрдү көрө алдык. Алар:

– музыкалык педагогиканын санарип технологияларга койгон талаптары, бул ыкманы музыка сабагында колдонуунун объективдүү мүмкүнчүлүктөрү кенен колдонулбагандыгы;

– жогорку жана орто музыкалык-педагогикалык окуу жайларда сапатсыз музыка мугалимдерин даярдоо;

– финансылык мүмкүнчүлүктөрдүн жоктугу, билим берүү мекемелеринин администрациясынын мектеп окуучуларына билим берүүнүн сапатын жогорулатуу үчүн санариптик технологияларды киргизүүнү каалабагандыгы.

Жогоруда аталган изилдөөчүлөрдүн дээрлик бардык эмгектеринде негизинен атайын балдар музыкалык мектептери жана балдар искусство мектептери үчүн синтезатордо ойноону үйрөнүүнүн өзгөчөлүк-

төрүнө арналган. Бирок, санарип технологияларды колдонуу көйгөйлөрү жалпы билим берүүчү мектептерде салттуу музыка сабактарында да байкалат. Негизги көйгөйлөрдүн бири катары окуу-методикалык базанын абалы, жасалгаланган жана жабдылган музыкалык кабинеттердин жоктугу менен байланыштырууга болот. Белгилей кетчү нерсе, көрүнүктүү орус изилдөөчүсү, педагогика илимдеринин доктору, профессор, музыка таануучу И.М. Красильников, «...жалпы билим берүүчү мектептеги компьютердик классты оңой эле адистештирилген компьютердик музыкалык студияга айландырууга болот...» [4, 62-б.] деп эсептеп, бул көйгөйдү бир аз башкача карайт.

Учурдагы заманбап музыка мугалимдери, эреже катары, санарип технологиялардын колдонуу потенциалын жеткиликтүү эмес түшүнгөндүгү жана аларды өз практикасында колдонуп, өзүнүн мүмкүнчүлүктөрүн натыйжасыз пайдаланып жаткандыгы да орчундуу көйгөй катары каралат. Ошондуктан республикабыздагы жогорку жана орто музыкалык-педагогикалык окуу жайларда жаңы типтеги адистерди даярдоо негизги маселелерден болуп келүүдө. Адистин милдеттери, билимди, билгичтикти жана көндүмдөрдү окуучуларга өткөрүп берүү гана эмес. Анын маанилүүсү болуп, окуучулардын музыкалык жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү, аларга заманбап коомдун шарттарында андан ары өзүн-өзү тарбиялоо жана өзүн-өзү ишке ашыруу үчүн чыгармачылыкка болгон каалоолорун өрчүтүү болуп саналат. Бул багытта психологдор менен педагогдор, чыгармачылык потенциал ар бир балага мүнөздүү экенин далилдешкендиги аныкталган.

Бирок, чыгармачылыкты өнүктүрүү бир гана чыгармачылыкта пайда болот деген сөз бар. Ошондуктан чыгармачылык – бул окуучунун табигый ыктарын ачып, өнүктүрүп, тажрыйба топтоп, жөндөмдүүлүктөрүн өркүндөтүү болуп саналат. Демек, музыка мугалими музыка сабагында толук кандуу чыгармачылыктын өнүгүүсү үчүн эң ыңгайлуу шарттарды түзүп бериши керек болот. Бул болсо санарип технологияларды педагогикалык процесске киргизмейинче

мүмкүн эмес. Мектепте музыкалык билим берүү процессине санарип технологияларды киргизүү үчүн музыка мугалимине төмөнкү техникалык каражаттар керек болот. Алар: – мультимедиялык проектор, компьютер, музыкалык аспап (синтезатор, санариптик пианино ж.б.) программалык камсыздоо (окуу программалары, маалымдама материалдары ж.б.). Белгилүү музыкант, окумуштуу педагог П.Л. Живакиндин айтымында, «...синтезатордун орду өзгөчө, аспаптын келечеги зор, ...акыркы жылдарда компьютердик жана коммуникациялык технологиялар маданият чөйрөсүнө, өзгөчө музыкага көбүрөөк таасирин тийгизүүдө. ...бир убакта фортепиано музыкалык билимге революция кылган, ...балким, синтезатор да ушундай роль ойной турган убак келди...» [6, 50-б.] дейт. Мында, биз синтезаторду, пианино аспабын музыканы үйрөнүү процессинен биротоло жок кылуу үчүн иштелип чыккан деп айтуудан алыспыз жана салттуу же көбүрөөк функционалдык санариптик аспаптарды тандоонун бар экендиги жөнүндө гана айта алабыз. Демек, санарип технологияларды колдонуунун позитивдүү мисалы синтезатордун коштоосунда гана боло алат десек болот.

Вокалдык чыгарманын «минусовка» функциясын (негизги обону жок фонограмма) колдонуу менен музыка мугалими музыка сабагында окуучулардын хору менен да иштөөгө көңүл бура алат. Мында, мугалим компьютердик программалардын, оюндардын, оюн суроо-жоопторунун, мультимедиялык кроссворддорду пайдалануу менен ноталарды натыйжалуу үйрөнүүгө жана музыканын элементардык теориясы жөнүндө окуучуларга кошумча билим алууга мүмкүндүк берет. Бул учурда, мультимедиялык проектор же интерактивдүү такта орнотуу зарылчылыгы келип чыгат. Ошентип, биз сунуш кылып жаткан чечимдер жалпы билим берүүчү уюмдар үчүн «Музыка» предметинин программасына кошумча кызмат кыла алат [7].

Корутунду. Жыйынтыгында, биз жалпы билим берүүчү мектептерде музыка сабагында санарип технологияларды колдонуу боюнча ата мекендик жана чет элдик

тажрыйбаларды талдоо жана изилдөө окутуунун практикада калыптанып калган салттуу методдоруна негизделиши керектигин аныктадык. Демек, музыка сабагындагы мугалимдин ролу окуучуларга санарип технологияларды колдонуу аркылуу музыкалык аспаптарда ойногонду үйрөнүү, аларды угуу жөндөмдөрүн жогорулатуу, ыргакты, тембри, динамиканы сезүү сезимин калыптандыруу менен окуучулардын иш-аракеттеринде ал технологияларды ишмердүүлүктүн бардык түрлөрүндө чыгармачылык менен пайдаланууга мүмкүндүк берүүчү базаны иштеп чыгуу маанилүү экендиги такталды.

Адабияттар:

1. Лысенко В.В. Синтезатор и его место в музыкальном образовании на современном этапе. Культурная жизнь Юга России, 2013, № 2(49). – С. 33-35.
2. Захарюта Н.В. Инновационный подход к развитию творческого потенциала

личности детей // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 3: Педагогика и психология. – 2009. № 3 – С. 65-70.

3. Дуйшеналиев Ж.С. Музыка сабагында окуучулардын чыгармачылыгын активдештирүү жөнүндө / Дуйшеналиев Ж.С. // Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары [Текст]. – Бишкек, 2021. – №1 (53). – 95-98-бб.
4. Красильников И.М. Учебно-методический комплекс «Электронное музыкальное творчество» для учащихся 5–9-х классов общеобразовательной школы: учебники, рабочие тетради, методическое пособие, цифровые образовательные ресурсы / И.М. Красильников, Д.А. Семенова. – М., 2008. – 186 с.
5. Кармазина Ж.Б. Диалог образовательных технологий: в поисках методики урока искусства [Текст]. – М., 2011. – С. 145.

Рецензиялаган:
Мааткеримов Н.О.,
педагогика илимдеринин доктору, профессор

*Муратбек Касей,
маданият таануу илимдеринин кандидаты, доцент,
Б. Бейшеналиева атындагы Кыргыз Мамлекеттик
маданият жана искусство университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**БАШТАЛГЫЧ МЕКТЕПТИН ОКУУЧУЛАРЫНА МУЗЫКАЛЫК
ТАРБИЯ БЕРҮҮНҮН НЕГИЗГИ ЫКМАЛАРЫ**

*Муратбек Касей,
кандидат культурологии, доцент,
Кыргызский Государственный университет культуры
и искусств имени Б. Бейшеналиевой,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**ОСНОВНЫЕ МЕТОДЫ МУЗЫКАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ
МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ**

*Muratbek Kasey,
candidate of cultural studies,
acting associate professor,
Kyrgyz State University of Culture and Arts
named after B. Beishenalieva,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

**BASIC METHODS OF MUSICAL EDUCATION OF
YOUNGER SCHOOLCHILDREN**

Аннотация: Макалада башталгыч класстардын «Музыка» сабагында, өтүлгөн темаларга карата окуучулардын кызыгууларын арттыруу, ой толгоолорун кеңейтүү, руханий дүйнөсүн байытуу жана адеп-ахлак боюнча жеткиликтүү тарбия берүү каралат. Ошондой эле мугалимдин окуучулардын жетишкендиктерин баалоосунун маанилүүлүгү белгиленет. Жыйынтыктап айтканда, макалада башталгыч класстарда «Музыка» сабагын өтүүнүн ыкмалары түрдүү мүнөздүүлүккө ээ экендиги баяндалган.

Аннотация: В статье описаны основные методы и цели музыкально-эстетического воспитания учащихся начальных классов. Она направлена на повышение интереса учащихся к темам, освещаемых на уроке музыки в начальной школе, на расширение их кругозора, обогащение их духовного мира и представление им доступного нравственного воспитания. Также подчерки-

вается важность оценки достижений учащихся учителем.

Урок «Музыка» не ограничивается изучением песен, мелодий, но и знакомит с народными музыкальными инструментами и дает информацию об искусстве игры на этих инструментах, а также способах овладения ими. В заключении констатируется, что методы музыкального воспитания в начальной школе имеют различный характер.

Annotation: The article describes the main methods and goals of musical and aesthetic education of primary school children. It is aimed at increasing the interest of children in the topics covered in the music lesson in elementary school, at expanding their horizons, enriching their spiritual world and presenting them with affordable moral education. It also emphasizes the importance of teacher evaluation of children achievement.

The lesson "Music" is not limited to the study of songs, melodies, but also introduces folk musical instruments and provides information about the art of playing these instruments, as well as ways to master them. In conclusion, it is stated that the methods of musical education in elementary school have a different character.

Түйүндүү сөздөр: музыкалык, эстетикалык, руханий, адеп-ахлак, салттык, дидактикалык, программалар, усулдук, музыкалык сөздүк, музыкалык сабат, ыкма.

Ключевые слова: музыкальный, эстетический, духовный, нравственный, традиция, дидактический, программа, методический, музыкальный словарь, музыкальная грамота, метод.

Key words: musical, aesthetic, spiritual, moral, tradition, didactic, program, methodical, musical dictionary, musical literacy, method.

Киришүү. Жалпы билим берүү мектебинде балдарга музыкалык-эстетикалык тарбия берүү жагдайына, бүгүнкү күндө алгылыктуу иштер жүргүзүлгөндүгүн айтууга болот. Башталгыч класстар үчүн, «Музыка» сабагы боюнча окуу программалары жаңырытылып жазылып жарыкка чыккан. Ал окуу программаларынын негизинде 2-,3-,4-класстар үчүн окуу китептери экинчи ирет басмадан чыгып окуучулардын колдоруна тийди. Алардын ичинде мугалимдер үчүн да усулдук куралдары бар.

Мектепте «музыка» предмети боюнча мугалимдин сабак өтүүсү, бул усулдук куралында берилген сабак өтүүнүн иштелмелери менен гана чектелбейт. Мугалимге, бул жагдайда ар бир сабакты өтүүдө, негизги тематикадан чектебестен, чыгармачылык менен ар түрдүү ыкмаларды колдонуп, сабакты кызыктуу, натыйжалуу жана үзүрлүү кылып өтүүгө мүмкүнчүлүк берилет. Ал мүмкүнчүлүктү мугалим максаттуу түрдө пайдаланып, жигердүү эмгектенип, чыгармачыл иш-аракеттерди так жүргүзсө, ал сөзсүз түрдө иш-жүзүнө ашып, ийгилигин бербей койбойт.

Изилдөөнүн максаты. Мектепте музыка сабагындагы эстетикалык тарбия берүүнүн негизги ыкмаларын колдонуу көздөлөт.

Ошондой эле, сабакты кызыктуу, натыйжалуу өтүү менен бирге, балдардын ой толгоосун кеңейтүүгө жана ишмердүүлүктөрүн арттырууга багытталган.

Изилдөөнүн методу. Аталган тема боюнча изилдөө жүргүзүүдө, музыка сабагында окуучуларга сабак өтүүнүн кызыктуу жана натыйжалуу жүргүзүлүшүнө, ошондой эле эстетикалык тарбия берүүнү ар тараптуу изилдөөсүнө багытталган диалектикалык жана педагогикалык методдор колдонулду. Ошону менен бирге, каралган маселелерди изилдөөгө багытталган системалык методу кирет.

Изилдөөнүн мазмуну. Башталгыч класстардын окуучуларына музыкалык-эстетикалык тарбия берүү, анын окуу куралдары менен тыгыз байланышка ээ. Окуу китептеринде өздөштүрүлүүчү материалдардын ар бир темасы, бир нече бөлүктөрдөн турат:

1. Окуп-өздөштүрүлүүчү негизги материалдын тексти;
2. Ырдоого ноталуу чыгармалар;
3. Музыкалык сабат;
4. Музыкалык сөздүк;
5. Темаларга байланыштуу «Бул кызыктуу!» аталыштагы материалдар: уламыштар, болмуштар, атактуу чыгармачыл ишмерлердин жана музыкант-аткаруучулардын өмүрү, чыгармачылыктары ж. б.;
6. Темаларды чагылдырган сүрөттөр.
7. Суроолор жана тапшырмалар;

Суроолорду жана тапшырмалардын жоопторун окуучулар китепте берилген материалдардан (негизги текст, музыкалык сабат, музыкалык сөздүк, бул кызыктуу! ж. б.) таба алышат.

Китептеги тексттер – окуучуга тема боюнча кыскача жалпы түшүнүк берилүүчү маалымат болуп эсептелет. Мугалим берилген текст боюнча окуучулардын ой-жүгүртүп, тереңдетип, түшүнүк алуусуна, ал жөнүндө кененирээк маалымат алышына көмөк көрсөтөт. Класста адабий чыгармаларынын (аңгеме, жомок, уламыш ж.б.) текстинин үстүндө иштөөдө, «Билгим келет», «Билип алдым» сыяктуу ураандарда, ал аркылуу окуучунун туура ой жүгүртүүсүнө, аны кабылдай билүүсүнө көңүл буруу жана

көмөк көрсөтүү. Текст боюнча берилген тапшырмаларга жооп берүү үчүн, окуучу тексти алгач окуп, ал жөнүндө жалпы маалымат алышы керек. Андан соң, анын мазмуну жөнүндө тереңирээк түшүнүк алып, андан кийин, тапшырманы аткарууга киришүүсү зарыл.

Берилген ырларды үйрөтүүдө, аларды төмөндөгүдөй этаптуу түрдө өздөштүрүү сунуш кылынат:

1. Алгач ырдоо көнүгүүлөрүнүн үстүндө иштөө менен, окуучулардын үнүн ырдоого даярдоо жүргүзүү;

2. Эң алды ырдын сөздөрү жана автору менен таанышуу, ырдын сөздөрүнүн мазмунуна терең түшүнүүсүнө көмөк берүү;

3. Ырдын обонун окуучуларга уктуруу менен, анын мүнөзүн аныктап алуу;

4. Ырдын ар бир кайрыгынын үстүндө иштөө (сөзү обону менен келишип, ар бир тактыдагы ноталар туура, так, таза угулушуна жетишүү);

5. Ырды нота боюнча ырдатып, мүнөзүн чыгаруунун үстүндө иштөө;

6. Ырдын сөздөрүн жатка билип, нотасыз, ырдоого жетишүү;

7. Ырдын сөздөрүн жана нотасын жатка билип, мүнөзүн чыгара ырдоого жетишүү менен угуучуларга тартуулоо.

Сабак өтүүдө, уктурулган музыкалардын кайсы жанрда экендиги, кандай мүнөздөгү музыка экендигин, аны ким аткаргандыгын, автору ким экендигин табуу (музыкалык викторина) жүргүзүү да, өзүнчө ыкмалардын бири. Мындай ыкмада, окуучулар музыкалык чыгармалар жана алардын авторлору, чыгармалардын мүнөздөрү жөнүндө кеңири маалымат алышып, алар тууралуу ой толгоолору өнүгөт.

Музыкалык аспаптар – комуз, темир ооз комуз, доол, дайра, аса таяк, шылдырак, фортепиано сыяктуулар [1, 88-б.]. Эгер мугалим аталган музыкалык аспаптардын бир нечесинде ойногонду билсе, анда сабактын абдан кызыктуу болуп, жарык маанайда өтүлүшү талашсыз. Ал эми, окуучулардын да жогоруда аталган музыкалык аспаптрында ойноого мүмкүнчүлүктү жана шарттарды түзүп берүү, мугалимдин

чыгармачылык иш-аракеттеринин бири болуп эсептелет.

Музыкалык аспаптар менен коштолгон сабактын жеке эле кызыктуулугу артпастан, окуучулардын эмоционалдуу жандануусуна, ички көмөкөйдө катылган мүнөздөрүнүн ачылуусуна, ой жүгүртүүсүнө эбегейсиз жол ачат. Мындай учурда, окуучулардын арасында тигил же бул аспаптарга кызыгуу менен, алар да ойноону өздөштүрүүгө аракет кылышат. Алардын музыкага, аспаптык аткаруучулукка болгон шык-жөндөмдүүлүктөрү өсүп-өнүгүү менен, алар жөнүндө кеңири түшүнүк алууга мүмкүнчүлүктөрүнө шарт түзүлөт. Музыкалык аспаптарда ойноого үйрөтүүнү жекече, ошондой эле балдардын бир нече тобу менен (ансамблде) өтүүгө болот. Адегенде, экинчи класста кыргыз элдик музыкалык аспаптары (комуз, темир ооз комуз, чоор, доол, дайра, аса таяк, шылдырак ж. б.) боюнча жалпы жонунан таанышуулар жүргүзүлөт. Ал эми үчүнчү класста элдик аспаптык аткаруучулук өнөрүлөрү тууралуу кеңири маалыматтар берилет [2, 8-б.].

Мугалим ар бир сабактын мазмунуна жараша, ар бир чыгарманын мүнөзүн ача билип, сабакты натыйжалуу өтүшү үчүн, ар түрдүү ыкмаларды колдоно алат. Алардын дагы бирин мисалга алсак, карточкаларды даярдап алуусу (ар бир карточкада темага тийиштүү бирден сөз болушу керек) сунуш кылынат. Карточкалар 20 даанадан кем болбошу зарыл. Карточкалардын колдонулушу, окуучулардын музыкалык сөздүгүн кеңейтип байытуу максатына багытталган. Алсак, мурда окуучулардын сөздүгү «көнүлдүү», «кайгылуу», «жай», «ылдам» сыяктуу сөздөр менен чектелген болсо, эми сунушталган ыкмада, балдар «шайыр», «конур», «назик», «токтоо», «жандуу», «ойлуу», «чечкиндүү» сыяктуу сөздөр менен өзүлөрүнүн сөздүгүн толукташат. Бул жагдайда, мугалим, музыкалык чыгарманы уктуруу менен, алардын ар биринин мүнөзүн аныктоодо, көрсөтүлгөн сөздөр боюнча, окуучулар кайсы чыгармага кайсыл сөз (мүнөз) туура келээрин өзүлөрү тандоосуна мүмкүнчүлүк берип, көмөк көрсөтүшү керек.

Мындай негиз өзүнүн жакшы жетишкендиктерин жана үзүрүн бербей койбойт.

«Музыка» предметинин негизги максаты – окуучулардын эстетикалык табитин калыптандырууну, музыкага болгон кызыгуусун ойготууну, өз алдынча иш-аракетин, ой-толгоосун, ошондой эле чыгармачылык шык-жөндөмдүүлүгүн өстүрүп-өнүктүрүүнү, музыканын адабият жана көркөм өнөр менен байланышы аркылуу иш жүзүнө ашыруу болуп эсептелет. Бул жагдайда, окумуштуулар Аманова Г.М. жана Жолчиева А.А. өзүлөрүнүн эмгектеринде мындайча жазган: «Бүгүнкү убакта, билим берүүнүн негизги мазмуну жана анын натыйжалары компетенттүүлүктө болушу керек, б.а. окуучу ээ болгон билим, жөндөмдүүлүк жана чеберчилик болушу керек» [3, 59-б.]. Демек, окумуштуулар айткандай, окуучулар билим менен катар кандайдыр бир өнөрчүлүк жөндөмдүүлүгүнө жана аткаруучулук чеберчилигине ээ болушунун талаптуу экендигин ырастоого болот.

Балдарга музыкалык-эстетикалык тарбия берүүнүн ыкмалары жеке эле ырларды өздөштүрүү, аспапта ойноо же анын коштоосунда ырдоо менен гана чектелбестен, аларга мүнөздүү ыкмаларды колдонууга болот. Алардын бири – балдардын кыймыл-аракеттери менен байланышкан музыкалык оюндар. Балдардын кыймыл-аракеттүү музыкалык оюндарын жүргүзүүдө, улуттук бий элементтериндеги, түрдүү мүнөздүү ыргактардагы жана ылдамдыктардагы музыкалар уктурулат. Музыкалык кыймыл-аракеттеги оюндар эки багытта жүргүзүлөт:

1. Бий элементиндеги кыймыл-аракеттердин түрдүү мүнөздүүлүгү;

2. Оюнду аткаруунун сапаттуу жүргүзүлүшү.

Бул эки учурда тең, иш балдардын ыргактык жана ички көмөкөйлүк сезимдерин өнүктүрүүгө багытталат. Мугалим окуучулардын кыймыл-аракеттерин максаттуу багытталган иш-чараларда атайын пландуу түрдө жүргүзүшү керек. Бул учурда, көңүл окуучулардын ага өтө кызыгуусу жана рахаттануусу менен, музыкалык кыймыл-аракеттүү оюндарды аткаруусуна бурулат. Балдардын музыкалык ыргактуу кыймыл-

аракеттеринин туура, көргөн адамга жагымдуу аткарылышы үчүн, адегенде, балдардын дене бойлорун түз, туура жана эркин кармоосу талапка ылайык.

Сабак учурунда, мугалим кыймыл-аракеттүү оюндардын ар кандай түрлөрүн ойлоп табышы мүмкүн. Мисалы, бир жагымдуу музыка коюлду дейли. Ал музыканы окуучулар абдан көңүл коюу менен угушуп, анын мүнөзүн таап, ыргактык жүрүшүнө жараша кыймыл-аракеттерди жасоо. Оюн убактысында, мугалим угулуп жаткан музыканы баштапкы мүнөздө, ыргакта, жана ылдамдыкта уктуруусу керек. Мисалы, мурдагы жай, обондуу келген музыкага салыштырмалуу, экинчи уктурулган музыка салтанаттуу, марш мүнөздө болот. Бул учурда, балдар тез аранын ичинде экиден тизиле калышып, орундарында туруп басууну жүргүзүшөт. Ал эми, үчүнчү уктурулуучу музыка, жеңил бий мүнөздө болушу ыктымал. Бул учурда, окуучулар эки-экиден кармашып музыканын ыргагына түшүп, бий элементтерин жасоого өтөт. Оюндун түрлөрү ар кандай болушу мүмкүн. Мисалы, «кыска жана узакка созулган ноталар». Мында, узакка созулган чейректтик ноталарда «бий» деген сөздү, ал эми кыска созулмалуу сегиздик ноталарда «бийле», «чамда» деген сөздөрдү колдонуп аткарылат. Балдар «Балаты» ырын аткарып жатышат дейли:

Ки – чи – не ба – ла – ты, ү – шү – дү кыш – та.

Бий – лей – ли, бий – лей – ли, бий – лей – ли чам – да.

Ырдын аткарылышында ноталардын созулуштарына жана ырдын ыргагына жараша бий элементтери менен болгон кыймыл-аракеттерди жасоо жүргүзүлөт. Мындай оюндар балдардын кыймыл-аракеттүүлүгүнүн жана дене-боюнун ийкемдүүлүгүнүн өсүшүнө гана эмес, алардын ритмдик сезимталдуулугунун өнүгүшүнө кыйла өбөлгө түзөт. Сабак өтүүнүн мындай ыкмалары бий мүнөздүү кыймыл-аракеттерге өзгөчө биринчи жана экинчи класстардын окуучуларына колдонулуу менен, жакшы натыйжаларга жетишүү тажрыйбада көрүндү. Ошондой эле, мындай ыкмадагы сабак өтүү менен, анын балдардын аң-сезиминин

өсүшүнө зор көмөк берүүсүн педагогикалык тажрыйбада абдан кеңири кездештиребиз.

Балдардын ыргактык ички көмөкөйлүк туюп-сезүүсүнүн өсүүсү, жогорудагыдай сабак өтүүнүн ыкмаларын колдонуу менен ырдоонун, басуунун, чуркоонун, бийлөөнүн натыйжасында калыптанат. Демек, балдардын ыргактык (ритмдик) сезиминин өнүгүүсү, мектепте анын бир тартипке келтирилиши менен максаттуу багыттарда жүргүзүлүүсү негизделген. Негизинен ыр-күүлөрдүн балдардын сезимине таасирин берген ар кандай түрлөрдөгү ыргактуулуктары болот. Бирок, алар тиешелүү музыкалык мыйзам ченемдүүлүккө баш ийишет. Ошондуктан, ал ыргак музыкалык добуштардын кезектешкен так тартиби. Ал чыгармадагы музыкалык образды ачып көрсөтүп, анын мүнөзүн аныктайт. Ноталык жазылмада, аны окуу жеңил болуусу үчүн, ыргактык топторго бөлүнөт. Мисалы:

. сыяктуулар [4, 129-б.].

Сабак өтүүнүн жогоруда айтылгандай ыкмаларында сөзсүз түрдө дидактикалык материалдарды колдонуу жүргүзүлөт. Дидактикалык материалдарды колдонуу менен сабак өтүү, окуучулар үчүн абдан кызыктуу болот. Ал материалдар балдардын өз алдынча ой-толгоолорунун, иш-аракеттеринин өнүгүүсүнө зор түркү берет. Дидактикалык материалдар ар кандай түрдөгү көрсөтмө куралдардан турат. Алар, портреттер, аспаптарда ойноонун жана ырдоонун ноталык мисалдар келтирилген схемалары, текстер жана ноталар жазылган карточкалар, ошондой эле музыкалык аспаптар болушу мүмкүн.

Алдыга коюлган максатка жетишүү үчүн, мугалим, ар бир окуучунун окуу мөөнөтүндө, жеткиликтүү билим жана тарбия алуусуна жетишип, алган билимди баалоосу өтө маанилүү экендигин түшүнүүсү зарыл. Бул жагдайда төмөндөгүлөрдү эске алуу керек:

- Окуучунун билимин баалоо – бул окуучу кандайдыр бир талаптарды аткаруусу менен бирге, анын натыйжалуу жыйынтыгынын болушу;

- Ар бир окуучунун билим деңгээли, иш-тажрыйба менен айкалыштырылып көмөккө алынышы;

- Иштин планын эмес, аткарылган иштин жыйынтыгын баалоо;

- Баалоо – бул окуучу коюлган талапты аткарбаса, аны жазалоо эмес, ага коюлган талаптарды аткарууга жол көрсөтүп, анын өз алдынча чыгармачылык менен иш-аракетине туура багыт берүү жана жакшы жыйынтыкка жетишүүсүн көздөө;

- Сабакта билим жеткиликтүү алынбаса, аны баалоого болбойт;

- Эгерде, окуучуга тарбия жана билим жеткиликтүү берилбесе, анын жыйынтыгын баалоодон эч майнап чыкпайт;

- Баа ар дайым эле нукура билимдин көрсөчкүчү боло албайт.

Окуучунун кандайдыр бир деңгээлде алган билимин баалоодон мурда, мугалим өзүнө төмөндөгүдөй суроолорду коюусу зарыл:

- баалоонун максаты эмнеде?

- окуучу кандай шартта билим алуу максатына жетишти?

- окуучулардын иш-аракеттери мугалим тарабынан эске алындыбы (кызыктыруучу сыйлык берүү, мактоо баракчасы ж.б.)?

- окуучунун жасаган иш-аракети, алган билими ар дайым баалануу менен, ага көзөмөлдөө болдубу?

- окуу мөөнөтүндө тапшырмаларды жана талаптарды аткарууда, окуучунун жетишпегендигине, түшүнбөгөн темаларына өз убагында көмөк көрсөтүлүп, жардам берилдиби?

Окуучулардын алган билимин баалоо тууралуу, окумуштуулар Н.А. Асипова менен А.М. Ниязова өзүлөрүнүн оюн мындайча билдиришкен: «Баа – окуучунун окуудагы жетишкендиктеринин олуттуу регулятору катары эң маанилүү компонент болуп эсептелет. Ошондуктан, окутуунун коммуникативдүү методдорунун бардык принциптерин сактоо менен, коммуникативдик-ишмердүүлүктү толук жандуу ишке ашыруу, окуучунун окуудагы жетишкендиктерин баалоонун туура тандалган

системасында өзүнүн чечимин таба алат» [5, 19-б.]. Окумуштуулардын ой толгоолору ырастоо менен, окуучулардын алган билим деңгээлин баалоо олуттуу маселелерден болуу менен бирге, тиешелүү талаптарга ээ экендигин айтууга болот.

Корутунду. Музыка сабагын өтүүнүн натыйжалуулугу, сөзсүз түрдө мугалимдин чыгармачыл иш-аракеттерине, педагогикалык ишмердүүлүгүнө жараша болот. Сабактын мазмундуулугу жана кызыктуулугу, анын түрдүү мүнөздүү ыкмаларда өтүлүүсүндө. Мындай устаттык сапатка, ар бир мугалим кандайдыр бир деңгээлге ээ болушу талаптуу.

Демек, орто мектепте балдарга эстетикалык тарбия берүүдө, «Музыка» предмети боюнча сабак өтүүнүн түрдүү мүнөздөгү жана мазмундагы ыкмаларын колдонуу, окуучулардын табитин ачып, элдик жана классикалык музыкага болгон кызыгуусун арттырып, ошондой эле, дүйнө элдеринин музыкасына болгон түшүнүгүн, ички руханий дүйнөсүн байытуу менен, чыгармачылык жөндөндүүлүгүн өнүктүрүүнүн негизги багытынан болуп эсептелет.

Адабияттар:

1. Касей М., Шамбетова К., Шакирова А., Дүйшөналиев Ж. Музыка // Орто мектептин 2-кл. үчүн окуу китеби // М. Касей, К. Шамбетова, А. Шакирова, Ж. Дүйшөналиев. – Б., 2012. Билим-компьютер, Зангак-97. – 96 б.
2. Касей М., Шамбетова К., Шакирова А. Музыка // Орто мектептин 3-кл. үчүн окуу китеби // М.Касей, К. Шамбетова, А. Шакирова. – Б., 2012. Билим-компьютер, Зангак-97. – 112 б.
3. Аманова Г.М., Жолчиева А.А. Формирование предметных компетенций у учащихся кыргызской школы на уроках русского языка / // Известия Кыргызской академии образования. – Б., 2018. – № 1 (44), – С. 59-61.
4. Касей М. Кыргыз элдик аспаптык аткаруучулук өнөрүнө окутуунун усулу. Окуу куралы. – Б., 2015. – 168 б.
5. Асипова Н.А., Ниязова А.М. Билим берүүнүн сапаты жана жаңы предметтик стандарттарды жайылтуу шартында окуучулардын окуу жетишкендиктерин баалоо / Асипова Н.А., Ниязова А.М. // Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары [Текст]. – Б., 2018. – № 2 (42). – 16-23-бб.

Рецензиялаган:

Асипова Н.А.,

педагогика илимдеринин доктору, профессор

*Абдылдаева Эльмира Файзулдаевна,
физика-математика илимдеринин кандидаты, доцент,
Кыргыз-Түрк «Манас» университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: elmira.abdyldaeva@manas.edu.kg*

*Таалайбек кызы Гулбарчын,
математика мугалими,
Кыргыз-Түрк «Манас» университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: gylbarchunt@gmail.com*

*Дөөлөтбаев Таштемир Исмаилжанович,
студент,
Кыргыз-Түрк «Манас» университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: 1712.03007@manas.edu.kg*

**ЭЛЕМЕНТАРДЫК МАТЕМАТИКАНЫ ОКУТУУДАГЫ ТЕКСТТИК
МАСЕЛЕЛЕРДИ ЧЫГАРУУНУ ҮЙРӨТҮҮНҮН ЫКМАЛАРЫ ЖАНА
КАРАЖАТТАРЫ**

*Абдылдаева Эльмира Файзулдаевна,
кандидат физико-математических наук, доцент,
Кыргызско-Турецкий университет «Манас»,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: elmira.abdyldaeva@manas.edu.kg*

*Таалайбек кызы Гулбарчын,
учительница математики,
Кыргызско-Турецкий университет «Манас»,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: gylbarchunt@gmail.com*

*Дөөлөтбаев Таштемир Исмаилжанович,
студент,
Кыргызско-Турецкий университет «Манас»,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: 1712.03007@manas.edu.kg*

**МЕТОДЫ И СРЕДСТВА ОБУЧЕНИЯ РЕШЕНИЮ ТЕКСТОВЫХ
ЗАДАЧ ЭЛЕМЕНТАРНОЙ МАТЕМАТИКИ**

*Abdyldaeva Elmira Faizuldaevna,
associate professor,
Kyrgyz-Turkish «Manas» University,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
e-mail: elmira.abdyldaeva@manas.edu.kg*

Gulbarchyn Taalaibek kyzy,

*Math teacher,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
e-mail: gylbarchunt@gmail.com*

*Doolotbaev Tashtemir Ismailzhanovich,
Student,
Kyrgyz-Turkish «Manas» University,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
e-mail: 1712.03007@manas.edu.kg*

METHODS AND TRAINING TOOLS OF WORD PROBLEM SOLVING IN TEACHING ELEMENTARY MATHEMATICS

Аннотация: Макалада негизги билим берүү программасынын өзөгү болгон тексттик маселелер жана аларды чыгаруунун этаптары каралды. Элементардык математиканы окутуудагы тексттик маселелерди чыгарууну үйрөтүүнүн ыкмалары жана каражаттары берилди. Берилген этаптар боюнча мисалдар каралды.

Аннотация: В статье изучены текстовые задачи, являющиеся началом основной образовательной программы, и этапы их решения. Рассмотрены методы и средства обучения решению текстовых задач в элементарной математике. Приведены примеры решения текстовых задач по заданным этапам.

Annotation: In the paper, the word problems are studied, which are the basis of the fundamental educational program, and the stages of their solution. Teaching methods and tools are considered of the solution of word problems in elementary mathematics. Some examples are given for solving text problems.

Түйүндүү сөздөр: Элементардык математика, тексттик маселе, окутуунун методикасы, окутуу каражаттары, чыгаруунун этаптары, маалыматтык технологиялык каражаттар.

Ключевые слова: Элементарная математика, текстовая задача, методика обучения, средства обучения, этапы решения, средства информационных технологий.

Key words: Elementary mathematics, word problem, teaching methods, teaching tools, solution stages, information technology tools.

Киришүү. Элементардык математикада тексттик маселелерди чыгаруу эң маанилүү экендиги жалпыга белгилүү. Тексттик маселелерди чыгаруудагы ой-жүгүртүү процесси күнүмдүк турмушта жана илимдин ар кандай тармактарында колдонулуучу процесс болуп саналат. Башталгыч мектептин негизги максаты: окуучуларды жогорку мектепке даярдоо жана жашоого тарбиялоо. Бул максаттарга жетүү үчүн зарыл болгон акыл-эс көндүмдөрү; натыйжалуу ой жүгүртүү, анализ жасоо жана маселелерди чыгаруу. Бул көндүмдөрдү өнүктүрүүдө башталгыч мектеп программасындагы бардык сабактар натыйжалуу, бирок математика сабагы башкаларга караганда көбүрөөк орун ээлейт [1, 179-б.].

Элементардык математика боюнча мектеп программасына көз чаптырсак тексттик арифметикалык маселелерге айрыкча көңүл бурулат. Себеби, алар окутуунун каражаты жана окутуунун мазмуну да болуп кызмат аткарат. Тексттик арифметикалык маселелерди колдонуу окуучуларга арифметиканын маңызын жеткиликтүү түшүндүрүүгө мүмкүнчүлүк берет. Тексттик маселелерди чыгаруу окуучулардын турмуштук элестөөлөрүнүн кеңейишине алып келет жана окуучулар теориялык материалды дурусураак өздөштүрүп кабыл алышына түрткү болот. Тексттик арифметикалык маселелерди чыгарууда окуучулар, өзү аткарган иштерине жоопкерчиликтүү мамиле кылуу сапатына тарбияланат, алынган жооптун туура экендигин текшерүүнү үйрөнүшөт. Арифметикалык маселелерди чыгаруу барынан мурда, маселелердин текстин кабыл алуудан

башталгандыктан, маселенин шартын туура окуу, чыгаруунун планын, суроолорун так формулировкалоо талап кылынгандыктан, окуучулардын, эне тилин өздөштүрүүсүнө жардам берет. Арифметикалык маселелерди чыгарууну окуучуларга үйрөтүүнүн методикасы, маселелерди чыгаруунун этаптары, аларды чыгарууга талап кылынуучу методикалык ыкмалар, көнүгүүлөрдүн жыйындысы, көрсөтмөлүүлүктүн бир катар түрлөрүн эффективдүү колдонуу боюнча көптөгөн илимий методикалык изилдөөлөр бар. Бирок, бул изилдөөлөрдүн көпчүлүгү, 60-70-жылдардагы окуу китептерине жана ошол учурдагы окуучулардын көз караштарына карата жүргүзүлгөн. Азыркы учурдагы окуучулардын дүйнөгө болгон көз караштарын, технологиянын өнүгүүсүн жана окуу китептеринин алмашуусун эске алуу менен тексттик маселелерди окутуунун методикасын кайрадан сын көз караш менен карап чыгуу зарылчыгы пайда болууда [2, 4-б.].

Изилдөөнүн максаты. Элементардык математикадагы тексттик маселелердин маанилүүлүгүн көрсөтүү жана аларды чыгарууда математикалык пакеттерди колдонуу.

Изилдөөнүн методдору. Элементардык математикада тексттик маселелердин маанилүүлүгү жана чыгарууну окутуунун этаптары каралды. Математика сабактарында заманбап технологиялык каражаттарды, интерактивдүү жабдууларды жана программаларды колдонуу натыйжалуу болуп саналат. Теңдемени графикалык ыкма менен чыгаруу каралып, чыгарылыш «GeoGebra» пакетин колдонуп табылды.

Негизги мазмуну. *Тексттик маселелерди чыгаруу методикасы.* Тексттик маселе – бул кандайдыр бир кырдаалды анын компонентинин сандык мүнөздөмөсүн жана компоненттеринин ортосундагы байланыштарды берүү менен табигый тилде жазуу (А.П. Тонких).

Тексттик маселе – бул жообу арифметикалык эсептөөлөр аркылуу алына турган сөздөр менен берилген суроо (М.И. Моро жана А.М. Пышкало).

Каалагандай тексттик маселе эки бөлүктөн турат: шарттар жана талаптар (суроо).

Ар бир маселе – бул шарттардын жана максаттардын биримдиги. Эгерде бул компоненттердин бирөөсү эле жок болсо, анда маселе дагы болбойт. Мындай биримдик тексттик маселелерге анализ жүргүзүү үчүн абдан маанилүү [3].

Маселелерди чыгаруу ой-жүгүртүүнү өнүктүрүүчү көнүгүү; ал чыдамдуулукка, туруктуулукка, эркти тарбиялоого, чыгарылышты издөө процессине кызыгууну ойготууга өбөлгө түзөт, ийгиликтүү чыгарылышка байланыштуу терең канааттанууну сезүүгө мүмкүнчүлүк берет, башкача айтканда мотивациялык чөйрөнү түзөт. Маселелерди чыгаруу балдардын эмгекке болгон сүйүүсү жана эмгекке болгон муктаждыгы сыяктуу инсандык сапаттарын калыптандырууга жардам берүүчү каражаттардын бири.

Маселелерди чыгарууну окутуунун негизги төрт этабы бар болуп эсептелет. Ар бир этапта татаал акыл иш-аракети бар.

Биринчи этап – тапшырманы кабыл алуу жана түшүнүү. *Этаптын максаты* – маселени түшүнүү, башкача айтканда, бардык чондуктарды жана катыштарды, сандык маалыматтарды, сөздөрдүн лексикалык маанисин бөлүп көрсөтүү.

Бул этапта иштөөнүн негизги ыкмалары:

- текстти маанисине жараша бөлүктөргө бөлүү;

- атайын суроолорду коюу;

- маселенин коюлушун терминдер, синонимдер менен кайра коюу, маанисиз сөздөрдү алып салуу, конкреттештирүү;

- моделин түзүү.

Экинчи этап – чыгарылыштын планын издөө. *Максаты* – суроо менен шартты байланыштыруу.

Ыкмалары – шарттан суроого ой-жүгүртүү (синтез), суроодон маселенин шартына ой-жүгүртүү (аналитикалык ыкма), теңдеме түзүү, модель боюнча жана маселедеги катыштар боюнча ой жүгүртүү;

- маселенин түрүн аныктоо;

- ошол түрдөгү маселелерди чыгаруунун ыкмасын билүү.

Маселелерди чыгаруу процессин уюштуруу үчүн төмөнкүлөр зарыл: окуучулардын конкреттүү иш-аракеттеринин програм-

масы, маселенин чыгарылышын издөө жолдору, алгоритмдер, издөөнүн системасы болушу керек. Ошондуктан, чыгаруу жөндөмдүүлүгүнө ээ болуу үчүн «ылдамдаткычтар» керек: иллюстрациялар, схемалар, таблицалар, кошумча белгилер, шарттуу белгилер, жебелер тапшырманын бөлүктөрүнүн ортосундагы катыштарды, чоңдуктардын ортосундагы байланыштарды, бул байланыштардын тартибин кыйла конкреттүү визуалдык чагылдырууга өбөлгө түзөт. Бул окуучулардын визуалдык-натыйжалуу ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө жана анын негизинде андан ары – образдуу ой жүгүртүүсүнө түрткү берет. Маселелердин мазмунун төмөндөгүдөй формада жазууну колдонуу менен чоң натыйжаларга жетүүгө болот:

1. Кыскартылган форма. Маселеден сандык маалыматтарды жана логикалык маанисин түшүнүү үчүн зарыл болгон гана сөздөрдү жана туюнтмаларды кыскача жазуу.

2. Кыскартылган – структуралык форма. Маселенин ар бир логикалык бөлүгү жаңы саптан жазылат.

3. Схематикалык форма.

Кээ бир маселелер үчүн чиймелердин схемаларын колдонуу, чоңдуктардын ортосундагы жашыруун байланыштарды табууга жардам берет. Чыгаруунун жолун издөө жана чыгарылышты табуу чиймеге таянуу менен жүргүзүлөт.

Үчүнчү этап – маселени чыгаруунун планын аткаруу. *Максаты:* тиешелүү математикалык амалдарды оозеки же жазуу түрүндө жүргүзүү.

Ыкмалары:

1. чыгарылышты төмөнкү түрлөр боюнча жазуу:

- амалдар боюнча жооп менен;

- ар бир амалдан кийин түшүндүрмөлөрү менен;

- ар бир амалдын алдында суроолор менен;

- алдын ала жазылган план боюнча;

- сандык туюнтма;

- схемалык модель;

- жогоруда айтылгандардын бир нечесин камтыган айкалышкан ыкма менен.

2. Аныкталган түрдөгү маселелерди чыгаруунун алгоритмин аткаруу.

3. Маселенин түрүнүн аталышы.

Төртүнчү этап – текшерүү. *Максаты:* Тандалган пландын жана аткарылган амалдардын тууралыгына ынануу, андан кийин жооп жазуу.

Ыкмалар: Чыгаруудан мурда, математикалык көз-караш менен чектерди коюу же жоопту божомолдоо.

Чыгаруу учурунда: Алынган туюнтмалардын мааниси; суроолор боюнча чыгарылыштын жүрүшүн түшүнүү.

Чыгаргандан кийин: Башка жол, башка ыкма менен чыгаруу, шартка жыйынтык коюу; үлгү менен салыштыруу; кичинекей сандарга текшерүү; тескери маселени түзүү жана чыгаруу [3].

Төмөнкү маселени ушул этаптар боюнча чыгаруу жолун көрсөтөлү.

Маселе:

Каныбек досу менен жолугушууга баратат. Ал 3 км/саат ылдамдык менен жүрсө, анда жолугушууга сүйлөшүлгөн убакыттан 2 саат эрте жетет. Эгерде ал 2 км/саат ылдамдык менен жүрсө, жолугушууга 1 саат эрте жетет. Жолугушуу жерине өз учурунда жетиш үчүн Каныбек кандай ылдамдык менен жүрүш керек [6,84-б.] ?

Бул маселенин шарттары: 3 км/саат менен жүрсө 2саат эрте келет; 2 км/саат менен жүрсө 1 саат эрте келет;

Маселенин суроосу: кандай ылдамдык менен жүрсө сүйлөшүлгөн убакытта келет?

1-этап: Белгилөөлөрдү жүргүзөбүз:

S-аралык, өтүлгөн жол

t- сүйлөшүлгөн убакыт

$V_1 = 3 \text{ км/саат}$, $t - 2$ - 2 саат эрте келген убакыт,

$V_2 = 2 \text{ км/саат}$, $t - 1$ -1 саат эрте келген убакыт

$V - ?$

Маселени конкреттештирүү:

S аралыкты, $V_1 = 3$ км/саат, $t - 2$ саатта басып өтөт. Ушул эле аралыкты

$V_2 = 2$ км/саат, ылдамдык менен $t - 1$ саатта басып өтсө, $t - ?$

Модель түзүү:

Жолугушуу жерине чейинки аралык: $S = 3(t - 2)$ же $S = 2(t - 1)$

Өтүлгөн аралык бирдей болгондуктан барабарлап төмөнкү теңдемени алабыз: $3(t - 2) = 2(t - 1)$.

Бул теңдеме берилген маселенин математикалык жазылыш же башкача айтканда математикалык модели болот.

2-этап: Алгач маселенин шарттарын колдонуп, сүйлөшүлгөн убакытты таап алабыз. Андан соң маселенин суроосунда суралып жаткан ылдамдыкты табабыз.

3-этап: Коюлган маселенин математикалык модели болуп саналган теңдемени чыгарып, сүйлөшүлгөн убакытты табабыз.

$$3(t - 2) = 2(t - 1)$$

$$3 \cdot t - 6 = 2 \cdot t - 2$$

$$3 \cdot t - 2 \cdot t = 6 - 2$$

$$t = 4$$

4-этап: Демек, $t = 4$ саат сүйлөшүлгөн убакыт, ал эми жолугушчу жерге чейинки аралык $3(4 - 2) = 6$ км, $2(4 - 1) = 6$ км. Изделип жаткан ылдамдык, $6 : 4 = 1,5$ км/саат.

Жообу: Каныбек $1,5$ км/саат ылдамдык менен жүрсө, сүйлөшүлгөн убакытта жетет.

Тексттик маселелерди чыгаруунун технологиялык каражаттары. Кыргыз Республикасында социалдык экономикалык өнүгүүнүн учурдагы абалы улуттук билим

берүү системасын өркүндөтүү зарылдыгын белгилейт. Билим берүү мекемелериндеги окутуу процессинин сапаты аны уюштурган педагогикалык адистердин кесиптик чеберчилигинен көз каранды экени маалым. Кесипкөй адис окутуу процессин сапаттуу уюштура алат. Ошондуктан педагогикалык кадрлардын жаңы технологиялар, методикалар менен камсыз болуп турушу маанилүү зарылдыкка айланды. Азыркы күндө коомдо дагы, билим берүүдө дагы эң актуалдуу болуп жаткан маселе – бул санариптештирүү [8, 12-б.].

Математика сабактарында да заманбап технологиялык каражаттарынын мүмкүнчүлүктөрүнөн пайдалануу абдан ыңгайлуу, алар сабактын ар кандай этаптарында убакытты үнөмдөөгө жардам берет. Интерактивдүү жабдуулар менен иштөө окуучулардын предметке болгон кызыгуусун арттырат, компьютердин жардамы менен кызыктуу сабак түзүүгө мүмкүнчүлүк пайда болот, материалды берүү жана өздөштүрүү процесстеринин көрүнүктүүлүгүн жогорулатат. Окуучуларда өз алдынча иштөө, изденүү, өтүлгөн темалар боюнча кошумча маалыматтарды алуу мүмкүнчүлүктөрү пайда болот. Технологиялык каражаттарды эсептөөлөрдү жүргүзүүдө, түстүү жана ар түрдүү татаалдыктагы графиктерди чийүүдө, окуучулардын билимин баалоо үчүн тестирлөөлөрдү жүргүзүүдө колдонууга болот [4], [7, 249-б.].

Бүгүнкү күндө математика мугалимдери үчүн мектептин математика курсуна ылайыкташтырылган көптөгөн компьютердик программалар иштелип чыккан: «GeoGebra», «Maple», «Geometry», «Graphmatica». Бул программалар математика сабактарында функцияларды жана

графиктерди, планиметриялык жана стереометриялык түшүнүктөрдү жана теоремаларды өздөштүрүүгө жардам берет. Ал эми тестирилөө үчүн «Kahoot», «Quizizz» ж.б.у.с. программалар бар. Бул программаларда мугалим, окуучулардын деңгээлине, өтүлгөн темага, окутуу тилине карата ар кандай тест же викториналарды түзүү мүмкүнчүлүгүнө ээ.

Бул программалардын ичинен тексттик маселелерди чыгарууда «GeoGebra» программасын колдонууга болот. Себеби, бул программанын жардамы менен теңдемелерди графикалык ыкма менен чыгаруу ыңгайлуу. Ал эми тексттик маселелерди чыгаруунун өзөгү теңдемелерди чыгаруу

болуп саналат. «GeoGebra» программасынын жардамы менен теңдемелерди графикалык ыкма менен чыгарууну карап көрөлү.

Мисалы: $\frac{8}{x} + x - 6 = 0$ теңдемесин

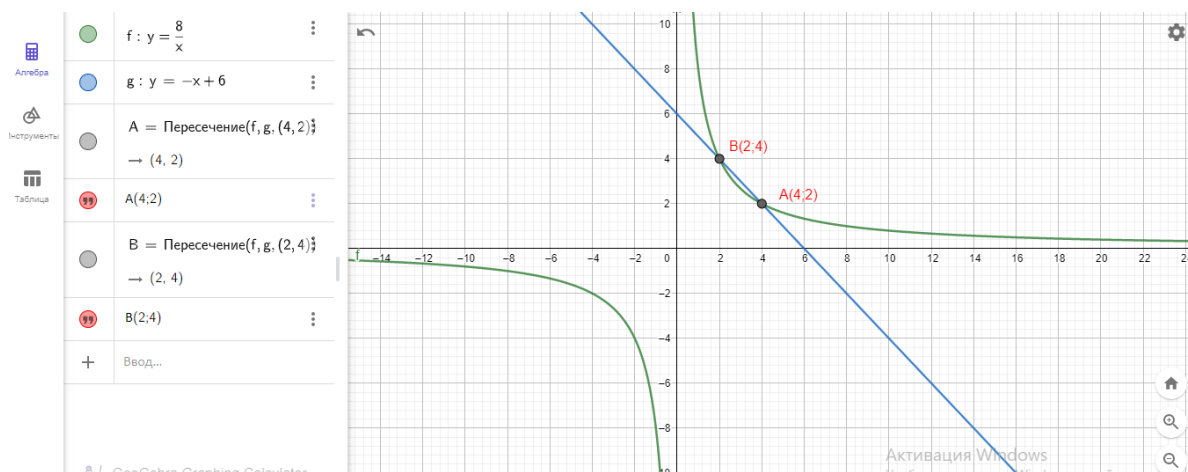
карайбыз. Графикалык ыкманы пайдаланып, берилген теңдеменин тамырларын табууга

болот. Ал үчүн $\frac{8}{x} = -x + 6$ түрдө жазып

алабыз [5, 74-б.]. Бир эле координаталык

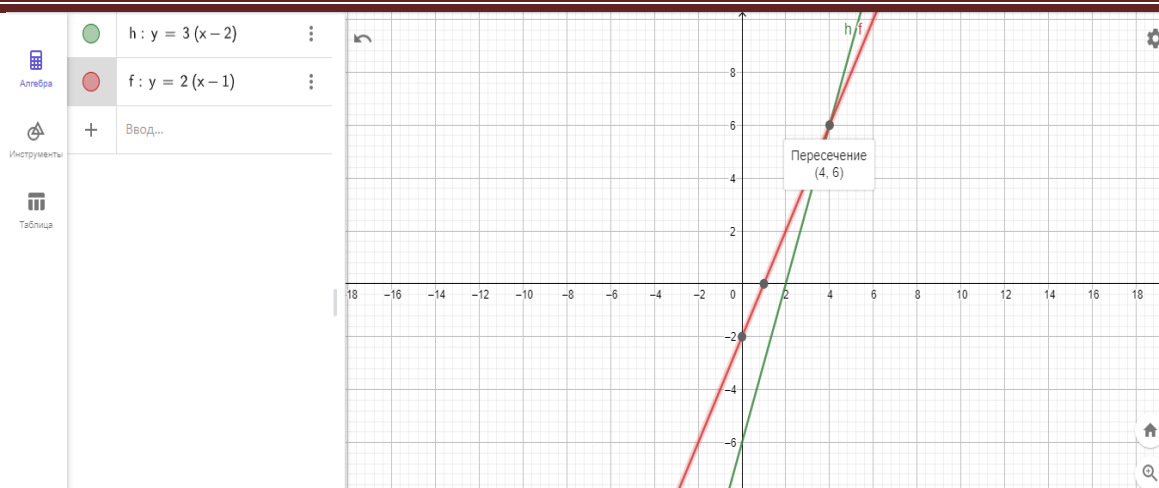
тегиздикте $y = \frac{8}{x}$ жана $y = -x + 6$

функцияларынын графиктерин «GeoGebra» программасында түзөбүз.

Функциялардын графиктери эки чекитте кесилишти. Тамырлардын маанилери же графиктеги кесилишкен чекиттердин абсиссалары $x_1 = 2$, $x_1 = 4$ экенин көрүнүп турат.

Жогорудагы каралган маселенин 3-этабында маселенин теңдемесин чыгарууда «GeoGebra» программасын колдонуп төмөнкүдөй жыйынтыкты алдык.

Бул графикте изделип жаткан убакыт $t=4$ саат, $S = 3(t - 2)$ жана $S = (t - 1)$ теңдемелеринин графиктеринин кесилиш чекитинин координатасынан табылгандыгы көрүнүп турат. Ал эми өтүлгөн жол же аралык бул чекиттин экинчи координатасынан 6 га барабар экендиги көрүнүп турат.

Корутунду. Макалада элементардык математикада тексттик маселелерди чыгарууну окутуунун системасы, методдору, каражаттары жана тексттик маселени чыгаруунун этаптары каралды. Бул багытта, окуучуларды тексттик маселелерди чыгарууну үйрөтүүдө тапшырманы кабыл алуу жана түшүнүү этабын тиешелүү денгээлде аткаруунун мааниси чоң экендиги аныкталды.

Мугалим тексттик маселелерди чыгарууну үйрөтүүдө маселенин текстин терең анализдөө аркылуу маселенин ар бир сөзүн окуучулар туура түшүнгөндөй абалга жеткирүү, предметтик жана символикалык көрсөтмөлүүлүккө таянуу, берилиштерди анализдөөнү уюштуруу жана аларды өзгөртүп түзүү, маселени чыгаруунун ар түрдүү жолдорун колдонуу жана аларды өз ара салыштыруу, маселени чыгаруу менен анын үстүнөн иштөөнүн ар түрдүү жолдорун көрсөтүү, (маселеге суроо коюу, схема, сүрөт, суроо боюнча шартын түзүү ж.б.), технологиялык каражаттарды колдонуу максатка ылайыктуу болоору көрсөтүлдү.

Адабияттар:

1. Gökhan ÖZSOY, Problem Çözme Becerisi İle Matematik Başarısı Arasındaki İlişki // Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi. – 2005. Cilt 25, Sayı 3. – 179-185 S.
2. Салыков С.С., Назарбаева М.Т. Жөнөкөй жана курама текстүү маселелерди башталгыч класстардын математикасында окутуунун маселелери / С.С. Салыков, М.Т. Назарбаева. – Каракол; 2015. – 4-6б.
3. Никифорова И.Н. Методика обучения решению задач на уроках математики // Пленарные доклады.- ISBN 978-5-4263-0789-6. – 666 с.
4. Кашицына Ю.Н. Методика обучению решению задач с параметрами с использованием программы “GEOGEBRA” // Мир науки, культуры, образования. – М., 2020. – №1 (80) – 225 с.
5. Байзаков А., Саадабаев А., Ыбыкеева Ж. Жалпы билим берүү үчүн орто мектептердин 8-классы үчүн окуу китеби / А. Байзаков, А. Саадабаев, Ж. Ыбыкеева. – Бишкек, 2009. – 155 б.
6. Кыдыралиев С.К., Урдалетова А.Б., Дайырбекова Г.М. Математика 5-класс / С.К. Кыдыралиев, А.Б.Урдалетова, Г.М. Дайырбекова. – Бишкек, 2016. – 155-б.
7. Кашицына Ю.Н., Васильева М.В. Методика обучения решению текстовых задач по математике с использованием средств ИКТ // М., ISSN 1991-5497 Мир науки, культуры, образования, 2020. – №1 (80). – С. 249-250
8. Орозбаева А.А. Компьютердик сабаттуулук – билим берүүнү санариптештирүүнүн негизи / Орозбаева А.А. // Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары [Текст]. – Бишкек, 2021. – №3 (55), – 11-14-бб.

Рецензиялаган:
Калдыбаев С.К.,
педагогика илимдеринин доктору, профессор

*Скреминская Любовь,
кандидат филологических наук, доцент,
Кыргызско-Российский Славянский университет имени Б.Н. Ельцина,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: slr2002@mail.ru*

*Женишбекова Элегия,
Кыргызско-Российский Славянский университет имени Б.Н. Ельцина,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: ellenjyp17@gmail.com*

МЕЖКУЛЬТУРНОЕ КОММУНИКАТИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ СРЕДСТВАМИ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

*Скреминская Любовь,
филология илимдеринин кандидаты, доцент,
Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: slr2002@mail.ru*

*Женишбекова Элегия,
Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: ellenjyp17@gmail.com*

КӨРКӨМ АДАБИЯТ АРКЫЛУУ МАДАНИЯТТАР АРАЛЫК КОММУНИКАТИВДИК БИЛИМ БЕРҮҮ

*Skreminskaya Lubov,
Candidate of Philology Sciences, docent,
Kyrgyz-Russian Slavic University named after B.N. Yeltsin,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
e-mail: slr2002@mail.ru*

*Jenishbekova Elegy,
Kyrgyz-Russian Slavic University named after B.N. Yeltsin,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
e-mail: ellenjyp17@gmail.com*

INTERCULTURAL COMMUNICATION EDUCATION BY MEANS OF ART LITERATURE

Аннотация: В статье рассматривается возможность использования произведений художественной литературы в формировании у учащихся школ и студентов университетов коммуникативной компетенции. Межкультурная коммуникация как наука и учебная дисциплина сегодня приобретает особое значение, а художественная

литература, при ее целенаправленном прочтении, помогает коммуникативному образованию и расширению представлений о ценностях другого мира, традициях народа, моделях коммуникативного поведения. Предлагается использование художественной литературы не только в узкой области филологического образования, но и выведе-

ние ее в более широкое образовательное пространство.

Аннотация: Макалада мектеп окуучуларынын жана ЖОЖдордун студенттеринин коммуникативдик компетенттүүлүгүн калыптандырууда көркөм адабияттын чыгармаларын колдонуу мүмкүнчүлүгү талкууланат. Маданияттар аралык коммуникация илим жана академиялык дисциплина катары бүгүнкү күндө өзгөчө мааниге ээ, ал эми көркөм адабият өзүнүн максаттуу окуусу менен коммуникативдик билим берүүгө жана башка дүйнөнүн баалуулуктары, элдин каада-салты, коммуникативдик жүрүм-турум моделдери жөнүндө түшүнүктөрдү кеңейтүүгө жардам берет. Көркөм адабиятты филологиялык билим берүүнүн тар тармагында гана колдонбостон, аны кеңири билим берүү мейкиндигине алып чыгуу сунушталууда.

Annotation: The article discusses the possibility of using works of fiction in the formation of communicative competence among schoolchildren and university students. Intercultural communication as a science and academic discipline today is of particular importance, and fiction, with its purposeful reading, helps communicative education and the expansion of ideas about the values of another world, the traditions of the people, models of communicative behavior. It is proposed to use fiction not only in the narrow field of philological education, but also to bring it into a wider educational space.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, межкультурная компетенция, коммуникативное поведение, ценности, модели поведения.

Түйүндүү сөздөр: маданияттар аралык коммуникация, маданияттар аралык компетенттүүлүк, коммуникативдик жүрүм-турум, баалуулуктар, жүрүм-турум үлгүлөрү.

Key words: intercultural communication, intercultural competence, communicative behavior, values, behavior patterns.

Введение. Одной из задач современного гуманитарного образования можно назвать воспитание культурной и коммуникативной

компетенций, которые помогут молодому поколению и будущему специалисту адекватно ощущать себя в инокультурном пространстве, где он сможет заниматься образовательной или профессиональной деятельностью. Если под коммуникативной компетенцией принято понимать «знание жизненных привычек, нравов, обычаев, установок социума, форм поведения, невербальных компонентов (жесты и мимика), национально-культурных традиций, системы ценностей», то многонациональная художественная литература способна дать исчерпывающую информацию, только нужно научиться находить эту информацию в тексте, поведении героев и в изображаемых ситуациях. Формирование межкультурной компетенции приобретает сегодня особую актуальность, особенно когда наше Министерство образования и науки инициирует переход на 12-ти летнее школьное образование, мотивируя это тем, что такая система «удобна, если выпускник школы будет получать дальнейшее образование за границей» [1].

Проблема модернизации высшего профессионального образования не нова. Она ставилась на страницах «Известий Кыргызской Академии образования» еще в 2018 году, где было отмечено, что «систему образования любой страны характеризует определенная консервативность. Она является специфической чертой, вытекающей из ее сущности. В этой связи, модернизация системы образования предполагает разработку такой ее правовой базы, которая предусмотрела бы изменения структурного и содержательного характера, заложила бы механизмы регулирования основных отношений, возникающих в этой сфере» [2]. Хотим подчеркнуть выраженную в цитате мысль о необходимости изменения структурного и содержательного характера образования.

Другими словами, для получения дальнейшего образования за границей недостаточно просто перехода на 12-ти летнюю продолжительность школьной подготовки, надо качественно изменить содержательную программу. Прежде всего, необходимо у

молодого поколения воспитать способность адаптации к новым и непривычным культурным и социальным условиям, а для чиновников от образования готовность изменить и саму программу школьного образования, а также и подход к ней, приспособив ее к современным мировым требованиям. Однако где и как мы будем воспитывать у нашей молодежи готовность жить, учиться и работать в условиях другой культуры, формировать у них навыки межкультурного взаимодействия, если из образовательных программ, согласно ФГОС 3++ совершенно исключили такой предмет, как культурология? Значит, в этих условиях нужно использовать другой предмет, потенциал которого мало востребован – это литература.

Цель исследования. В предлагаемой статье постараемся показать, как можно использовать произведения художественной литературы в межпредметном дискурсе, в частности, для формирования коммуникативных навыков.

Мы постоянно говорим, что молодежь мало читает, и в этом видим причину кризиса духовности. Нет, она читает, только она читает другую литературу, а произведения из школьной программы читает так, как это рекомендует учитель и учебник.

Несколько лет назад я предложила своим студентам написать эссе на свободную тему: «Мой круг чтения». Были даны ориентировочные вопросы, среди которых нужно было отметить их отношение к школьной программе и классической литературе. Около 100 работ сдали студенты, и ни в одной работе не было сказано о том, что классическая литература устарела. Напротив, почти в каждой работе была подчеркнута необходимость и важность ее изучения. Вместе с тем, студенты выразили мысль о необходимости изменить принципы ее анализа и рекомендации к ее прочтению.

Методы исследования. Предлагается описательно-аналитический метод. Художественная литература обладает огромным потенциалом, который мы не всегда используем при изучении самых разных предметов. Не секрет, что зачастую пред-

ставления о культурных традициях, образе жизни того или иного народа и даже образе самого народа и моделях его поведения черпаются из литературы. Литература формирует стереотипы, модели «культурного» поведения представителя той или иной страны. Зачастую школьники, да и студенты об Отечественной войне 1812 года, например, больше знают из романа Л.Н. Толстого «Война и мир», нежели из учебников истории. Кстати, к использованию исторических романов при изучении истории повседневной жизни того или иного народа, той или иной эпохи призывали и представители французской школы Анналов. Хорошо поставленное и направленное чтение произведений художественной литературы – это шаг к формированию универсальных компетенций учащихся.

Проблема формирования предметных и общеобразовательных компетенций неоднократно ставилась кыргызскими учеными в статьях, опубликованных на страницах «Известия КАО». Например, к.п.н. Сатыбекова М.А. ставит и решает эту проблему на примере уроков биологии [3, с. 73], Аманова Г.М. анализирует проблему формирования предметных компетенций у учащихся кыргызской школы на уроках русского языка [4, с. 74]. Разумеется, проблема решается без использования литературного материала, но сама постановка вопроса о необходимости формирования ключевых компетенций учащихся «совместно с универсальной учебной деятельностью» уже говорит о правомерности постановки и нашей проблемы.

Основное содержание. Проблема использования художественной литературы в поликультурном и коммуникативном образовании и воспитании не нова. Здесь можно отметить целый ряд интересных работ как зарубежных, так и российских и кыргызстанских исследователей [5; 6; 7; 8]. Еще в 1990-е годы в европейской филологической науке был поставлен вопрос об антропологическом подходе к анализу художественной литературы, мотивированный тем, что идея антропологичности выводит на первый план человека как носителя культуры, традиций,

языка, человека, живущего и действующего в социуме [9; 10; 11]. Каждый человек воспринимает окружающий его мир особым образом. Являясь носителем определенного образа мыслей, проявляя себя в поступках и действиях, он оперирует нормами и ценностями, которые сформированы его окружением, воспитанием, различными формами социализации. Подавляющее большинство социальных моделей поведения человека, как известно, формируются в детстве, воспринимаются им скорее на бессознательном уровне, как наученное поведение. Такие механизмы формирования поведения человека и его отношения к окружающему миру в культурной антропологии и теории межкультурной коммуникации называются «ментальными программами» [12, с. 243]. А разве не к анализу «ментальной программы» русского дворянства обратился Ю.М. Лотман в своем исследовании, посвященном анализу русской культуры конца XVIII – нач. XIX вв., используя в качестве основного материала произведения русской классической литературы [13]. Своим внимательным прочтением произведений русской классики конца XVIII – нач. XIX вв. Ю.М. Лотман погружает нас в повседневную жизнь русского дворянства, в его быт, в символический мир предметов, сопровождавший человека в каждый момент его жизни, в мир отношений, в специфику поведения. Такое прочтение помогает понять некоторые особенности поведенческих моделей героев известных школьных произведений, которые зачастую у школьников вызывают непонимание и даже неприятие. Примеры использования произведений художественной литературы для понимания проблем межкультурной коммуникации приводит С.Г. Тер-Минасова [14].

Как отмечает Л.И. Стрелец, проблема коммуникативной составляющей при изучении и чтении художественной литературы, может быть представлена несколькими аспектами: первый можно связать «с актуализацией коммуникативного потенциала художественного текста в процессе его изучения», второй может быть направлен на

исследование «коммуникативной проблематики литературных произведений», третий – «с процессами, протекающими в рамках, заданных коммуникативной цепочкой: автор – текст – читатель». При этом подчеркивается, что особенно важным является «проблема декодирования читателем-школьником художественной информации, содержащейся в литературном произведении» [15, с. 33]. Коммуникативная составляющая в анализе произведений художественной литературы предполагает выведение на первый план человека как представителя определенной культуры с принятыми в ней традициями, языковыми нормами, моделями поведения. Воспитанный в системе определенной культурной и коммуникативной среды, человек смотрит на мир с перспективы ценностей той среды, что, соответственно, находит отражение в его поведении и взаимоотношениях с окружающим миром. В межкультурной коммуникации это получило определение *коммуникативное поведение*, понимаемое как психологическая конструкция, проявляющаяся в национально-культурных различиях в выражении чувств, эмоций, состояний. Коммуникативное поведение человека – это поведение в процессе коммуникации, обусловленное нормами, традициями, правилами, которые он соблюдает. Зачастую коммуникативное поведение связывают с понятием *национальный характер*, понимаемый как совокупность психологических характеристик, которыми обладает представитель культуры и которые отличают его от представителей других культур [16, с. 96].

Национальный характер, отмечает С.М. Арутюнян, представляет собой «общность колорита эмоций, традиций, привычек, мыслей и действий» [17, с. 65].

Наблюдения социальных и культурных антропологов, а также теоретиков и практиков межкультурной коммуникации за поведенческими моделями, обнаруженными в отличающихся друг от друга западных и не западных культурах, позволили сделать выводы о том, что в основе этих изменений лежат исторически обусловленные ценности, различия в культурных картинах мира и

разные языковые картины мира. Все это можно наблюдать в поведенческих моделях героев художественной литературы.

Как ведут себя герои произведений английской, американской, немецкой, русской, кыргызской литературы? Конечно, сообразно тем нормам и поведенческим моделям, которые заложены в их родной культуре, и которые они воспринимают в процессе инкультурации. Почему утопилась героиня Н.М. Карамзина бедная Лиза, почему Татьяна отказала Онегину, когда он начал ходить «за ней как тень», почему бросилась под поезд Анна Каренина, почему Садык в своих письмах с фронта только в конце письма приписывает привет своей жене Джамиле, почему так сложно сестрам Беннет выйти замуж, а Элизабет Беннет, наконец добиться любви и уважения мистера Дарси? Эти вопросы не возникали у читателей – современников автора, говорящих с ним на одном языке, но они могут вызывать непонимание у современного инокультурного и иноязычного читателя. Наверное, важно научить читателя вести диалог с писателем, с героем произведения, задавать вопросы и искать ответы на их не только в содержании художественного произведения, но и в контексте той культуры, в которой он создан, в эстетике автора – это первый шаг к формированию межкультурной компетенции. При чтении художественной литературы важно не только уметь понять, что перед читателем открывается другой культурный мир, но и в этом другом уметь увидеть нечто близкое и понятное нам. Например, проблема семьи и брака, поднятая Джейн Остен в романе «Гордость и предубеждение» может быть проанализирована в сравнении с этой проблемой, имеющей место у нас сегодня. Читая, умение выстраивать диалог с героями и писателем, – важная сторона в формировании компетенций.

Проблему диалога читателя и писателя, диалога культур поднимал М.М. Бахтин, утверждая, что «единственно адекватной формой словесного выражения подлинной человеческой жизни является незавершенный диалог. Жизнь по природе своей диалогична.

Жить – значит участвовать в диалоге: вопрошать, внимать, ответствовать, соглашаться и т.п...» [18, с. 173], поэтому второй шаг – это способность понимать процесс чтения как «форму общения людей разных культур и форму диалога: «культура есть там, где есть две (как минимум) культуры, и что самосознание культуры есть форма ее бытия на грани с иной культурой» [18, с. 174].

Российский представитель антропологического подхода к литературе (а в нашем понимании и коммуникативного) В.А. Подорога советует работать с текстом не только «как читатель, а как объективный наблюдатель, <...> воспринимать художественный текст как документ, как архивный источник, как фактический материал, способный дать исчерпывающую (через реалии, язык, поведение героев) характеристику эпохи», а также, позволим себе добавить, и как характеристику культуры [19, с. 607].

Проблему человека – носителя *своей* культуры и вхождения его в другую культуру неоднократно в своем творчестве поднимал В.Г. Короленко. Очень показателен в этом отношении его рассказ «Без языка», где писатель показывает не только проблемы украинского крестьянина, эмигрировавшего в Америку, но и показывает ценности американской жизни, без понимания и признания которых трудно приспособиться к жизни в этой стране. Процессы сложной адаптации Матвея Лозинского к новым условиям в чужой стране поставили перед ним задачу сознательного обретения в себе чувства ответственности за свою жизнь, соответственно, чувства собственного достоинства, без которых жизнь в чужой стране становится просто невозможной. Именно на этом надо делать акцент при чтении произведений, демонстрирующих читателю иной мир. Воспитание готовности к восприятию другого, чужого – процесс сложный. Человеку иногда бывает трудно понять, что в другом мире будут другие ценности, другие отношения, другие правила.

В рассказе «Братья Мендель» В.Г. Короленко проводит своего читателя через очень сложный переход героев из привычного и традиционного мира в «черте оседлости» в

мир новых «цивилизованных» привычек с элементами «светского просвещения». Внимательная работа с текстом позволит выделить много характеристик, составляющих особенности межкультурной коммуникации. Например, речь героев характеризовалась «по-восточному яркими, своеобразными притчами и сравнениями» [20, с. 402], что позволит выйти на анализ стилей речевой коммуникации. Наблюдение за речевым поведением героев позволит проследить их процесс аккультурации – вхождения в другую культуру и подчинения себя ее нормам. Здесь важно все: внешний вид и одежда, например, сам господин Менделя – «старозаветный еврей», в своем долгополом кафтане, с его «традиционной почтительностью, под которой классовая или национальная подчиненность часто уживалась с глубоким и спокойным самоуважением», его жена – «настоящая дама», получившая «порядочное» светское воспитание, «чисто говорившая по-польски, а по-русски с изящным польским акцентом», в которой «по первому взгляду трудно было признать еврейку». Наконец, их дети, которым мать сознательно прививала навыки европейского воспитания, отдав их не в хедер, а в городскую гимназию, где детям приходилось сложно переживать процессы налаживания отношений с одноклассниками. И сколько нужно было личной готовности к переменам, чтобы научиться принимать их как необходимость.

Выводы. Формирование межкультурной компетенции предполагает готовность к пониманию того, что есть понятия «свой», «чужой», «другой», которые в наиболее общем понимании выступают как социокультурные границы, воспринимаемые представителями разных культур как «культурные разделители, причем независимые от пространственно-временных реалий». Чтение произведений художественной литературы следует превратить в комплексное междисциплинарное и коммуникативное образование, при котором можно будет связать все уроки литературы с историей, межкультурной коммуникацией и культурой. И, наоборот, при изучении истории, меж-

культурной коммуникации обращаться к произведениям художественной литературы. О таком подходе говорит Михаил Казиник – искусствовед, философ. Идея интересная, и если следовать ей, то можно было бы избежать в образовании наших студентов некоего коммуникативного и культурологического вакуума. Например, у нас введен обязательный предмет «География Кыргызстана», почему бы не связать изучение того или иного региона с особенностями бытующих там традиций повседневной жизни, моделями поведения, ценностями? Поговорить о том, в каких произведениях кыргызской литературы такую информацию можно найти? Наконец, связать обсуждаемую тему с рассказами о памятниках культуры, которые там находятся, или о каких-либо исторических событиях, происшедших в этой области? Талас – Таласская битва, Гумбез Манаса, использовать целый ряд произведений Ч. Айтматова из цикла «Повести гор и степей», где действие происходит именно там. А изучение биологии сопроводить чтением легенд о чудесных историях нашей природы, например, о цветке Айгуль и т.д.

Для студентов, обучающихся по программе «Лингвистика и межкультурная коммуникация», мы стараемся давать такие темы выпускных квалификационных работ, которые позволят студентам связать проблемы межкультурной коммуникации с художественной литературой. Важно научиться обнаруживать в текстах примеры моделей коммуникативного поведения, информацию, позволяющую сделать вывод, что ситуация и отношение к ней, возможное в одной культуре, будет странно выглядеть в другой культуре. Другими словами, привить студентам навыки такого целенаправленного чтения художественной литературы, которое будет способствовать формированию у них межкультурной компетенции.

Литература:

1. Зачем КР переходит на 12-летнее школьное образование. Пояснение Минобрнауки// 11:37 08.04.2022 (обновлено: 12:44 08.04.2022) // [Электронный

- ресурс] // <https://ru.sputnik.kg/20220408/kyrgyzstan-minobrnauki-ucheba-12-let-poyasnenie-1063487942.html>
2. Модернизация системы высшего профессионального образования Кыргызстана: проблемы и перспективы // Известия Кыргызской академии образования // [Электронный ресурс] // <https://izvestia.kaeo.kg/2018/06/24/modernizacija-sistemy-vysshego-professionalnogo-obrazovaniya-kyrgyzstana-problemy-i-perspektivy/>
 3. Сатыбекова М.А. Проблемы формирования ключевых и предметных компетенций учащихся при обучении биологии совместно с универсальной учебной деятельностью школьника // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2021. – №3 (55). – С. 72-79.
 4. Аманова Г.М., Жочиева А.А. Формирование предметных компетенций у учащихся кыргызской школы на уроках русского языка // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2017. – №2 (42). – С. 72-75.
 5. Лапшова А.В., Ваганова О.И., Карпова М.А., Максимова К.А., Лапшина И.А. Чтение как формирование коммуникативной компетенции // Инновационная экономика: Перспективы развития и совершенствования, 2019. – №5 (39).
 6. Акадина Т.А. Поликультурное образование и воспитание учителя-словесника средствами мировой художественной литературы. – Самара-Москва, 2004.
 7. Венедиктова Т. Литература как коммуникация //НЛО.№3. 2013// [Электронный ресурс] // <https://magazines.gorky.media/nlo/2013/3/literatura-kak-kommunikacziya.html>;
 8. Жданова Л.А. поликультурное воспитание студентов в процессе изучения художественных текстов. Дисс. на соискание ученой степени к.п.н. Кырг. Гос Ун-т им. / И. Арабаева. – Бишкек. 2011.
 9. Kasperski Edward. Antropologia literatury. Podstawy teoretyczne. Projekt Michaila Bachtina // Antropologia literatury – antropologia kultury. Wyd. Uniwersytetu Slaskiego. Katowice. 2005. – С. 54-70.
 10. Kosowska Ewa. Antropologia literatury – antropologia kultury. Wprowadzenie do tematu // Antropologia literatury – antropologia kultury. Wyd. Uniwersytetu Slaskiego. Katowice. 2005. – С. 17-26.
 11. Kosowska Ewa. Antropologia literatury. Wydawnictwo Uniwersytetu Slaskiego. Katowice, 2003.
 12. Грушевицкая Т.Г., Попков В.Д., Садохин А.П. Основы межкультурной коммуникации. – М.: Юнити, 2002. – С. 243-248.
 13. Лотман Ю.М. Беседы о русской культуре. – СПб.: Искусство-СПБ, 2006.
 14. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация: Учеб. Пособие. – М.: Слово, 2000.
 15. Стрелец Л.И. Коммуникативные аспекты изучения литературного произведения в школе // Филологический класс. // [Электронный ресурс] // 26/2011 // <file:///C:/Users/Admin/Downloads/kommunikativnye-aspekty-izucheniya-literaturnogo-proizvedeniya-v-shkole.pdf>
 16. Мельникова А.А. Язык и национальный характер. – СПб.: Речь, 2003. – 96 с.
 17. Арутюнян С.М. Нация и ее психологический склад. – Краснодар, 1996. – 65 с.
 18. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. – М.: Худ. лит., 1975. – 173 с.
 19. Подорога В. А. Мимесис. Материалы по аналитической антропологии литературы. Т.1. – М.: Логос, 2006. – 607 с.
 20. Короленко В.Г. Братья Мендель / Короленко В.Г. Собр. соч.: в 10 тт. Т. 2. – М.: Худ. лит. 1954. – С. 399-462.

Рецензент:
Рысбаев С.К.,
член-корреспондент КАО,
доктор педагогических наук, профессор

ТАРБИЯ ЖАНА ТААЛИМ

ВОСПИТАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ

EDUCATION AND TRAINING

*Байгазиев Советбек Орозканович,
филология илимдеринин доктору, профессор,
башкы илимий кызматкер,
Кыргыз билим берүү академиясы,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

*Мансапова Гулира Мансаповна,
ага илимий кызматкер,
Кыргыз билим берүү академиясы,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**КЫРГЫЗ АГАРТУУСУНУН БАШАТЫ: УЛУТТУК БААЛУУЛУКТАРДЫ
ОКУТКАН НУРМОЛДО НАРКУЛ УУЛУ**

*Байгазиев Советбек Орозканович,
доктор филологических наук, профессор,
главный научный сотрудник,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

*Мансапова Гулира Мансаповна,
старший научный сотрудник,
Кыргызская академия образования
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**НАЧАЛО КЫРГЫЗСКОГО ПРОСВЕЩЕНИЯ: ОБУЧЕНИЕ НУРМОЛДО НАРКУЛ
УУЛУ, ОСНОВАННЫЕ НА НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЯХ**

*Baigaziev Sovetbek Orozkanovich,
Doctor of Philological Sciences, professor,
Chief Researcher,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

*Mansapova Gulira Mansapovna,
Senior Research Fellow,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

**THE BEGINNING OF KYRGYZ EDUCATION: NURMOLDO NARKUL
UULU'S TRAINING BASED ON NATIONAL VALUES**

Аннотация: Аталган макалада авторлор, жазгыч-акын, агартуучу-педагог Наркул уулу Нурмолдонун басып өткөн изине, айткан айтымдарына, нуска сөздөрүнө, балдарды окутууда улуттук баалуулуктарга негизделген педагогиканын тажрыйбасына, салт-санаага, үрп-адаттын демилгесине басым жасашкан. Ошондой эле макаладан Нурмолдонун чыгармалары аркылуу балдарга таалим-тарбия берүүгө, окутууда турмушка үйрөтүүгө өзгөчө маани берип, илимий түрдө баяндашат. Макалада кыргыз агартуучулар арасында окуучуларын турмушка даярдоо менен башкалардан өзгөчөлөнө алган, бир нече тил билген, педагог-философ, нарк-насилди туу туткан адам экендиги толугу менен чагылдырылат.

Аннотация: В статье авторы излагают педагогические опыты одного из первых просветителей Нурмолдо Наркул уулу, основанные на освоение национальных традиционных ценностей в процессе обучения. Акын-письменник Нурмолдо в этом плане проложил первые шаги на ниве просвещения. В статье показано, как использовал Нурмолдо свои дидактические произведения, назидания-поучения во время урока с целью подготовки детей к жизни. Таким образом, первые начинания поэта-моралиста и просветителя-философа, обучавшего детей основам традиционных ценностей народа, изложены авторами интересно и доказательно.

Annotation: In the article, the authors scientifically present the pedagogical experiences of one of the first educators Nurmoldo Narkul uulu, based on the development of national traditional values in the learning process. The article shows how Nurmoldo used his didactic works, teachings during the lesson in order to prepare children for life. Thus, the first undertakings of the poet-moralist and educator-philosopher, who taught children the basics of the traditional values of the people, are presented by the authors in an interesting and convincing manner.

Түйүндүү сөздөр: Наркул уулу Нурмолдо, «Нускоолор», жазгыч акын, агартуучу, педагог-философ, инсан, улуттук баалуулук, тарбиячы, окуучу, мектеп, окутуу, тарых, таалим-тарбия.

Ключевые слова: Наркул уулу Нурмолдо, «Наставления», писатель-поэт, просветитель, педагог-философ, личность, национальные ценности, воспитатель, ученик, школа, учение, история, образование.

Key words: Narkul uulu Nurmoldo, «Instructions», writer-poet, educator, teacher-philosopher, personality, national values, educator, student, school, teaching, history, education.

Киришүү: Биз бүгүнкү күнгө чейин кыргыз агартуусунун башталашынын негизинен ХХ кылымдын баш жактарындагы мезгил менен байланыштырып келдик. Агартууну баштаган тунгучтардын, алгачкылардын атын атаганда, адат катары биринчи иретте Ишеналы Арабаевдин жана Касым Тыныстановдун ысымдарын атайбыз. Бирок педагогикадагы соңку изилдөөлөр жана тарыхый фактылар кыргыз агартуусунун тарыхы И. Арабаев менен К.Тыныстановдон алда канча мурда эле башталганын айгинелейт. Буга 1838-жылы Алабукада жарык дүйнөгө келген атактуу акын Нурмолдо Наркул уулунун XIX кылымдагы жана ХХ кылымдын башындагы агартуучулук-педагогикалык ишмердиги күбө.

Элдик педагогикага басым жасоо менен өзүнүн чыгармаларында педагогикалык даанышман ойлорду, таалим-тарбияны таамай ачып берген акын Нурмолдо Наркул уулу көрөгөч-көсөм, көп кырдуу таланттын ээси, XIX жана ХХ кылымдагы агартуучу педагог, бир нече тил билген, окуткан окуучуларын турмушка даярдаганы менен өзгөчөлөгөн педагог-философ адам болгон. Нурмолдо замандын ачыкчын таба турган инсан катары өз элинин дөөлөттөрүн, асыл-нарктарын, тарыхын чыгармаларында чагылдырып келгени көрүнүп турат.

Изилдөөнүн максаты: Нурмолдо Наркул уулунун чыгармаларындагы улуттук руханий-адептик баалуулуктарды изилдеп үйрөнүүнүн жана таалим-тарбиянын булагы

катары сыпаттоо жана адептик идеяларынын мазмундук-тематикалык багыттарын айкындоо жана анализдөө.

Изилдөө методу. Нурмолдо Наркул уулунун өмүрү чыгармаларына байланыштуу тексттерди окуп-үйрөнүү, талдоо, «себеп-натыйжа» байланыштарын иликтөө, чыгармалардын жүрүшүндө түзүлгөн жагдайларды бири-бирине салыштыруу, конкреттештирүү жана башка ыкма-методдор илимий макаланын негизги жыйынтыктарын чыгарууну өбөлгөлөдү.

Негизги мазмуну. Окутуунун, тарбиялоонун мазмунун аныктоодо элдик фольклорго маани берип, өзүнүн чыгармачылыгы менен ишке кириши Нурмолдонун педагогикалык даанышмандыгы жана көрөгөчтүгү өз элинин дөөлөттөрүн, нарктарын, тарыхын билиши педагогикалык иш-аракетинде айдан ачык көрүнүп турат. Нурмолдо чыгармаларында балдарды улуттук мурастардын духунда тарбиялоого басым жасаган. Бул туурасында Улуу агартуучу Нурмолдо Наркул уулунун педагогикалык идеялары жана мечит-мектептеги окуу-тарбия иштериндеги улуттук кыртышыбыздагы орчундуу тарыхый мурас, дидактикалык, методикалык сабак катары бүгүнкү ала-тоолук педагогдор тарабынан бааланууга жана үйрөнүүгө тийиш деп ойлойбуз. Нурмолдонун окуу тарбия ишмердигинде көрсөткөндөй, бүгүнкү педагогиканын принциптеринин башталмалары жана про образы жатат.

Нурмолдонун «Нускоолору» деген ат менен берилген кыска ыр саптарынан турган ырларында турмуштук тажрыйбалардан жазылган кыска насааттар аркылуу элдерге, жаштарга, таалим-тарбия берүү жаатында жазып калтырганын көрсөк болот. Акындын бул ыр саптарында философиялык терең маани камтылгандыгы айдан ачык. Мисалга алсак, акындын чыгармалары аркылуу окуучуларга таалим-тарбия ишин жүргүзүүдө «Өткөн тарыхын тапанча менен атканды, келечек замбирек менен атат. Өткөн муундагыларды орунсуз сынга албоо – билимдүүлүктүн белгиси. Тарыхтан сабак алуу. Тарыхты танганың, тамырсыз калганың» деп айтканын эстен чыгарбоо зарыл.

Ал эми Кыргыз Илимдер Академиясынын академиги А. Эркебаев: «Кыргыз педагогикасына өзгөчө салым кошуп, улуттук мурастарыбызды – эне тилди, Манасты, кыргыз эл адабиятын биринчи жолу мечит мектепке киргизген» – деп жазат [1, 136-б.].

Жазгыч акын Нурмолдо кезегинде бүткүл Түркстанга атагы чыккан, билимдүүлүгү жагынан алдына киши салбаган, акындыгы жагынан аргымактай чуркаган, ар түркүн жөндөмгө эгедер феноменалдуу инсан болгон. Анын сокурлардын көзүн айыктырып, жарык дүйнөнү көргөзгөн, дүлөйдүн кулагын ачкан, шал болгондорду бутуна тургузган бөтөнчө дарыгерлик, табыпчылык таланты, болочокто боло турган окуяларды алдын ала айткан олуялык касиети да болгон экен. Нурмолдонун барбаган жери көрбөгөн эли калган эмес. Орто Азияны түрө кыдырган, Кыргызстандын түштүгү менен түндүгүн сыдырган, чыгышы Үрүмчү менен Кашкардан, батышы Казанга чейин саякаттаган, а түгүл Индиянын Кашмиринде 5 жыл жашап өнөр-билим үйрөнгөн, андан ары Мекке менен Мединага чейин жеткен, бир нече тил сүйлөй да, төгүп ырдай да билген, билбегенди билип, көрбөгөндү көрүп көсөм болгон, дүйнө таанымы кең, философ инсан болгон. Анын ысымын учурунда чет өлкөдө көптөгөн адамдар билген.

Атактуу акын Жеңижок өз кезегинде Нурмолдонун мектебинде окугандыгы белгилүү. «Карматыш калем оң колго, жетелеп илим жолуна, жетектеген Нурмолдо», деп мугалимдин эмгегин жогору баалаган. Жеңижок кийин акын болгон кезинде устаты менен алгач учурашып жатып, Нурмолдонун мударим-мугалим катары окутуу, үйрөтүү ыкмаларынын, усулдук чеберчилигинин да бөтөнчө экенин: «Кыйын болсо устаты, кызыйт ырчы чыкмасы, үйрөтөр оңго жетелеп, чыйралтаар чыгаан ыкмасы», деп баса белгилеген [2, 19-б.].

Окуучулары менен шакирттери Нурмолдонун «Ким табаган?» деп аталган кызыктуу сабагы болгондугун эскертишет: «Охо-ой! Нукем окутканда ушунчалык кызыктыраар эле, андай мугалим алигиче көрө элекмин.

Табышмак таптырчу. ...*Сабакты айттырат, жаздырат, тамганы эсептеттирет, арасында табышмак айттырат, жообун таптырат»* (Токмолдо). Окуучуларынын эскерүүлөрү Молдо Кыргыз медресесинде мударим болуп иштеп жүргөн кезинде Нурмолдонун методикалык жактан кыйла такшалгандыгын, педагогдук өнөрү бир топ эле жогору болгондугун, мектептеги балдарга эмнени окутуш керектиги тууралуу гана эмес, эң оболу кандайча окутуш кажеттиги жөнүндө да көп ойлонуп, көп толгонгонун айгинелеп турат. Сабактын уюштурулушунун, жүрүшүнүн кызыктуулугу, балдарды окуткан усулдук ийкемдүүлүк маселеси ар дайым мугалимдин көңүл борборунда турган. Окутууну табышмак формасында өткөн. Ар бир сабагы табышмак айтышууга, табышмактарга жооп издөөгө арналып, окуу табышмак формасында болгон.

Нурмолдонун мечит-мектебинде биринчи мертебе кыргыз тилинин туусу желбиреген. Биринчи жолу бул жерде кыргыз тилинде сабак өтүлгөн. Мечиттин классында кыргыздын ырлары, дастандары, санжыралары, кошоктору, обондору жаңырган, балдар араб графикасында кыргыздын поэтикалык тексттерин үн кубултуп көркөм окушуп, ырларды жатка айтышкан. Окуучусу Назарматтын айтымында, – Нурмолдонун нускоолор дегени болор эле, эч түгөнбөчү. Уландарга «Жарамазан», «Шырылдаң», «Опмайда», «Сугат», «Орок салуу» деген мээнет ырларын, ал эми кыздарга «Акыйнек», «Бекбекей», «Тон бычыш» деген ырларды үйрөтчү. Мына ушулар сыяктууларды жаздырчу, үн чыгарып окутчу, жатка айттырчу. Нуракемен биз ушундай билим алганбыз – деп эскерет [2, 30-б.].

Учурда айрым кыргыз мектептеринде ушу күнгө чейин окуучуларга жалаң теорияны жаттатып окутуп келе жатабыз. Биздин балдардын он бир жыл бою көбүнчө аныктамаларды, эрежелерди, теорияларды, ар кандай цифраларды, категорияларды, факты маалыматтарды берүүдөн башы чыкпай келет. Алардын билими көп учурда абстрактуу мүнөздө. Биздин бүгүнкү мектеп балдарды турмушка даярдабайт. Ал эми Нурмолдо Наркул уулу окуучуларды тур-

мушка даярдап билим берген. Ал жаш муундарга практикалык турмушта кереги тие турган таалим-тарбия, билим берген. Мисалга алсак, Асан чакырып ат коюш айтымы, салбилек айтымы, сүмөлөк айтымы, нооруз айтымы, ай жаңыргандагы айтым, мал соёрдогу айтым, өткүн жаагандагы айтым, жылан чаккандагы айтым ж.б. үйрөткөн. Бүгүнкү күнгө чейин аты аталган эмгек, салт, үрп-адат ырлары Нурмолдо жашаган доордо кыргыз элинин күндөлүк тиричилигинде реалдуу түрдө колдонулуп, коомдо белгилүү бир рухий-социалдык функцияны аткарып турган дөөлөттөр болгон. Ал эми Нурмолдонун агрономия багытындагы «Айнаме» аттуу сабагы тууралуу окуучусу Назармат мындай дейт: «Айнамени үйрөтчү, эгинди кайсы убакта себерин билдирчү. «Айнаме» дегени ата-бабанын агрономиясы болчу» – деп эскерет. Нурмолдо «Айнаме» сабагында дан өсүмдүктөрүн, жашылча, жер-жемишти качан, кантип себүү тууралуу үйрөткөн. Дан өсүмдүктөрү береке-байлыктын негизи экендигин түшүндүрүп, үрөн себүү, сугат боюнча элдик тажрыйбага негизделген практикалык рекомендациялар берилип, дыйканчылыктын маданияты үйрөтүлгөн. Бул сабак көчмөн эл үчүн абдан чоң мааниге ээ болгон. Нурмолдо окутуу процессинде балдарды реалдуу турмушка даярдаган жана мечиттеги сабакты диний схолостика менен догматикадан жандуу турмушту көздөй бурган.

Агартуучу педагогдун дагы бир артыкчылыгы, балдарды тарбиялоодо ачууга алдырып, башка мударистерге окшоп, уруп-сабап, токмоктобостон, балдарды чапмак турсун, орой сүйлөмөк турсун, аларга өйдө карап, үнүн көтөрбөгөндүгүндө болгон. Ал коркутууга эмес, шакирттердин уят-абийрине, өз алдынча акыл-эстүүлүгүн козгоп, ойготууга басым жасаган. «Жаманга айтылган сөз кулагынын сыртында, жакшыга айтылган сөз, жүрөгүнүн бурчунда», деп акырын кыйытып айтып, тарбия берген.

Окуучу Токмолдо устаты тууралуу мындай деп эскерет. «*Жооп кайтара албай калсак, унчукпай тим койчу. Ушунун өзү башка чапкандай тиер эле, беттен алчу, такыбачу, урушпачу. Ушинткен сайын биз*

окууга кызыгабыз». Көрсө, окуучулары мугалимин сыйлаганынан улам жакшы окууга аракеттенишчү тура.

Нурмолдонун мына ушундай башкаларга окшобогон педагогикалык жүрүм-туруму, балдарды өз жайына эркин койгон кенендиги, инсандык маданияты үчүн шакирттери аны терең урматтаган.

Окуу-тарбия процессиндеги Нурмолдонун жанагындай шакирттерге зордук кылбаган, кагып-силкпеген, адамгерчиликтүү, гумандуу мамилеси жана педагогикалык сыпаа, сабырдуу жүрүм-туруму бир жагынан мына ушу жогоркудай философиялык ички инсандык позициядан агып чыккан дешке негиз бар.

Инсан аралык мамилелер чөйрөсүн чыңдоодо да таш ыргытсаң, «Аш берсең – аш аласың», «Бөлтүрүгүн уурдасаң, бөрү да өч алат», «Бирөөгө жамандык салганың – өзүңдүн бутуң чалганың», «Ышкырышса – ынтымак качат, ызатташса көңүлдү ачат», «Өрдөк жеген каз байлайт», деп Нурмолдо өзүнүн нускоолорунда корутундулайт. Тирешкенден баарлашкан артык. Баарлашуу азыркыча айтканда, диалог – мынакей эң керектүү инструмент.

«Бүгүнкү эл аралык турмуш диалогдун, эл аралык толеранттуулуктун, консенсустун, акыл-эстүү компромисстин, кызматташтыктын, «товарга товар берген» (Нурмолдо) алгоолошуулардын жана тилектештиктин ийкемдүү дипломатиясына муктаж болуп отурат» – деп, эми ага кандай жолдор аркылуу баруу керектигин, эмнени эш тутуу керектигин, эмнеге таянуу керектигин да айтып берет [3, 80].

Окуу-тарбия процессинде Нурмолдонун шакирттерине зордук кылбаган, кагып-силкпеген, адамгерчиликтүү, гумандуу мамилеси жана педагогикалык сыпаа, сабырдуу жүрүм-туруму шакирттеринин, элинин эсинде калды. «Нурмолдонун нускоолорунда» берилген нуска сөздөр бүгүнкү күнгө чейин күчүн жоготпой колдонулуп келе жатат. Нускоолор абдан кызыктуу жазылган. Таанышып көргөндө, нускоолор элдик тажрыйбалардан келип чыккан нуска сөздөрдөн, накыл кептерден, даанышман афоризмдерден, учкул сөздөрдөн, адеп-ахлак насаатта-

рынан, философиялык кыска жана нуска ойломдордон турган материалдын топтомдору. Бүгүнкү күндө балдарга жөнөкөй жүрүм-турум эреже-этикеттеринен тартып, адамдык адеп-ахлактык бийик нормалрына чейинки асыл дөөлөттөр, даанышман акыл-кеңештер, ой берметтери нускаланган.

Мисалга алсак:

Жериңди сатканың

Элинди сатканың.

Келечегинди атканың.

Бирөөгө жамандык салганың –

Өзүңдү бутуңан чалганың.

Бакыт чыгаандардыкы:

Бир жеңден кол,

Бир жакадан баш чыгаргандыкы.

Адамгерчиликтен чектелгениң,

Элден ажырап жектелгениң.

ж.б. ушул сыяктуу Нурмолдонун нускоолору бүгүнкү күнгө чейин таалим-тарбия берүүдө колдонулуп келет. «Нускоолордун» ичине кирген «Айтымдардан» мисал келтирсек, үрөн сээп жаткан учурда кандай ниет-тилекти айтыш керектиги окуучуга үйрөтүлгөн.

Мына септим уучтап:

жылуу жерден конуш тап.

Бу – жетим – жесирге,

мунусу – карып мискинге,

бу – ач – арыкка,

мунусу – алсыз карыпка.

Булары – курт-кумурскага,

Мунусу – сурамчыга,

а бул – тилемчиге.

Булары – саламчыга.

калгандары

Сизге, бизге, мага.

Мына ушундай жүрүм-турум эрежелерине, адеп-ахлактын жогорку мыйзам-нормаларына, рухий жоомарттыка үндөгөн, үйрөткөн асыл нускалары, акыл уютмаларын, шакирттери эскергендей, Нурмолдо класста өзү айтып чечмелеп берип, балдарга кайра оозеки айттырып, жаттатып, жаздырып, үн чыгарып окутуп, өспүрүмдөрдү адам болуп жашоонун өнөрү жөнүндө эртелеп ойлонууга шыктандырган.

Жыйынтыктоо. Акын-агартуучунун философиялык логикасы балдарды окутууга, тарбия, билим берүүгө, эмгекке тарбиялоого басым жасаганын айта кетпесек болбос. «Замана деген ушундай, таптаганга жараша, түшүм берет кызылдай», «Тарбияңа жараша, уулуң болгой замана» деген накыл кептеринде бир гана билим бербестен, таалим-тарбияга да басым жасаганын билсек болот. Я.А. Коменский «Балдар баа жеткис байлык...» – деп жазат, – «ата-эне үчүн, балдар алтын менен күмүштөн, берметтерден жана асыл таштардан да кымбат жана сүйүктүү болуш керек ... », «... алтын жана күмүш – бул ишенимсиз жок болуп кетет, ал эми балдар – бул өлбөс мурас» – деп баса белгилеген [4, 145].

Бүгүнкү күндө окуучуларга дал ушундай «Нускоолорду» кайталап, турмуштук мисал менен сабак өтүү абдан маанилүү.

Академик Г.Н. Волковдун «Эс тутумсуз тарых болбойт, тарыхсыз салт болбойт, салтсыз маданият болбойт, маданиятсыз тарбия болбойт, тарбиясыз инсан болбойт, инсансыз улут болбойт» деген методологиялык көрсөтмөсү бүгүнкү кыргыз коомунун практикасы үчүн өтө маанилүү [5, 5].

Жалпылап айтканда, Нурмолдонун мечит-мектебиндеги окуу-тарбия процесси окуучу-шакирттердин сабаттуулугунун, билиминин өсүшүнө да, алардын инсанынын, маданиятынын, рухунун өсүшүнө да сүрөө болгондугу баамдалат. Нурмолдо Наркул уулунун окутуусу репродуктивдүү мүнөздө эле эмес, көп жагынан өнүктүрүүчү окутуунун жышаналарын алып жүргөн жемиштүү окутуу болуптур.

Бул жагдай болсо, педагогикалык теориядагы окутуу өнүүгүнүн алдында жүрүш керек, окутуу өнүүгүнү алдыга сүйрөп жүрүшү керек деген белгилүү концепцияны эске түшүрбөй койбойт. Албетте, Нурмолдо өз учурунда бүгүнкү өнүктүрүүчү окутуу деген педагогикалык принципти билбеген.

Бирок ал өзүнүн көнүмүштөн тыш жаңычыл окуу-тарбия ишмердиги менен ушул педагогикалык улуу принциптин духун алып жүргөн. Өнүктүрүүчү окутуунун теориясын биз аалымдарынын эмгектеринен окуп үйрөнөбүз. А бирок бул жаңычыл окутуунун алгачкы өнүмдөрү биздин Ала-Тоонун кыртышында да бир кезде баш багып өсүп, анан кийин мезгилдин катмарларында көмүлүп кала берген экен. Ал эми алгачкы үрөндү биздин кыртышка Нурмолдо Наркул уулу сээптир. Чынында эле, бул сыймыктанчу нерсе жана көңүл буруп, үйрөнө турган педагогикалык тарыхый табылга. Биздин өзүбүздүн кыртышта аз да болсо дидактикалык методикалык мурастар бар экендиги албетте кубандырат.

Адабияттар:

1. Алахан С. Унутулган адабият. 1-том. – Б., 2006. – 348 б.
2. Байгазиев С. Нурмолдо. XIX кылымдын тунгуч агартуучу – педагогу жана эне тилдин даанышман патриоту. – Б., 2005. – 51 б.
3. Казиева К. Советбек Байгазиевдин публицистикасындагы улуттук аң-сезим эркиндиги / Казиева К. // Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары [Текст]. – Бишкек, 2020. – № 3(52) – С. 76-81.
4. Волков Г.Н. Этнопедагогика: Учеб. для студ. сред. и высш. пед.учеб. заведений. -2-е изд., испр. и доп. Издательский центр «Академия», 2000. – 176 б.
5. Алымбаева Б., Сабырова Э. Ата-энелердин сабаттуулугун жогорулатууда энелер мектебинин таасири / Алымбаева Б., Сабырова Э. // Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары [Текст]. – Бишкек, 2021. – № 1(53) – С. 143-148.

*Жумабаева Гулайым Абдысаматовна,
педагогика илимдеринин кандидаты,
жетектөөчү илимий кызматкер,
Кыргыз билим берүү академиясы,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: Gylaim1952@mail.ru*

ҮЙ-БҮЛӨДӨ ЭТНОПЕДАГОГИКАГА НЕГИЗДЕЛГЕН АДЕПТИК-РУХАНИЙ ТАРБИЯНЫН МААНИСИ

*Жумабаева Гулайым Абдысаматовна,
кандидат педагогических наук,
ведущий научный сотрудник,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: Gylaim1952@mail.ru*

РОЛЬ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ В СЕМЬЕ НА ОСНОВЕ ЭТНОПЕДАГОГИКИ

*Zhumabayeva Gulaiym Abdysamatovna,
candidate of pedagogical sciences,
Acting Chief Researcher,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
e-mail: Gylaim1952@mail.ru*

THE ROLE OF SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION IN THE FAMILY BASED ON ETHNOPEDAGOGY

Аннотация: Макалада балдарды адептик-руханий тарбиялоодо толук үй-бүлөнүн мааниси баяндалган. Биймандык тарбиянын маанисин, наркын түшүнбөгөн, материалдык кызыкчылыкты гана ойлогон ата-энелердин көйгөйү, кризистин натыйжалары жазылган. Жаш муун ыймансыз болсо психикалык дарттар көбөйөт, ал ден соолукка зыян. Оорукчандар, экономикалык, социалдык маселелерди толук чече албайт. Коомдун физикалык, руханий соо болушу жана ал маселелерди чечүү үчүн этнопедагогиканын негизинде адептик-руханий тарбияга көңүл бөлүү маселеси баяндалган.

Аннотация: В статье описывается роль полной семьи в духовно-нравственном воспитании детей. А также рассматривается проблемы родителей, которые думают только о материальном благополучии и не придают должного значения

духовно-нравственному воспитанию. В результате бездуховности подрастающего поколения увеличиваются психические проблемы, а они отрицательно влияют на их здоровье. Больные люди не могут решить экономические, социальные проблемы полностью. Чтобы решить эти проблемы, обществу надо быть физически и духовно здоровыми. В конце статьи автор уделяет внимание духовно-нравственному воспитанию на основе этнопедагогике.

Annotation: The article describes the role of a complete family in the spiritual and moral education of children. It also considers the problems of parents who think only about material well-being and do not attach due importance to spiritual and moral education. As a result of the lack of spirituality of the younger generation, mental problems increase, and they negatively affect their health. Sick people

cannot solve economic, social problems completely. To solve these problems, society needs to be physically and spiritually healthy. At the end of the article, the author pays attention to spiritual and moral education based on ethnopedagogy.

Түйүндүү сөздөр: этнопедагогика, тарбия, адептик-руханий, кризис, нике, толук жана толук эмес үй-бүлө, ыйман, психикалык, ден соолук ж.б.

Ключевые слова: этнопедагогика, воспитание, духовно-нравственный, кризис, благочестие, брак, полная и неполная семья, психический, здоровье и т.д.

Key words: ethnopedagogy, education, spiritual and moral, crisis, piety, marriage, complete and incomplete family, mental, health, etc.

Киришүү. Көптөгөн миң жылдыктарда тарбиянын жалгыз формасы үй-бүлөлүк тарбия болгон. Балдарды эмгекке, турмушка даярдап, эл менен мамиле түзүү адебин үй-бүлө үйрөтүп келген. Улуулар акыл-эстүү, ынтымактуу, тартиптүү болушса, балдары ошол тартипке баш ийет. Ал эми жакшы-жаман, оң-терс, пайдалуу-зияндуу жүрүм-турумда болсо, балдарын тарбиялаш кыйын.

Балагатка жеткен өспүрүмдөргө турмуштун ачуу-таттуусуна чыдоо, тиричиликтеги маселелерди чечүү үйдө үйрөтүлгөн. Кыздарга нарктуу аялзаты деген татыктуу наамга ээ болуш үчүн сабырдуулуктун мааниси түшүндүрүлгөн. Эч кимден жардам албай тиричилик кылуу көндүмдөрү калыптандырылган. Никеге турууга, үй-бүлө күтүүгө даярдалган. Ага жоопкерчиликтүү мамиле кылууга, бири-бирине кечиримдүүлүккө, турмуштун сыноолоруна туруштук берүүгө көндүрүлгөн.

Апалардын жомогу, фольклор, санжырасы ж.б. аркылуу баланын чыгармачылыгы өнүгөт. Жолдошчулук мамиле, улууну урматтоо, кичүүнү ызааттоо, жакындарын сүйүү ж.б. ыймандык (б.а. адептик-руханий) тарбия үй-бүлөдө калыптанат. «Бактылуу балалыкты балдар үйдө көрүшү керек», – деген шылтоо менен иштен бошотулган, анын ою менен болуп, айтканын кылган балдар милдетин билбей, өзүмчүл, жалкоо

болуп, ойлому өнүкпөй калат. Натыйжада жеңил ойлуу, ата-эненин мээнетин баалабаган, кадырын билбеген көйгөйлүү балдар өсүп чыгат.

Өсүү токтогондо гүл соолуйт, жемиш берүү токтогондо дарак куурайт, өнүгүү токтогон коомдо бүлдүрүү башталат. Кайсы тармак бир рамкада камалып, андан чыгууга аракети болбосо, өнүгүү токтойт. Мындай мыйзамченемдүүлүктүн илимге, искусствого, философияга, үй-бүлөгө тиешеси бар. ЖМКдагы маалымат согушу, компьютердик оюндарда бүлдүрүү, жардыруу, өрттөө, өлтүрүү ж.б.нын арбышы кокустук эмес. Мурда ата-энелерге рамкада камалган маалыматтар берилгендиктен, үй-бүлөлүк тарбия кризиске келди, алар азыр жаңы маалыматка муктаж.

Изилдөөнүн максаты. Адептик-руханий тарбиянын маанисин этнопедагогиканын, диндин, светтик билимдин негизинде салыштырып, түшүндүрүү.

Изилдөөнүн методу. Теориялык изилдөө, талдоо, анализдөө, синтездөө, салыштыруу.

Негизги мазмуну. Азыр М. Кашгаринин, Ж. Баласагындын, Нурмолонун ж.б. мурунку доордун классиктеринин эмгектери актуалдуу болууда. Анткени алардын ою революцияга чейин этнопедагогиканын негизин түзүп келген. Орто Азия элдери балдарын диний мектептерде, медреселерде окуткан. Коммунисттик, идеалисттик идеологияга негизделген педагогика баланын рухун узак мезгилге чейин жеткиликтүү азыктандырбай келгендиктен психикалык (депрессия, агрессия ж.б.), рухий (өзүмчүлдүк, ичи тардык, көрө албастык ж.б.) көйгөйлөр арбыды. Азыркы педагогикалык адабияттар мурункулардын кемчилигин филтрлеп, оңдоп, рухий маселелерди терең изилдеп жазылыш керек. Педагогика бардык илимдердин ийгиликтерин чеберчилик менен пайдаланып, руханий баалуулуктун наркын ачып бериши абзел. Балдардын физиологиялык, психологиялык өзгөчөлүгү менен кошо жогоркулар жөнүндө ата-энелердин чогулушунда агартуу иштери кошо жүргүзүлүп турушу керек. Ошондо гана тарбия максатына жетет.

Эми адептик-руханий тарбия боюнча ар башка (светтик, диний, этнопедагогикалык) позициядагы адамдардын оюна көнүл бөлөлү. «Адептик-руханий өнүгүү үчүн педагогдун сырткы таасири жетишпейт. Баланын өзүнүн ички максаты, мүдөөсү, ниети, талабы, умтулуусу, шыктандыруучу күчү керек. Ал – руханий өсүүнүн маанилүү бөлүгү» (Н.Д. Никандров) [10, 10-б.].

«Диний билимсиз адам акыйкатты таанууга умтулбайт. Акыйкатты тааныбаган жандын максаты жаңылыштуу болот. Андай адамда адептик-руханий өнүгүү болбойт. Руханий өнүгүүдө болбогондор деградацияга дуушарланышат. Дин адамды тышкы кийим, атрибут, формада көрүүнү каалабайт. *Адамдин дили тазарып, жүрөгү таза сезим менен арууланып, ою бийиктеп турушу кажет. Руханий жашоого өтпөгөн адамдын акылы тунук, ою бийик, дили соо, жүрөгү таза абалга жете албайт.* Руханий жактан өнүгүүнүн жолуна түшпөгөн адам – напси-нин жетегиндеги жашоочу. Ал рухий майып жанга айланат» (О.Н. Топбаш) [11, 135-бет].

Нурмолдонун адептик-руханий тарбиясы, нускоолору элдик тажрыйбадан чыккан: макал-лакаптар, даанышман афоризмдер, учкул сөздөр, философиялык кыска-нуска ойлор, этнопедагогикалык адеп-ахлактык насааттар болчу. Азыркы мезгилде окутулуп жаткан адептик-руханий тарбия этикалык билимге окшош. Мисалы, «Эси бошту азгырар, эрки азды жазгырар». «Асты бир киши жарыбайт, сыйынары болбосо. Жүгөнү жок ат окшойт, тыйылары болбосо, бузулар алкың ачылар, сыйынары болбосо» (Нурмолдо). «Айкөл болот адамдардын асылы, кекчил келет адамдардын жакыры» (Ж. Баласагын) [9, 102-б.].

Кыргыз элине аттын кашкасындай таанымал жебиз сыналгыдан: «Азыркы жаштардан ыйман кетип калды, көчөдө элдин көзүнчө кучакташып отурушат. Биз эл жок жерге барып отурчубуз», – деген. Бир студент айтат: «Биздин мугалим аябай ыймандуу, өзү пара алгандан уялып, старостага чогулттурат» [7, 4-б.]. Үймандын маанисин, наркын түшүнбөгөндөр арбыды.

Келечектин ээлери ыймансыз болсо, психикалык дарттар көбөйөт, ал ден

соолукка зыян. Ден соолугу чың болбосо, экономикалык да, социалдык да маселе ойдогудай чечилбейт. 2000-жылга караганда 2001-жылы ооругандардын саны 30%, бангилердин саны эки эсеге жогорулаган. Мектеп окуучуларынын 16%нин өнөкөт оорулары бар. 30-35% балдардын гана ден соолугу чың, 92% дене-боюнун өксүгү бар. 57% – скалиоз, жыл сайын 20 миң бала акыл-эси тайкы (дебил) болуп төрөлүүдө. Акыркы 5-6 жылда 14 жашка чейинки балдардын оорусу 21%, жеткинчек балдардын оорусу 28% өсүп кетти (2012). Улутка генефон маселесине көңүл бөлүү керек. Салттуу толук үй-бүлөлөр болгон кезде биздин өлкөдө жаштары чабал болгон эмес, рухий, психикалык көйгөй, суицид болгон эмес. Эркектер үй-бүлөнү багып, аялдар үйдүн куту, экөө ыймандуу болуп турса, алкоого-лизм, баңгилик болмок эмес. Эл аралык статистика боюнча: суициддин 63% атасыз чоңойгондорго туура келет. 80% зордукчулдар атасыз чоңойгон. 70% балдар үйүндөгүлөр – атасыздар. Балдардын 40% өз атасы менен жашабайт. Жүрүм-туруму девианттуу (адептик нормадан четтеген) балдардын 85% атасыз. Үйсүз балдардын 90% атасыз үй-бүлөдөн чыгат. Мектепти бүтпөй калгандардын 71% – атасыздар. Гомосексуалисттердин 80% атасыз чоңойгон [7].

Куралдуу күчтөргө чакырылган балдардын 70% дене тарбия боюнча нормативдик милдеттерин аткара албайт (2019). «Адамдын организмдин узак убакыт кыймылсыздыктай эч нерсе буза албайт» (Аристотель). Учурда балдар аз кыймылдашат. Сыналгы, компьютер карап, телефон чукулап отурушат. Неметтик үй-бүлөлөрдүн 90% азыр сегиз жашка чейин сыналгы, компьютер көрүүгө балдарына тыюу салууда.

«Азыр адамзат чарчап тургансыйт, бир карасаң депрессияга баткандай, бир карсаң сиркеси суу көтөрбөй туттуруп, ыза болуп тургандай, бир карасаң дубаланган адамдай, бир карасаң эмне кыларын билбей кризиске келип тургандай көрүнөт. Телегейи тегиз деп эсептелген христиандар жашаган өлкөлөр өздөрү жараткан коомдук түзүлүштүн курмандыгы болуп, азап тартып турган кези. Тексиздер эл башына келип, тектүүлөр жер

караган «Кедейкандын заманы келсе, ит атасын тааныбайт» болду. Бизде болсо, дүйнөнү кыргыздын көзү менен тааныбай, башка элдин көзү менен таанууда. Кыргыз таңсык болгон өлкөлөр руханий балчыкка батып жатканы менен иши жок. Ошондой өлкөлөр кыргызга үлгү-өрнөк боло алабы? Азыркы азап-тозогубуздун себеби – мына ушулардын натыйжасы». Фил. и.д. профессор Кусейн Исаев. Кыргыз өзөгү кайда. Кыргыз туусу. 2012.17.01.№3 (23592).

Этнопедагогикада: «Ыйманы бар боз бала күйүп турган чырактай, ыйманы жок боз бала жакын да болсо ыраактай» – деп айтылып келген. Жүрөгүндө ыйманы бар баланын ата-энеге бир тууганына ж.б. мээрим, сүйүүсү бар, ою бийик, көңүлү көтөрүңкү, ниети таза, өзү адептүү болот. Руханий өнүгүүдөгү бала – адамдын жогорку моралдык сапаттарын билет, нарктуулук системасын өздөштүрөт, көз карашы, позициясы оңго өзгөрүп турат. Интеллектуалдык, адептик-руханий тарбиясы шайкеш болгондо гана бала ыймандуу калыптанат.

Дүйнө жүзүндө илимдин, техниканын, технологиянын өнүгүшү менен, адамдар интеллектуалдык жактан кыска аралыкка коньки менен чуркаган спортсмендин ылдамдыгындай тез өнүгүп жатат. Ал эми ыймандык тарбиянын абалы жаңыдан старт алган спортсмен сыяктуу абалда. Дүйнө элдеринин ою, аракети, өнүгүүдөгү тенденциялары, умтулуулары менен катар аракеттенген элдер өнүгөт. Аракеттенбегендер артта калат, анда абалы начарлайт. Ошондуктан ата-энелерге жаңы маалыматтарды берип турса, үй-бүлөлүк тарбия натыйжалуу болот.

Биздин алдыбызда *мындай милдетти чечүү керек*: элдик педагогиканын руханий негизин изилдөө менен «кайра жаралуу», соолуп бараткан ыймандык тарбиянын жаңы өнүмүн өндүрүү. Биздин жүрөгүбүз ата-бабалардын руханий мурастарын унисондой (түрдүү үндөр менен ырдаган хордой) өркүндөтүүнүн ыргагын, көздөрүбүз чексиз мейкиндиктеги келечектин багытын көрө алса, аракетибиз натыйжалуу болмок. Ата-эне мезгилдин талабы менен кошо аракеттенбесе, педагогдун аракети натый-

жалуу болбойт. Жалпы элдин рухий абалын билип, балдардын келечегин ойлоп, алы жеткиче аянбай аракеттенген педагогдор менен ата-энелер, мектептик жана үй-бүлөлүк тарбия аркылуу бардык маселени чече алышат.

Ата-энелердин ыймандык тарбия боюнча билими болбосо, баланын адептик-руханий жактан толук кандуу өнүгүшү кыйын. Ыймандуулуктун наркы үй-бүлөдө түшүндүрүлбөсө, баланын ыймандуу өсүшү кыйын. Руханий өнүгүүдө Жаратуучуну таанып, сүйүүнүн тепкичтерин өтпөгөндөргө моралдык бийиктикке көтөрүлүү, ыймандын наркын түшүндүрүү кыйын. Турмуштук көр оокаттан башканы билбеген, өз абийирине жат, ички дүйнөсүнүн табигаты жөнүндө билими жок, ички маданиятын тарбиялоо менен иши жок адамдар – ыймансыздардын коому. Үй-бүлөлөр ушундай болсо, коомдун өнүгүшү кыйын.

Ыймандын кадырын ыймандык тарбиянын тепкичтерин өзү басып өткөн педагог билет, о.э. ыймансыздыктан азап тартып, запкы жеген адам билет. Ыймандуулуктун наркын жана рухий өнүгүүнүн мыйзамдарын окумуштуулардын баары билет деп айтуу кыйын. Анткени позитивизмге таянган окумуштуулар руханий өнүгүүнүн мыйзамдарын сыноо-жаңылуу методу менен тааныт, рационалисттер: баары акыл менен таанылат деп ырасташат. Жүрөктүн (рухтун) ролуна алар анча маани бербейт. Романтизмде – кыял менен сезимге, элестетүүгө маани берилет, натурализмде – дүйнө табияттын мыйзамдарынын чегинде таанылат. Реализм адамдардын оюнун, жетишкендигин, кемчилигин ачып баяндоого умтулат. Сюрреализм реализмден жогору болууга, христиан динин модернизациялоого умтулат. Ал XX-XXI кылымда пайда болгон багыт [6, 1035, 1118, 1119-б.]. Искусство болсо, субъективдүү ассоциацияларды логикалык жол менен байланыштырып, сенсацияга умтулган, адамдын табигатын толук ача албаса да, коркунучтуу окуяларды чыгаруу менен аны шексиз чындык катары ырастаган багыт. Ошондуктан элдин, ата-энелердин башы айланган.

Бул багыттарда ыймандык тарбияны издөөнүн зарылчылыгы жок. **Ыймандык тарбиянын башаты – өзүбүздүн этнопедагогикада жатат.** РФнын класстык тарбия сааттарына арналган китептеринде: «ыймандуу үй-бүлөнүн мүчөлөрү ынтымактуу, мээнеткеч, балдары тил алчаак, карылары урматтуу, үйү оокаттуу, эртеңки күнгө алар ишенимдүү карашат. Диний баалуулукка негизделген дыйкан үй-бүлөнүн белгилери ушундай» – деп ырасташууда.

Эми ыймандуулук жөнүндө динге кайрылалы: «Ыймандуулар – Алланы эскергенде жүрөгүндө тынчтык орногондор. Демек, Алланы эскергенде жүрөктөр тынчтык табат» (Куран 13:28). «Только так обретает покой в сердце, утихает боль в душе, уменьшается стресс и преодолевается депрессия» (Ф.Гулен). [1, с. 82].

«Адамдардын руху – ааламды сүзүлүп байкоочусу сыяктуу, жүрөгү – атайын сезимтал обсерватория сыяктуу. Рух – Жаратканга чуркоого умтулган атлет сыяктуу, жүрөк – энергиянын тирүү булагы сыяктуу. Рух жолоочу, жүрөгү – максатка жетүүгө жол көрсөтүүчүсү, б.а. сандык жана сапаттык өлчөмдөрсүз чыныгы Сүйүктүүсү (Жаратуучу) менен сүйгөндүн (адамдын) жашыруун жолуктуруучу жери сыяктуу. Жүрөк материалдык жана рухий дүйнөнүн бириккен, физикалык жана метафизикалык дүйнөнү сезген жер. Жүрөк дененин бөлүкчөсү, физикалык мыйзамга баш иет, руху – метафизикалык мыйзамга баш иет, түбөлүк жашоого жол көрсөтөт» (Ф. Гулен) [1, 86-б.].

«Адамдын ичинде дүйнөнү төңкөрүүгө жетүүчү күч бар» – деген Джон Кехо [4]. Ал – адамдын руху. Адамдардын көбү көзү өткөнгө чейин материалдык кызыкчылык менен жашай беришет. Напсинин (каалоонун, кумардануунун ж.б.) көз карандылыгынан кутулбаган адамдын руху түрмөдөгү адамдын абалына окшош. Күзгү жалбырак саргайып түшкөндөй өлүм келгенде, материалдык баалуулуктардын наркы кескин төмөндөйт. Руханий баалуулук – соолубаган гүлзар сыяктуу.

Ыймандык тарбия көргөн адам – мажүрүм талдай ийилип, өз кемчилигин гана издеп, «дүйнө жүзүндөгү элдин эң жаманы –

менмин» дегенсип, өзүнүн өркүндөбөгөндүгүн сезип (денеси жаракаттангандай), абийирдин азабын тартып, өзүн оңдоого аракеттенет.

Борбордук Азияда мурда даңктуу тарыхы болгон кыргыздардын азыр бири атеист, бири теңирчи, бири сектант ж.б. болуп, өз рухунун табигатын билбегендер арбып, ойлору чачыранды коомго айланды. Жанын Мефистофелге (немец фольклорунда, И.В. Гетенин 1587-ж. жазган «Доктор Фауст» жөнүндөгү повестинде, европанын көркөм чыгармаларындагы зулум дух, б.а. дьявол,) саткан, денесинин ырахаты үчүн рухуна чыккынчыга окшошуп, жанын жер жүзүндөгү билим, бийлик, жыргалчылыкка алмашкандар арбыды. КРда бийликке талапкерлердин арбышы буга далил болот.

Ыймансыз коомдо өнөктөш – өнөктөшүнө, жетекчи – кызматчысына, күйөөсү – аялына, балдары – карыган ата-энесине ж.б. кайдигер же чыккынчы болушу мүмкүн. Ыймандык тарбиянын жетишсиздигинен дүйнөнүн бир бурчунда таң аткандан кечке чейин тер агызып иштеген дыйкан күнүнө бир доллар табат. Башка бир бурчундагы принципсиз «ишкер» минутасына ондогон долларга ээ болуп жатат. «бизден кийин топон суу болсо да мейли» дегендер, каалаганындай иш кыла беришет. Анткени аларда абийирдин соту болбойт.

Ыймансыздыктын натыйжасында Кыргыз Республикасында никесиз төрөлгөндөр 25-26%, бир жылда 49579 түгөй үйлөнсө, 10434 ажырашкан, б.а. ажырашуу – 30% түзөт. Статистика боюнча эрте үйлөнгөндөрдүн 50% 28 жашка чейин ажырашып жатышат (2018). Ажырашуунун көпчүлүгү кыздын жаңы үй-бүлөнүн ыгына көнбөгөндүгүнөн болууда. Жалгыздык – башкага ынак болгусу келбегендиктин, биримдикке кызыкпагандыктын натыйжасы. Балдар кылмыштуулугу – 862 (2016), 1107 (2017), 1368 (2018) жыл сайын өсүп жатат. Себеби: социалдык, адептик-рухий кризис, ойлонулбаган реформалар, патриотизмдин төмөндөшү, А.Далестин планы, масондордун саясий таасири ж.б. [2, с. 50].

Үй-бүлөлүк кризистин натыйжасы: ажырашуу, кароосуз калган балдар, карыган

ата-эненин кадыр-баркынын төмөндөшү, ичкилик, толук эмес үй-бүлөлөр, демографиялык кризис, жаштардын башка өлкөгө оошу, айылда карылардын калышы, армияга жарактуу балдардын азайышы ж.б. Үй-бүлөлүк кризис менен демографиялык, экономикалык, финансылык кризистин байланышы бар. Толук эмес үй-бүлөлөр балдарына толук кандуу тарбия бере албайт [2, с. 50].

Француз моралист-жазуучусу Франсуа Ларошфуко (1613-80): «Өзүмчүлдүн сүйүүсү өнөктөш издейт, коомдогу ээлеген ордуна, тажрыйбасына жараша башканын сулуулугун, байлыгын, акылын, билимин өз кызыкчылыгына пайдаланат. Ал башканы да, өзүн да алдайт. Ыйман, уят жок болгондуктан, ишенген адамга чыккынчы болуп, бактылууну бактысыз кылат. Сүйүү бирөө, сүйүүгө окшогон сезимдер – миң», – деген. Өзүмчүлдүн өзүнө ыңгайлуу болсо болду, калган маселеге анын башы оорубайт. «Демократиялык» принципте түзүлгөн үй-бүлөлөр азыр кризисте, буга ажырашуулар, жарандык никелер толук эмес үй-бүлөлөр, кароосуз калган балдар күбө болууда.

Бойдок жашоо – мөмө бербеген даракка окшош. Үй-бүлөсүз кичи мамлекет болбойт, кичи чарба курулбайт. Кичи мамлекетсиз жана чарбасыз эмгектик, адептик-рухий ж.б. көндүмдөр ойдогудай калыптанбайт. Үй-бүлө – материалдык, рухий байлык топтоочу кичи мамлекет, улуулардын тажрыйбасы кичүүлөргө үйдө үйрөтүлөт, бала ар балээден (кылмыш, зордук, сойкулук ж.б.) корголот, үй-бүлөсүз соо тукум уланбайт.

Ыймансыздыктын натыйжасы: никесиз төрөлгөн, кароосуз калган балдардын, психикалык көйгөйлөрдүн арбышы, адептик-рухий абалдын төмөндөшү, балдар кылмыштуулугунун өсүшү, кийинки муунга калтырылган негативдүү программа, жаман үлгү ж.б. Эми үй-бүлөлүк маселени толук түшүнүү үчүн төрт топко бөлүнүп иштейли.

Ата-энелер төрт топко бөлүнөт. 1-топко: идеалдуу үй-бүлөнү сүрөттөп берүү; 2-топко: үй-бүлө түзүүнүн максаты; 3-топко: үй-бүлөнүн мүчөлөрүнүн мамилеси, структурасы; 4-топко үй-бүлөлөрдүн баалуулуктар системасы тапшырылат.

1-топ: Азыркы үй-бүлөлөр ата-эне, бир-эки бала менен чектелет. Чоң ата, чоң эне өзүнчө жашайт. Балдары жок үй-бүлөлөр да бар. Ажырашуу көп, ата-энесинин бири балага өгөй, ичкилик ичилет, тарбия толук кандуу эмес. Идеалдуу үй-бүлө соо үч муундан (чоң-ата, чоң-эне, ата-эне, балдары) турат. Чарба маселесин да, тарбия маселесин да чоң-ата, чоң-эне, ата-эне биргелешип чечишет.

2-топ: Үй-бүлө түзүүнүн максаты – жалгыздыктан (бойдоктуктан) кутулуу, бактылуу турмуш куруу, соо тукум улоо, чогуу чарба, эмоционалдуу мамиле түзүү, балдарды тарбиялоо ж.б. Никесиз балдардын төрөлүшүнүн себеби: жеңил ойлуулук, ыймансыздык, жаштардын алдына койгон бийик максаты жок, каалоосу кумардануусу бар, жоопкерчиликсиздик ж.б. Жаштардын кеч үйлөнүп жатышынын себеби – өзү үчүн жашап, жаштыктын дооронун сүргүсү келет, бирок, бутума туруп, анан үйлөнөм дешет. Үй-бүлөлүк чарбанын пайдалуу экенин орто куракка жеткенде кечигип түшүнөт.

3-топ: Азыркы үй-бүлөдө ата-эне экөө тең иштейт, экөө бирдей материалдык базаны түзөт, үй-бүлөнүн башчысы атасы же энеси, үй-бүлөдөгү эмгек алардын абийирине жараша бөлүштүрүлөт. Көбүнчө аялдын мойнуна жүктөлөт. Балдары ата-энеден материалдык жактан көз каранды кезинде баш иет, көз каранды эмес болгондо бөлүнүп кетет. Карыгында балдарынан көз каранды ата-энелер бар.

4-топ: Баалуулуктары: адам укугу, гендерлик теңдик, өз ара жардамдашуу, эмгекти сүйүү, демилгелүүлүк, ойлоп тапкычтык, акча, байлык топтоо, бийликке умтулуу, чыгармачылык ж.б. адептик-руханий тарбия, ыйман – экинчи пландагы маселе.

Класс жетекчи: Үй-бүлөлөрдүн жарымы – 3, калганы – 2 балалуу болсо, улут сакталат, – деп ырасташат адистер. Улут катары сакталып калуу – маанилүү маселе. Көп балалуу үй-бүлөлөрдү колдоо, ыймандык тарбияга көңүл бөлүү, өзүмчүлдүктүн зыяндуулугун түшүндүрүү, атанын жоопкерчилигин жогорулатуу, көп балалуу үй-бүлөгө кайрымдуулук фондун түзүү зарылчылыгы пайда болду. «Көп балалуу үй-бүлөдөгү

балдарды тарбиялоого караганда жалгыз баланы тарбиялоо кыйын» (А.С. Макаренко) [5]. Мекенди сүйүү үй-бүлөнүн мүчөлөрүн сүйүүдөн башталат. Балдар үй-бүлөдө төрөлүп, чоңойгондо гана ыймандын, үй-бүлөнүн, Ата Мекендин наркын түшүнүшү мүмкүн. Калган варианттардын (жарандык нике, контракт түзүү, өнөктөш ж.б.) келечеги кең эмес. Булар – эркиндикти жана өз кызыкчылыгын, калган баалуулуктардан жогору койгон жаштардын тандоосу. Моралдык баалуулуктар, гармония, ыйман, коомдун бейпилдиги, эртеңки муундун келечеги аларга анча маанилүү эмес. Кийин жаңылыштыгын түшүнгөндө кеч болуп, өзү бактысыз болуп калат. Толук эмес үй-бүлөнүн келечеги кең болбойт, анткени инсандын рухун жабыркатат. Рухий кубаттуу, ыймандуу жаштар ынтымактуу үй-бүлөдө тарбияланат. «Руханий куралдан башка бардык куралды жеңүүгө болот», – деген Напалеон. Эркиндикке умтула берген келин (жигит) биримдикке тоскоол болот. Биримдиксиз үй-бүлөнү сактап калуу кыйын. Ынтымагы жок үй-бүлөнүн келечеги кең болбойт. Үй-бүлөсүз калк азаят.

Жарды үй-бүлөнүн баласын жакшы тарбияласа, турмушка бышкан жакшы адам чыгууда. Байдын баласын өзү тарбиялабай, акча төлөө менен бөтөн өлкөнүн ыймансыз жараны «тарбияласа» моралсыз, адепсиз жаштар чыгууда. Ошондуктан байлар ыйлашууда.

Үй-бүлөнүн ажырашуусуна демографиялык кризистин таасири бар. РФда 17-25 жаштагылардын көпчүлүгү өнөктөш болуп жашоону тандашууда. 25-40 жаштагылар жарандык никени жаңы форма деп, 18% никенин кереги жок деп эсептешет [8]. КРда аларды туураган жаштар арбыды. Азыркы үй-бүлөнүн кемчилигин ондоо жөнүндө ата-энелердин пикирин угалы (ата-энелерге сөз берилет).

Корутунду. Балага үй-бүлө берген адептик-руханий тарбияны эч ким бере албайт. Тарбиянын бардык түрү боюнча үй-бүлөлүк тарбиянын ролу, өзгөчө эненин орду негиздүү. Бекем үй-бүлө – жашоодогу эң чоң баалуулук. Азыр бардык өлкөлөрдө ата-бабаларынын салттуу тарбиясын калыбына

келтирип жатышат. 2019-2020-жылдагы *Кыргыз билим берүү академиясынын тарбия иштери боюнча адистеринин изилдөөсүндө баалуулуктар системасынын ичинен өспүрүмдөр үй-бүлөлүк баалуулуктарды биринчи орунга коюшту*, бирок аны кол жеткис бийиктик катары эсептешүүдө. «Мага байлыктан да, башкадан да ата-энемдин чогуу, жанымда болгону керек» – деген балдар арбыды. Жарандык никенин натыйжасы: убакыт текке кетет, эркектин аялдан (аялдын эркектен) көңүлү калат, жалгыздыктан жапа чегет, калк азаят, миграция арбыйт, агрессия жогорулайт, фашизм кайрадан активдеши мүмкүн ж.б.

Манастын өлүмүнөн кийин, Семетейдин өмүрү коркунучта калган кезде Каныкей, Чыйырды аны Бухарага алып качкан. Айчүрөк душмандын (Кыяздын) үйүндө Сейтекти сактап калган жана жакшы тарбиялаган. 16-жылкы үркүндө ташкындаган суудан өтүп жатып, ымыракай баласын сактап калган эне М. Элебаевдин «Кыйын кезең» деген чыгармасында жазылган. «Эненин жүрөгү» легендасында эненин жүрөгүнүн табыгаты жакшы баяндалган. Мындан оор мезгилдерде каарман энелер балдарын тарбиялашкан. Ата-бабалардын тарбиясын калыбына келтирели. Кайраттуу, даанышман энелер көп болсун! Ата-энелерге Кудай кубат берсин! Балдарды тарбиялоого күч-кубатыбызды аябайлы. Алар – биздин келечегибиз. Балдарыбыз соо, бактылуу чоңойсун. Калкыбыздын келечеги кең, түбөлүгү түз болсун.

Адабияттар:

1. Гулен Ф. Сила и красота речи. – М., 2014. Новый свет. – С. 82.
2. Жумабаева Г.А. Үй-бүлөлүк жана коомдук тарбияда аялзатынын ролу / Жумабаева Г.А. // Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары [Текст]. – Бишкек, 2013. – №1 (24). – 47-52-бб.
3. Исаев К. Кыргыз өзөгү кайда. // Кыргыз туусу. – 2012. 17-январь. №3 (23592).
4. Кехо, Дж. Подсознание может все. Живите с умом. – Минск: Попурри, – 2004. – С. 176.

5. Макаренко, А.С. Педагогическая поэма. – Челябинск: Южно-Урал. кн. изд-во, – 1976. – С. 623.
6. Советский энциклопедический словарь. – М., 1980. Советская энциклопедия. – С. 1035, 1118, 1119.
7. Сеитбеков А. Ыймандын жетимиш бутагы. – Бишкек: Атлас, 2012.– 4-б.
8. Кулинич Г.Г. Классные часы. Культура общения. Личностный рост. Самовоспитание. – М.: ВАКО, 2007.
9. Байгазиев С.О. Канткенде адам уулу адам болот. – Бишкек, 2020. – 102-103-бб.
10. Никандров Н.Д. Светское образование и духовное просвещение: проблемы взаимодействия // Педагогика. – 2010. – № 3. – С. 10-14.
11. Топбаш О. Н. Бакытка багыт. – Бишкек. 2008. – 135-б.
12. Маликов К. Жамаат менен иштөөнүн теориялык жана практикалык маселери. – Бишкек, 2013. – 205-206-бб.

Рецензиялаган:
Муратов А.Ж.,
педагогика илимдеринин доктору, профессор

*Муратбек Касей,
маданият таануу илимдеринин кандидаты, доцент,
Б. Бейшеналиева атындагы Кыргыз Мамлекеттик
маданият жана искусство университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**ЭЛДИК МАДАНИЯТ БАЛДАРГА РУХАНИЙ-АДЕП-АХЛАКТЫК
ТАРБИЯ БЕРҮҮНҮН МААНИЛҮҮ КАРАЖАТЫ КАТАРЫ**

*Муратбек Касей,
кандидат культурологии, доцент,
Кыргызский Государственный университет культуры
и искусств имени Б. Бейшеналиевой,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**НАРОДНАЯ КУЛЬТУРА КАК ВАЖНЕЙШЕЕ СРЕДСТВО ДУХОВНО-
ПРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ**

*Muratbek Kasey,
candidate of cultural studies,
acting associate professor,
Kyrgyz State University of Culture and Arts
named after B. Beishenalieva,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

**FOLK CULTURE AS THE IMPORTANT MEANS OF SPIRITUAL
AND MORAL EDUCATION OF CHILDREN**

Аннотация: Элибиз эгемендүүлүктү колуна алган мезгилдерден баштап, келечек жааш муундарга адеп-ахлактык жана эстетикалык жактан тарбия берүү маселеси орчундуу болуп келет. Макалада балдарга адеп-ахлактык тарбия берүү боюнча учурдун талаптарына ылайык, элдик маданиятты негизги каражат катары колдонуу жөнүндө сөз болот. Жааш муундарга мындай багыттагы тарбия берүүдө элдик салттуу маданияттын мааниси абдан маанилүү экендиги көрсөтүлөт.

Балдарга адеп-ахлактык тарбия берүүнүн негизи элдик салттуу үрп-адаттар, майрамдар, ошондой эле балдардын кол өнөрчүлүк ишмердүүлүгү менен тыгыз байланышта болушу макалада ачып берилет. Өзгөчө мектептен тышкаркы мекемелерде (Балдардын чыгармачыл Үйлөрүндө) балдарга тарбия берүүнүн бир катар маселелери (кароо-сынактарга, көргөзмөлөргө ж.б.) активдүү катышуусу каралат.

Ошондой эле, тарбия берүүнүн мындай жолдору мектепте музыка предмети боюнча сабак өтүү менен да тыгыз байланыштуулугу белгиленет.

Аннотация: С момента обретения нашим народом независимости важным вопросом стал нравственно-эстетическое воспитание будущих поколений. В статье рассматривается пути использования народной культуры как основного средства в соответствии с современными требованиями нравственного воспитания детей. Показано значение традиционной народной культуры в воспитании подрастающего поколения в этом направлении.

Основа нравственного воспитания детей тесно связана с традиционными народными обычаями, праздниками, а также детскими рукоделиями. Рассмотрен также ряд вопросов воспитания (активное участие в конкурсах, выставках и др.), особенно во внешкольных учреждениях

(Дома детского творчества). Также отмечается, что такие методы обучения тесно связаны с преподаванием музыки в школе.

Annotation: From the moment our people gained independence, the moral and aesthetic education of future generations has become an important issue. The article discusses the use of folk culture as the main means in accordance with modern requirements for the moral education of children. The importance of traditional folk culture in educating the younger generation in this direction is shown.

The article reveals that the basis of the moral upbringing of children is closely connected with traditional folk customs, holidays, as well children's needlework. A number of issues of upbringing were also considered (active participation in competitions, exhibitions, etc.), especially in out-of-school institutions (Houses of Children's Art). It is also noted that such teaching methods are closely related to the teaching of music at school.

Түйүндүү сөздөр: маданият, адеп-ахлак, үрп-адат, эстетика, салт, кол өнөрчүлүк, кароо-сынак, руханий, оймолор.

Ключевые слова: культура, нравы, эстетика, обычаи, традиция, рукоделие, конкурсы, духовность, узоры.

Key words: culture, customs, aesthetic, handicrafts, competitions, tradition, spirituality, exhibition, patterns, ornaments.

Киришүү. Адам баласын тарбиялоо коомдогу абдан орчундуу маселелерден экендиги жалпыга маалым. Бүгүнкү коомчулуктун өсүп-өнүгүп турган мезгилинде да, келечек жаш муундарга адеп-ахлактык, эстетикалык тарбия берүү көйгөйлүү жагдайлардан болууда. Учурда, улуттук аң-сезимди, элдик маданий мурасынын баалуулугун баамдоо сезимдерин калыптандыруу жана сактоо актуалдуу маселелерден болууда.

Бүгүнкү күндө, мектеп окутуучуларынын алдында эң татаал маселени чечүү турат. Ал маселе – жашоо-тиричиликте, коомдо жана ишмердүүлүктө кезиккен катаал жагдайларда, өзүнүн ордун таба алган, көгөйлүү маселелерди чече билген, маданияттуу чыгармачыл инсанды тар-

биялоо болуп эсептелет. Келечек муундарды адеп-ахлакка, ар намыстуулук сезимге тарбиялоонун негиздеринен болуп, эң алды элдик маданий булактар эсептелээрин айта алабыз. Ар бир элде балдарга адеп-ахлактык жана эстетикалык тарбия берүү, аларды жашоо-тиричиликте керектүү болгон жакшы сапаттагы мүнөзгө, ар нерсеге болгон шык-жөндөмдүүлүккө үйрөтүү ар дайым жүргүзүлүп келген. Ошондуктан, мындай көйгөйлүү маселелерди иш жүзүнө ашыруу үчүн, максаттуу түрдө, ата-бабалардын нускалуу маданий мурастарын колдонуунун зарылдыгы турат.

Изилдөөнүн максаты. Жаш муундарды адеп-ахлакка тарбиялоодо, ата-бабалардын салттуу түрдө сакталып, эл ичине кеңири тараган маданий мурастарын колдонуу жана жайылтуу.

Изилдөөнүн методу. Макаланын үстүндө иштөөдө, жаш муундарга адеп-ахлактык тарбия берүүдө, элдик маданий мурастарды колдонууну ар тараптуу изилденүүсүнө багытталган даректүү материалдарды изилдөөдөгү системалаштыруу методу кирет. Мында, изилдөөнүн жекелик методу менен айкалышта педагогикалык жагдайы да эске алынган. Мектептен тышкаркы мекемелерде (Балдардын чыгармачыл Үйлөрүндө, эстетикалык тарбия берүү Борборлорунда), педагогикалык иш процессиндеги мугалимдердин ишмердүүлүк методдорун колдонуу жүргүзүлгөн.

Изилдөөнүн мазмуну. Элдик маданияттын руханий маани-маңызын максаттуу багытынын жолун көрсөткүчү болуп окутуучу-мугалим эсептелет. Ал, өсүп келе жаткан жаш муундарга, элдик маданиятынын жана искусствосунун бир бүтүндүүлүктөгү дүйнөсү менен тааныштырып, анын үй-бүлө, Ата Мекен, дүйнө таанымын ойготот. Улуттук салт-санаалар, үрп-адаттар, маданий мурастар кайрадан калыбына келтирилип, жаңы муундар салттык майрамдарга, салттарга, фольклорго, көркөм өнөрчүлүккө, кол өнөрчүлүккө жаңыча мамиле жасоо жүрүзүү кечиктирилгис маселелерден болуп эсептелет.

Адеп-ахлак дегенди кандай түшүнөбүз? Бул адам баласынын мүнөзү, аң-сезими,

жүрүш-турушу сыяктуу сапаттарынын эреже-тартиптерин аныктоочу этикалык түшүнүк. Бул жагдайда, Г.А. Жумабаева мындайча жазган: «Адептик тарбия деп – аң-сезимди, адептүү жүрүм-турум көндүмдөрүн калыптандырууну жана адептик ыкмаларды максатка ылайык өнүктүрүүнү айтабыз» [1, 91-б.]. Ал эми, Н.М. Дуйшонбуева: «Адеп-ахлак адамдын жүрүм-турумунун негизи. Адамдын жүрүм-туруму жана мамилеси, анын жакшы кулк-мүнөзүнө байланыштуу болот» – деген оюн жазган [2, 116-б.]. Илимпоздор айткандай, балдардын жүрүм-туруму, мүнөзү ар кандай шарттар аркылуу калыптанат. Баарынан мурда, окууда, эмгекте, оюнда, айлана-чөйрөдөгү карым-катнаштын, байланыштын, кубулуштардын, өзгөрүүлөрдүн, ошондой эле, балдардын ишмердүүлүктөрүнүн түрдүү мүнөздө өтүүсү менен калыптангандыгын айтууга болот [3, 17-б.].

Демек, келечек муундарды адеп-ахлакка тарбиялоо эң орчундуу маселелерден экенин, тарбия берүүнүн каражаты, бул элдин байыртадан келе жаткан салттуу маданияты болуп эсептелгендигин көрүп турабыз. Ал, тарбия берүүчүлүк, таанып билүүчүлүк, өнүгүүчүлүк мүнөздөгү функцияларга ээ. Ал, ошондой эле балдарды элдик салттуулукка тартып, көндүрүү каражаты катары эсептелет. Бул, балдарга адеп-ахлактык, эстетикалык тарбия берүү системасынын, жалпы адамзаттын ишмердүүлүгүнүн баалуулугун калыптандыруучу руханий тарбия берүүнүн эң маанилүү аспектилеринен болуп саналат.

Элдик салттуулуктун баалуулугу, көркөм каражаттар аркылуу, анын адам баласынын сезимталдуулугуна таасир бериши жана ал таасирдин табиятынан нукура мүнөздүүлүгүнө ээ болушун айта алабыз. Ошондуктан, элдик маданий салттуулуктарды, балдардын чыгармачылык шык-жөндөмдүүлүгүнүн өсүп-өнүгүүсүнө колдонуу максаттуу багыттардан болуп эсептелет.

Балдардын чыгармачыл Үйлөрүндөгү, Борборлорундагы (мисалы, Бишкек шаарындагы Республикалык «Сейтек», «Балажан» сыяктуу балдардын эстетикалык тарбия берүү Борборлорундагы ж.б.) чыгармачыл

коллективдеринде, аларды элдик маданий мурастарга, баалуулуктарга тартуу үчүн, төмөндөгүдөй маселелерди коюуга болот:

1. Балдарды көркөм-кооздук, сулуулук сезимдерине, ар нерсени билүүгө кызыктар болууга тарбиялоо улуттук мүнөздө болушу керек. Бул, балдардын элден чыккан атуул экендигин түшүнүүгө көмөк берет.

2. Фольклордун түрлөрү (жомоктор, уламыштар, болмуштар, дастандар, ырлар, күүлөр, бат-айтмалар, макал-лакаптар ж.б.) менен кеңири тааныштыруу. Элдик оозеки чыгармачылыкта, элдин кулк-мүнөзү, ага мүнөздүү адеп-ахлактык баалуулуктары: сабырдуулук, ак ниеттүүлүк, ыймандуулук сапаттары сакталып калгандыгы тууралуу жеткиликтүү түшүнүк берүү. Элдик оозеки чыгармачылыкта өзгөчө орунду эмгекчилдик-мээнеткечтик, адамдын колунан көөрү төгүлгөндүк ээлегендигин балдарга жеткирүү.

3. Балдарды элдик салттуу маданиятка тартууда, орчундуу орунду элдик салт майрамдары, аш-тойлору, ырым-жырымдары, улуттук оюндары ж.б. ээлейт. Эл чыгармачылыгынын формалары (музыкалык аткаруучулук, кол өнөрчүлүк, узчулук, устачылык ж.б.), өзгөчө моралдык-этикалык санат-насааттары, мугалимдердин баалуу устаттык тажрыйбалары аркылуу улуттук маданий байлыктарга тартууну чагылдырат. Ал эми, ал аркылуу дүйнөлүк маданий баалуулуктарды таанууга жетишүүгө көмөк берет.

4. Тарбиялоо процессинде, өзгөчө маанилүүлөрдөн болуп, балдарды кыргыз оймочиймелери жана орнаменттери менен тааныштыруу эсептелет. Ал, улуттук көркөм өнөр сапатында, жанга жагымдуулугу менен, адамдын ички дүйнөсүн өзүнүн гармониялуулугу, көркөм-кооздугу, ыргактуулугу менен өзүнө тартып алат.

5. Балдардын чыгармачыл Үйлөрүндөгү бардык чыгармачылык ишмердүүлүктөрү, бүгүнкү кыргыз маданиятынын алкагында, элдик маданий баалуулуктардын каражаттары менен, балдарга тарбия берүүдө, алардын чыгармачылык жөндөмдүүлүккө шыктандырган жана аны өнүктүрүүгө багытталган шарттарды түзүү болуп эсептелет.

Балдардын адеп-ахлагына музыка да кандайдыр бир деңгээлде өзүнүн таасирин берет. Өзгөчө байыртадан ата-бабалардын салттуу музыкасынын таасири, элдин бүтүндөй тарыхый жашоо тажрыйбасында көрүнгөн. Бул жагдайда, илимпоз У.З. Жумабекова өзүнүн оюн мындайча жазган: «Салттуу музыкалык чыгармалардын бала бакчадагы балдардын эшикке чыгып эс алуусунда жана мектепте танапис учурундагы конгуроонун (звонок) ордуна комуз, кыл кыяк, ооз комуз күүлөрүн же аваздык чыгармаларды угузсак, түздөн-түз тарбиялоого кыйыр түрдө салым кошмок» [4, 128-б]. Ооба, окумуштуунун оюн улай, элибизде илгертеден эле насаатчылар балдардын ымыркай кезинен эле, элдик музыканы (бешик ырларын, комуз күүлөрүн, ооз комуз кайрыктарын ж. б.) угузуу менен алардын руханий дүйнөсүнүн байышына, аң-сезиминин жогорулашына кыйла көмөк көрсөтүшкөндүгүн айтышкандыгы жалпыбызга маалым экендигин айтууга болот. Музыка адам баласынын ички дүйнөсүн байытууга таасирдүүлүгү тууралуу окумуштуулар Э.Ж. Каниметов менен К.К. Жакыпов дагы өзүлөрүнүн ойлорун мындайча билдиришкен: «Биздин көз карашыбызча, нукура музыка жана салттуу музыкалык маданият адам баласынын руханий дүйнөсүнүн калыптануусуна эң эффективдүү механизмдеринин бири катары эсептелет» [5, 66-б].

Балдарга эстетикалык тарбия берүү жана окутуу процесси ар кандай формалары (көркөм өнөрчүлүк, кол өнөрчүлүк көрсөтмөлөрүнө, музейлерге, маданият жана эл чыгармачылыгы Борборлоруна баруу) менен ишке ашат. Анда, видеоматериалдарды колдонуу, тематикалык иш-чараларды өткөрүү, элдик ыр-бийлер жана улуттук кийимдер менен майрамдарды өткөрүү сабактары жүргүзүлөт. Сабактарда мектеп окуучулары кыргыз оймолору менен кооздолгон салттык кийимдерин, ар кандай буюмдарындагы орнаменттерин окуп-өздөштүрүү менен биле алышат.

Элдик искусство чыгармаларында адамдардын тиричилиги, жаныбарлардын, өсүмдүктөрдүн жашоосу кеңири чагылдырылган. Ошондуктан, бул жагдайда байыркы эл

улуттук орнаментин кеңири колдонгондугун көрөбүз. Алсак, адам баласы өзүлөрүн айлана-чөйрөсүнө болгон сезимин, дүйнө таанымын кол өнөрчүлүгүндө колдонгон оймолорунда жана орнаменттеринде кандайдыр бир белгилер: жердин горизонталдуу кеткен түз кеткен сызыктары, суунун горизонталдуу кеткен толкун сымал сызыктары, күндүн тегерек сызыкта салаа-салаа кеткен нурунун толкундуу сызыктары, айбанаттардын, канаттуулардын сүрөт-элеестерин тартуу сыяктуулар менен билдиришкен.

Балдар чыгармачыл Үйлөрүндөгү негизги өзгөчөлүктөрдүн бири – бул балдардын чыгармачылыгындагы кол өнөрчүлүк. Анда, балдардын колунан ар кандай оюнчуктар жаралат. Балдар өз колдору менен жасашкан түркүн оюнчуктарынан ырахат алышып, чыгармачылык жөндөмдүүлүгү артат. Андагы психологиялык жаркын жагдайдагы атмосфера, балдар менен тарбиячы-окутуучулардын тыгыз байланышын бекемдеп турат.

Балдардын эл чыгармачылыгындагы кол өнөрчүлүк менен тыгыз байланыштыгы, алардын жашоосундагы кызыктуу, пайдалуу буюмдарды, оюнчуктарды жасоого болгон шык-жөндөмдүүлүгүнүн өрчүшү, аң-сезиминин, ой жүгүртүүсүнүн кеңейишине, эмгекчилдикке-мээнеткечтикке, аны сүйүүсүнө жана ошондой эле, көркөм табитинин өнүгүүсүнө зор көмөгүн берет. Балдарга адеп-ахлактык жана эстетикалык тарбия берүүнүн маанилүүлүгү мына ушунда.

Балдардын мектептеги окуу процесси, класстан тышкаркы мына ушундай ишмердүүлүктөр менен өз ара тыгыз байланышта болот. Кандай гана окуу предметтерин албайлы, сабактардын жүрүшү элдик салттуу үрп-адаттар, майрамдар менен коштолуу формасында өтүү абдан кызыктуу жана пайдалуу болоорун айта алабыз. Мисалга алсак, күздөгү «Түшүм майрамы», жаздагы «Нооруз майрамы», «Алиппе майрамы», «Орозо айт», «Курман айт» майрамдары, ошондой эле Эне тил Күнү – майрамы. Мына ушундай иш-чаралардын баары музыканын коштоосу менен өткөрүлөт. Анткени, музыкалык аткаруучулук маданияты, балдардын руханий дүйнөсүн байытуу менен бирге,

шык-жөндөмдүүлүктөрүн арттырып, ой жүгүртүүлөрүн кеңейтип, келечекке максаттуу багыт алууга жол көрсөтөт.

Өзгөчө маанилүү сабактардан болуп, окуучулардын элдик өнөр чеберлери жана алардын өнөрчүлүктөрү менен таанышуусу эсептелет. Мындай таанышуу иш-чаралары балдарга өзүнүн таасирин бербей койбойт. Балдардын чыгармачыл Үйлөрүндө жаш муундарды окутуу, үйрөтүү менен катар, алардын өнөрчүлүктөрү боюнча кароосынактарды өткөрүп туруу да, алардын ар тараптуу өнүгүүсүнө, ой толгоолоруна, жаркын тилектерине, келечек максаттарына, өз алдынча максаттуу иш-аракеттерине зор таасирин берет.

Корутунду. Элдик маданият байыртадан жаш муундарды тарбиялоодо зор ролду ойноп келген. Ата-бабалардын нускалуу насааттарынын, өнөрчүлүктөрүнүн тарбиялык маанисине көңүл буруу менен, бүгүнкү күндө келечек муундарды тарбиялоодо, аларды үлгү катары колдонуунун керектүүлүгүн айтууга болот. Демек, жаш муундарды элдик маданияттын негизинде тарбиялоо, алардын өсүп-өнүгүүсүнө, билим алуусуна, ата-бабалардын маданий мурстарын жана баалуулуктарын, салт-санаасын, үрп-адатын, көркөм өнөрчүлүгүн, кол өнөрчүлүгүн кабылдай билип, өздөштүрүп сактоо менен, улам кийинки муунга өткөрүп берүүсүнө зор көмөгүн көрсөтөт. Элдик маданияттын балдарды адеп-ахлакка, эсте-

тикалык тарбия берүүдө маанилүү каражат катары эсептелээри мына ушунда.

Адабияттар:

6. Жумабаева Г.А. Адептик-рухий тарбиядагы проблеманын башатын анализдөө / Жумабаева Г.А. // Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары [Текст]. – Б., 2018. – № 1 (44). – 90-97-бб.
7. Дуйшонбуева Н.М. Жаштарга адеп-ахлактык тарбия берүүнүн этнопедагогикалык негиздери // «Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары» журналы. – Б., 2017. – № 2 (42). – 113-117-бб.
8. Касей М. Кыргыз элдик аспаптык аткаруучулук өнөрүнө окутуунун усулу // Окуу куралы. – Б., 2015. – 168 б.
9. Жумабекова У.З. Оозеки салттагы профессионалдык музыкалык искусствонун келечек муундарды тарбиялоодогу ролу // «Кыргыз Республикасынын УИАнын кабарлары» илимий журнал. – Б., 2018. – № 2. – 127-129-бб.
10. Каныметов Э.Ж., Жакыпов К.К. Музыканын онтологиялык өңүттөрү жана салттуу музыканын баалуулугу // «Кыргыз Республикасынын УИАнын кабарлары» илимий журнал. – Б., 2019. – № 2. – 64-67-бб.

Рецензиялаган:

Асипова Н.А.,

педагогика илимдеринин доктору, профессор

*Горбова Екатерина Николаевна,
старший преподаватель,
Международный университет Кыргызской Республики,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: ekaterinagorbova0@gmail.com*

МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

*Горбова Екатерина Николаевна,
улук окутуучу,
Кыргыз Республикасынын Эл аралык университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: ekaterinagorbova0@gmail.com*

ГЛОБАЛДАШУУ ШАРТЫНДА МАДАНИЯТТАР АРАЛЫК БАЙЛАНЫШ

*Gorbova Ekaterina Nikolaevna,
Senior teacher,
International University of the Kyrgyz Republic,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
e-mail: ekaterinagorbova0@gmail.com*

INTERCULTURAL COMMUNICATION IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы становления и развития межкультурной коммуникации как преподаваемой дисциплины, процессов, происходящих в результате взаимодействия представителей разных культур и факторов, влияющих на эти процессы. Владение компетенцией межкультурного общения в условиях жизни во взаимозависимом мире, когда человек должен демонстрировать «терпимость к культурным различиям и взаимоуважение культур как признак цивилизованного общения на межнациональном уровне» является необходимым условием для развития индивидуума в целом. Изучение основ межкультурной коммуникации помогает студентам лучше адаптироваться в современном мире, приводит к пониманию взаимосвязей и процессов происходящих с каждым человеком в результате освоения данной дисциплины. Помогает найти собственный, индивидуальный путь развития личности, избегать конфликтных ситуаций и оставаться наиболее гибким в условиях глобализации

независимо от того, специалистом в какой области планирует стать.

Аннотация: Бул макалада окутулган дисциплина катары маданияттар аралык коммуникациянын калыптанышы жана өнүгүшү, ар түрдүү маданият өкүлдөрүнүн өз ара аракеттенүүсүнүн натыйжасында пайда болгон процесстер жана бул процесстерге таасир этүүчү факторлор талкууланат. Маданияттар аралык коммуникация компетенттүүлүгүнө ээ болуу өз ара көз каранды дүйнөдө жашоо шартында, адам, жалпы эле адамдын “маданий айырмачылыктарга сабырдуулукту жана эл аралык деңгээлдеги цивилизациялуу баарлашуунун белгиси катары маданияттарды өз ара сыйлоону” көрсөтүүсү керек болгон учурда, маданияттарды өнүктүрүүнүн зарыл шарты болуп саналат. Маданияттар аралык коммуникациянын негиздерин үйрөнүү студенттердин заманбап дүйнөгө жакшы ыңгайлашуусуна жардам берет, бул дисциплинаны өздөштүрүүнүн натыйжасында ар бир адам менен болгон мамилелерди жана процесстерди түшүнүүгө алып келет. Бул адамдын жеке өнүгүү жолун табууга,

конфликттик кырдаалдардан качууга жана глобалдашуу шарттарында эң ийкемдүү бойдон калууга жардам берет.

Annotation: *This article discusses the formation and development of intercultural communication as a discipline, the processes occurring as a result of the interaction of representatives of different cultures and the factors influencing these processes. Knowledge of the competence of intercultural communication in the conditions of life in an interdependent world, when a person must demonstrate «tolerance for cultural differences and mutual respect for cultures as a sign of civilized communication at the international level» is a necessary condition for the development of the individual as a whole. Studying the basics of intercultural communication helps students to better adapt to the modern world, leads to an understanding of the relationships and processes that occur with each person as a result of mastering representing discipline. It helps to find one's own, individual path of personal development, avoid conflict situations and remain the most flexible in the conditions of globalization, regardless of the specialist in which area one plans to become.*

Ключевые слова: *межкультурная коммуникация, культурный шок, глобализация, аккультурация, маргинализация, сепарация, культурная идентичность, культура.*

Түйүндүү сөздөр: *маданияттар аралык коммуникация, маданий шок, глобалдашуу, аккультурация, маргиналдаштыруу, бөлүнүү, маданий иденттүүлүк, маданият.*

Key words: *intercultural communication, culture shock, globalization, acculturation, marginalization, separation, cultural identity, culture.*

Введение. В условиях бурно развивающегося мира и развитием информационных технологий вопросы межкультурной коммуникации (МКК) как преподаваемой дисциплины, так и в целом, взаимодействие между представителями разных культур на сегодняшний день несколько обострились. Изучение определенных норм и правил данной дисциплины, а в частности ее разви-

тие в условиях глобализации порождает множество противоречий и приводит к проблемам принятия или не принятия культурных ценностей отдельной нации, возможности изучения и сохранения собственной культуры с целью постижения закономерностей, происходящих в других культурах, участниками которых мы становимся.

Цель исследования. Целью исследования данной статьи является анализ поведенческих процессов личности в условиях глобализации, его приспособляемость к измененным факторам социокультурной среды, проблемы самоидентификации и формирование новых ценностных ориентиров для поиска себя в новых условиях.

Метод исследования. Библиографический анализ литературы.

Основное содержание. Межкультурная коммуникация, как дисциплина получило свое распространение благодаря исследованиям антрополога Эдварда Т. Холла с конца 60-х – начала 70-х годов XX в [1, с. 27]. Он ввел в научную дисциплину термин «межкультурная коммуникация». Одним из основных принципов присущих данной дисциплине Эдвард Т. Холл выделил междисциплинарную особенность представленной научной деятельности. Он так же указал, что для нахождения способов решения поставленных задач необходима не узкая направленность, а наоборот, необходимо искать пути решения с точки зрения различных дисциплин и подходов. При изучении его работ, которые легли в основу развития межкультурной коммуникации как дисциплины, надо подчеркнуть определенную особенность, которую выявил ученый, и которая заключается в следующем: как ребенок с момента рождения обучается, приобретая необходимые языковые, культурные, бытовые знания и навыки для успешного развития и становления своего Я, так и сама коммуникация на ряду с культурой становится приобретенным феноменом, которые можно структурировать, а следовательно и анализировать [2, с. 3].

Ученые, занимающиеся вопросами культуры, языка, психологии, социологии, поведения человека и других наук, тесно переп-

летающих между собой, единогласно пришли к выводу, что межкультурная коммуникация играет большую роль в жизни каждого человека. В процессе дискуссий было определено и сформулировано само определение межкультурной коммуникации как научной дисциплины. Наиболее интересным представляется определение, которое сформулировал А.П. Садохин в своем исследовании, где он отобразил следующее: МКК представляет собой определенный набор различных форм взаимоотношений построенных на общении представителей и их групп, которые принадлежат к разным социальным слоям и культурам [3, с. 14]. Необходимо отметить особый вклад в теоретическом аспекте развития МКК М. Мид, где в своих трудах она подчеркивает особо значимое место социальной среды для характеристики человеческого поведения перед биологической природой человека. Неоспоримой и основной задачей МКК является распознавание и расшифровка индивидуумом чужой для него культуры с целью получения определенной информации.

В свою очередь Э.Т. Холл предложил концепцию «культурной грамматики», что явилось своего рода основой для преподавания МКК. Он считал, что если человека, незнакомого с данной культурой, возможно обучить всем аспектам новой культуры, то значит ее возможно и преподавать [1, с. 56]. На основании анализа взаимодействия различных культур посредством их представителей был выделен предмет межкультурной коммуникации, состоящий в выявлении и анализе типов взаимодействия индивидуумов, принадлежащих к разным этническим группам и факторов, влияющих на достижение положительного или отрицательного результата данного взаимодействия.

Однако, существуют и проблемы выявленные в МКК, основанные на невосприятии межкультурных различий либо самого взаимодействия, которое объясняется тем, что каждый индивидуум расшифровывает или передает сообщение на основе собственного восприятия мира, через сформирован-

ную картину мира собственной культурной принадлежности, отношении к миру, ограниченные рамками своей культуры. Таким образом в теории МКК были сформированы и представлены различные проблемные области, относящиеся к коммуникации в контексте глобализации, коммуникация по средствам интернет технологий и как следствие пандемии – онлайн обучение.

При обширных возможностях, получаемых с развития Интернет технологий, доступности различного рода информации, развитием социальных сетей, современных авиа сообщений и приобретении возможности путешествовать по всему миру привели к феномену появления глобальной культуры. Для более глубокого понимания термина «глобальной культуры» необходимо понять сам термин «глобализация». При наличии трактования данного термина с различных аспектов таких как экономика, политика, медицина и прочие, нам представляется наиболее интересная трактовка с точки зрения Большой актуальной политической энциклопедии, где она определяется как процесс тесного сближения и роста взаимосвязей между нациями и государствами мира, в котором происходит выработка общих политических, экономических, культурных и целостных стандартов. Энциклопедия культурологии в свою очередь дает следующее определение глобализации как: объективный и естественный процесс распространения достижений «высоких» культур на весь мир и в первую очередь на «низшие» культуры для приближения их к культуре передовых стран. Большинство справочников и словарей сходятся к пониманию глобализации как к процессу, который объединяет весь мир в единую глобальную систему, базирующуюся на применении современных информационных технологий, по которым культуры трансформируются в единую, размывая свои границы и утрачивая целостность этносов. Иными словами огромная вселенная сузилась до размеров гаджета. Если, каких-то 20 лет назад было невозможно представить легким путешествие на другой край земли, посещение любого музея в любой стране, не

выходя из дома, то на сегодняшний день это является реальностью современного мира.

Как и все процессы, процесс глобализации с точки зрения межкультурной коммуникации имеет свои плюсы и минусы. Положительными тенденциями могут считаться появление общей глобальной культуры, которая значительно облегчает процесс взаимопонимания и взаимодействия с представителями разных этносов и разных культур. Однако, эти же положительные тенденции несут в себе и отрицательные стороны.

Культура же, по мнению Л.И. Гришаевой и Л.В. Цуриковой [4 с. 17], а так же Э. Бенвениста [5, с. 30], представляется как совокупность всех аспектов деятельности человека в различных сферах его жизни. И во всех определениях не оспариваются определенные качества культуры, выражающиеся в том, что культура представляет собой систему, открытую для всех людей, способная образовывать идентичность, обладает групповой категорией и возможна ее передача путем приобретения новой культурной личности. На основе данных качеств, присущих любой культуре, происходит подмена культурных реалий общемировыми терминами и понятиями. В связи с тем, что английский язык претендует на роль мирового языка, в нем особенно заметна трансформация определенных английских слов таких как: chairman, postman, stewardess, обозначающих мужской и женский род деятельности в бесполое существо, как chairperson, mail deliver, flight attendant. Кроме этого появляются и чуждые для нашей культуры и восприятия обозначения определенных процессов, таких как заключение однополых браков (gay marriage), и, как результат в онлайн коммуникации, появляется большое количество сокращений, аббревиатур, упрощается синтаксис и пунктуация [6, с. 273]. Например, вай фай (wifi), фак (FAQ-frequently ask questions), пэй вэй (pay way), би ту би (BTV-business to business), ВТW (by the way) и другие.

В условиях глобализации, а также политических и социально-экономических процессов происходящих в мире, все

большую тенденцию обретает иммиграция из наиболее неблагополучных регионов и стран в более экономически и законодательно процветающие. Появляется большое количество беженцев, иммигрантов, эмигрантов из восточных стран в европейские страны, где их принимают и помогают в адаптации к новым условиям жизни.

Если рассматривать модель, предложенную американским антропологом К. Обергом, и понятие как «культурный шок», [2, с. 101], в которой он объединил процессы, происходящие с людьми попавшими в новую для них культурную среду, то станут понятны закономерности, происходящие с человеком в измененных условиях. Иными словами, он описал процесс адаптации индивидуума посредством прохождения этапов культурного шока в новых условиях. Г. Триандис предложил для упрощения понимания использовать U образную кривую, в которой отразились 5 этапов адаптации к новой культуре [7, с. 329], обозначив это как аккультурация. Под аккультурацией необходимо понимать принятие индивидуумом новых для него правил, ценностей и традиций, как результат влияния новой культуры, где возможно сохранение собственной культурной идентичности, не вызывающей противоречий со старой. Существует и другой вариант аккультурации, при которой возможен отказ от старой культурной идентичности и полная идентификация с новой. Такой вид аккультурации обозначается как ассимиляция.

Однако, возможны проявления прямопротивоположные аккультурации, выражающиеся в маргинализации. Маргинализация – это явление, при котором человек утрачивает связь со своей старой культурной идентичностью и не находит подобной связи с новой культурной средой, где личность не может усвоить чужеродный язык, и средств родного языка ему недостаточны для полноценного общения в новой культуре. Он не хочет терять привычные для него старые системы ценностей и правила и продолжает жить по ним. Данная ситуация может возникнуть при отсутствии интереса к обретению новой идентичности, отсутствию жела-

ния выстраивать отношения по новым правилам, либо из-за недружелюбного проявления в виде дискриминации или сегрегации со стороны представителей новой культуры.

Для лучшего понимания необходимо определиться с трактовкой термина «сепарация», под которым имеется в виду отрицание чужой культуры в стремлении сохранить свои прежние этнические особенности. Но, если личность испытывает отрицательные эмоции к собственной этнической принадлежности либо дискриминации и проявления этнической интолерантности, то тогда существует вероятность предпочтения изоляции от преобладающей культуры, и если представители преобладающей культуры на этом настаивают, то это может выразиться как сегрегация [2, с. 97].

В условиях глобализации, которая, как отмечалось ранее, позволяет быстрее и лучше понимать представителей разных культур, где стирается грань между собственной культурой и перетекает в общемировую культуру, все более заметными становятся проявления, противоположные ассимиляции. Изучение новой культуры, приобретение новых знаний языка, поведенческих аспектов, развитие социальных связей, что на сегодняшний день считается положительной стороной и поощряется всеми культурами и обществами, появился новый феномен, который приобретает все большую популярность – это маргинализация.

По сообщениям из различных источников, в том числе СМИ, в личных контактах и во время изучения поведенческих аспектов беженцев в Европейском союзе, было выявлено, что вопрос о принятии или непринятии лицами, чуждых для них культуры является наиболее острым. Как отмечают многие исследователи в области не только межкультурной коммуникации, но и исследователи в смежных областях: «В этом мире локальные культуры и идентичности утрачивают корни и заменяются символами товарного мира, взятыми из рекламного и имиджного дизайна мульти национальных концернов. Бытие становится дизайном –

причем повсеместно» [8, с. 82]. В процессе описания культурной глобализации У. Бек и Р. Робертсон в своих трудах пришли к выводу, что культурная глобализация не дает возможности индивидууму соотносить себя с национальным государством, его обществом, где при этом преднамеренно сталкиваются друг с другом транскультурные образования, их видение ответственности, этнической принадлежности и собственные представления отдельных групп и людей [8, с. 89]. На сегодняшний день многие «цивилизованные» страны столкнулись с проблемой гетто. Гетто понимается как определенная область или часть крупных городов с большим количеством проживающих в них людей, принадлежащих к этническим меньшинствам [9]. Это в основном люди, не имеющие работы и получающие пособия от государства. Люди, проживающие в гетто зачастую остаются приверженцами своих культурных традиций, обычаев, языка и поведенческих норм, принятых в их культуре. Для них нет необходимости изучать новый язык или приобщаться к культурным традициям другого общества, они предпочитают быть изолированными от новой культуры или даже пытаются пропагандировать свою культуру новому обществу, зачастую в агрессивном виде. В этом случае, маргинализация носит явно отрицательный характер. Однако культурные ценности и традиции, включая язык определенного общества, сохраняются ровно столько, сколько живут носители этой культуры. Стремление сохранить свою культурную идентичность порождает проблему для социализации следующего поколения. Детям беженцев, иммигрантов необходимо получать образование, общаться со сверстниками, социализироваться в новом для них обществе с новой культурой.

Нормы поведения новой культуры, язык, традиции, праздники и само общество вынуждает детей иммигрантов приспосабливаться к новым условиям жизни для реализации своих потребностей. И, как результат возникают культурные гибриды с усложненными социальными связями.

На основе изменений в социальной, экономической, культурной, политической сферах жизни замечено изменение качества жизни в отрицательную сторону. Их опыта в преодолении барьеров для повышения качества жизни еще недостаточно. Актуальность постановки проблем для помощи в самореализации личности может основываться на формировании нового мышления и видения, новых систем ценностей в жизнедеятельности обществ. Назревшая и разрастающаяся потребность для выработки новых моделей в различных сферах человеческой деятельности, использование уже приобретенного опыта других культур для улучшения параметров жизни, но не в бездумном подражании и применении зарубежного опыта, а в осознанном подходе для поиска решения о совместном положительном влиянии культур друг на друга. В случае маргинализации, глобальная культура возможно, может помочь в процессе адаптации и поиске своего Я, но и в свою очередь может усугубить непринятие нового. Навязывание не является решением назревших проблем, но обучение толерантности и терпимости к проявлениям другой культуры может помочь гармонизации мирового сообщества.

Межкультурная коммуникация, как таковая в глобальном понимании взаимодействует не между культурами, а непосредственно между индивидами, представляющими разные культуры и происходит в различных формах. Наибольшая трудность состоит в преодолении культурных барьеров между их представителями. На сегодняшний день выделяются пять направлений, основанных на взаимозависимости и взаимопроникновении культур, которые являются основой для создания глобального мышления для реализации плодотворного развития людских сообществ: 1) развитие технологий; 2) глобализация экономики; 3) глобальная миграция; 4) многокультурность; 5) прекращение существования нации-государства [10, с. 66]. Все эти направления могут помочь осознать ведущую роль в понимании и успешном межкультурном общении во взаимозависимом мире, где проявление

толерантности к культурным различиям и их взаимоуважение являются способом цивилизованного общения на международном уровне [11].

Таким образом выделяются следующие задачи для поликультурного образования: 1) хорошее владение учащимися собственной культурой для понимания других культур и интеграции в них; 2) формирование стойкого представления о культурном многообразии как в своей стране, так и в мире; 3) формирование толерантного отношения к культурным проявлениям других людей для успешной самореализации; 4) положительное отношение к проявлению других культур как способ для развития всего человечества; 5) создание необходимых условий для студентов с целью познания культуры других народов; 6) формирование и практическое владение навыками эффективного взаимодействия в поликультурном обществе; 7) формирование навыков у учащихся толерантного отношения и гуманного международного общения в духе мира [10, с. 67].

Заключение. Исходя из вышеизложенного, можно сделать вывод, что изучение основ межкультурной коммуникации на сегодняшний день является остро актуальными и прежде всего для поиска собственного Я в условиях глобализации. Как упомянула в своей статье Касымова И.О., что современное общество трансформировалось в новый этап своего развития, в информационное общество [14, с. 23]. Глобализационные процессы, происходящие в современном мире влияют на поведение человека, на его мировоззрение, на его картину мира. Практически всем культурам мира в процессе освоения собственной культурной идентичности присуще толерантное, терпимое отношение к другим культурам. Это необходимое, исторически сложившиеся условия для сохранения как собственной культуры, так и других культур нашей планеты. Изучение основ межкультурной коммуникации может способствовать выработке навыков для более быстрого процесса адаптации в современном мире, приводит к пониманию взаимосвязей и процессов происходящих с каждым индивидуумом в

результате освоения данной дисциплины. Помогает найти собственный, индивидуальный путь развития личности, избегать конфликтных ситуаций и оставаться наиболее гибким в условиях глобализации независимо от того специалистом в какой области планирует стать.

Литература:

1. Эдвард Т. Холл «The Silent Language». – New York: Doubleday, 1959. – 254 С.
2. Белая Е.Н. Теория и практика межкультурной коммуникации: учебное пособие. – Омск: Изд-во Омского гос.университета, 2008. – 208 С.
3. Садохин А.П. Введение в теорию межкультурной коммуникации: учебное пособие – М.: КИНОРУС, 2014. – 254 С.
4. Гришаева Л.И., Цурикова Л.В. Введение в межкультурную коммуникацию: учебное пособие – М.: Издательский центр «Академия», 2008. – 352 С.
5. Бенвенист Э. Общая лингвистика // Под редакцией Ю.С. Степанова. – 1974. – 448 С.
6. Кристалл Д. Английский язык как глобальный. – М.: Весь мир, 2001. – 340 С.
7. Триандис Г. Культура и социальное поведение // Перев. В.А. Сосина. – М.: Форум, 2007. – 382 С.
8. Бек У. Что такое глобализация? // Пер. с немецкого А. Григорьева и В. Седельника. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 304 С.
9. Свободная популярная энциклопедия.
10. Рамазанова Г.К. Некоторые пути и решения проблем межкультурной коммуникации в поликультурном образовании // «Современная высшая школа: инновационный аспект». – 2012, №1 – С. 63-69.
11. Шлягина Е.И., Карлинская И.М. Толерантность как условие позитивного межэтнического общения. Психология общения: проблемы и перспективы. – М., 2000.
12. Большая актуальная политическая энциклопедия.
13. Энциклопедия культурологии.
14. Касымова И.О. STEM-образование: новые методы мышления и философии // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2021. – №2 (54), – С. 22-27.

Рецензент:
Рысбаев С.К.,
член-корреспондент КАО,
доктор педагогических наук, профессор

ПЕДАГОГИКА ЖАНА ПСИХОЛОГИЯ

ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ

PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY

*Азимова Айгүл Аскербековна,
башкы адис,
Кыргыз билим берүү академиясы,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: aizemova@mail.ru*

**ТОБОКЕЛДИК ТОБУНДАГЫ БАЛДАРДЫН ОКУУ ЖАНА ЖАЗУУ
ЖӨНДӨМДӨРҮН КАЛЫПТАНДЫРУУ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ**

*Азимова Айгүль Аскербековна,
главный специалист,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: aizemova@mail.ru*

**ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ НАВЫКОВ ЧТЕНИЯ И ПИСЬМА
У ДЕТЕЙ ИЗ ГРУППЫ РИСКА**

*Azemova Aigul Askerbekovna,
Chief Specialist,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
e-mail: aizemova@mail.ru*

**FEATURES OF THE FORMATION OF READING AND WRITING
SKILLS IN CHILDREN AT RISK**

Аннотация: Бул макала тобокелдик тобундагы балдардын, анын ичинен жазуу тилинин жана окуунун бузулушу бар окуучулардын чектелген көйгөйлөрүнө арналган. Мында окууда кыйынчылыктардын келип чыгышынын себептеринин бири негизги мектеп көндүмдөрүнүн калыптанышынын бузулушуна (дислексия, дисграфия) көңүл бурулду. Тобокелдик топтун ичинен окуу жана жазуу кыйынчылыктары бар балдар менен иштөө боюнча сунуштар камтылды.

Аннотация: Данная статья посвящена ограниченным проблемам учащихся с нарушениями письменного языка и чтения из группы риска. При этом основное внимание уделялось нарушениям формирования основ-

ных школьных навыков (дислексия, дисграфия), одной из причин возникновения трудностей в обучении. Включены предложения по работе с детьми с проблемами чтения и письма.

Annotation: This article is devoted to the limited problems of students with writing and reading disabilities from at-risk groups. At the same time, the main attention was paid to violations of the formation of basic school skills (dyslexia, dysgraphia), one of the causes of learning difficulties. Suggestions for working with children with reading and writing problems are included.

Түйүндүү сөздөр: инклюзивдик билим берүү, муктаждыктары бар окуучулар,

тобокелдик тобу, ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген бала, дислексия, дисграфия.

Ключевые слова: *инклюзивное образование, учащиеся с потребностями, группа риска, дети с ограниченными возможностями здоровья, дислексия, дисграфия.*

Key words: *inclusive education, students with needs, risk group, children with disabilities, dyslexia, dysgraphia.*

Киришүү. Кыргызстанда, мектепти гумандаштыруу, билим берүүнү жалпыга бирдей укукка айлантуу милдетин, же жаны термин менен айтканда, инклюзивдик билим берүүнү өнүктүрүүгө өзгөчө көңүл бурулууда.

Алсак, Кыргызстандык окумуштуу профессор К.Д. Добаевдин (2019) Мектепти гумандаштыруу боюнча сунуштары бүгүнкү күндөгү Инклюзивдик билим берүү максатына шайкеш келип турганы көрүнүп турат. Анда, мектепти гумандаштыруу – бул окуу-тарбия процессин уюштурууда окуучунун курактык жана психофизиологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алат. Бул баланын окуу жүктөмдөрүн жөнгө салат. Азыркы окуу пландары жана окуучуга сунуш кылынган окуу жүктөмдөрү ден соолугу чың окуучуларга гана ылайыкталып түзүлгөн. Аны да ден соолугу чың окуучулар араң өздөштүрүшөт. Мектепти гумандаштыруу – бул мектептеги сабактарды балага, анын мүмкүнчүлүктөрүнө ылайыкташтыруу дегендик, [1, 65-б.] деген аныктамасы инклюзивдик билим берүүнүн негизги принциптеринде да камтылган.

2019-жылы Кыргыз Республикасынын Өкмөтү тарабынан Инклюзивдик билим берүүнү өнүктүрүү Концепциясы жана программасы бекитилген. Инклюзивдик билим берүүнү өнүктүрүү концепциясын ишке ашыруу бардык окуучулардын билим алууга тең укуктуу жеткиликтүүлүгүн камсыз кылууга, ар кандай муктаждыктары бар окуучуларды окутууда жекече мамилени системалуу киргизүүгө жана жалпысынан, билим берүүнүн сапатын жогорулатууга багытталган. Өзгөчө башталгыч класстарда окуучуларды мамлекеттик тилде сабаттуу

окууга, жазууга үйрөтүү жана кеп ишмердүүлүгүнүн баштапкы көндүмдөрүнө ээ кылуу багытында окуу стандартын, окуу программаларынын талаптарын ишке ашырууну көздөйт. Башталгыч мектепте, негизинен, окуучунун угуу, окуу, сүйлөө, жазуу ишмердүүлүгүнө үйрөтүүгө багытталат. Бул ишмердүүлүктөр бардык окуу дисциплиналарын өздөштүрүүнү камсыз кылат жана баланын андан аркы социалдашуусуна таасир этет.

Изилдөөнүн максаты. Башталгыч класстарда тобокелдик тобундагы балдардын окуу жана жазуу жөндөмдөрүн калыптандыруу өзгөчөлүктөрүн аныктоо жана мугалимдерге методикалык сунуштарды берүү.

Изилдөөнүн ыкмасы. Изилдөөнүн негизги ыкмасы, жалпысынан, илимий адабияттарды окуп-үйрөнүү жана тобокелдик тобундагы балдар менен иштөөдө окуу жана жазуу жөндөмдөрүн калыптандыруу өзгөчөлүктөрүн аныктоодо колдонулган негизги терминдердин түшүнүгүн чечмелөө.

Негизги мазмуну. Тобокелдик факторлорун изилдөө «педагогикалык тобокелдик тобундагы балдарды» ар кандай муктаждыктары бар окуучулардын жалпы тобунан бөлүп көрсөтүү менен, ал топтогу балдар менен иштөөдө окуу жана жазуу жөндөмдүүлүктөрүн калыптандыруу менен бирге баланы кантип туура колдоп, ага ишенимдүү болууга жардам берүү боюнча мугалимдерге жана ата-энелерге айрым сунуштар жана көнүгүүлөрдүн үлгүлөрү берилди.

Билим алууда муктаждыктары бар окуучулар, тобокелдик тобундагы балдар деген кимдер?

Билим алууда муктаждыктары бар окуучулар ар бир башталгыч класста болушу мүмкүн. Биз билим алууда муктаждыктары бар окуучуларды түшүнүү үчүн эки чоң топко бөлүп алдык:

- *тобокелдик тобундагы окуучу* – ар түрдүү биологиялык жана социалдык себептерден улам билим берүү программаларын өздөштүрүүдө кыйынчылыктарга дуушар болгон жана бүтүн интеллект менен акыл-эс, угуу, көрүү, сүйлөө, кыймыл чөйрөсүнүн өнүгүшүндө катуу чектөөлөрү жок балдар.

- ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген (ДМЧ) окуучу – бул физикалык жана (же) психологиялык өнүгүүсүндө кемчиликтери бар, психологиялык-медициналык-педагогикалык комиссия менен тастыкталган жана атайын шарттар түзүлбөсө, билим алууга мүмкүнчүлүгү жок бала [2, 62-б.].

калык комиссия менен тастыкталган жана атайын шарттар түзүлбөсө, билим алууга мүмкүнчүлүгү жок бала [2, 62-б.].

Психологиялык-педагогикалык адабиятта изилденген балдардын контингентине карата ар кандай терминдер колдонулуп келет: «өнүгүү мүмкүнчүлүгү чектелген балдар», «психикалык өнүгүүсү кечиккен балдар», «окуусу төмөн балдар», «окууда көйгөйлөрү бар окуучулар», «окуудан артта калгандар», «окууда кыйынчылыктары бар окуучулар», «жетишпей жаткан окуучулар» ж.б. [2, 117-б.]. Ал эми чет элдик адабияттарда: «өзгөчө окуу кыйынчылыктары бар балдар», «көйгөйү бар бала», «окууну жай өздөштүргөн балдар» ж.б. терминдер кездешет [4, 88-б.].

Окуу процессинде кыйынчылыктарга дуушар болгон балдардын категориясынын ичинен бизди кызыктырган топту бөлүп көрсөтүү боюнча – инсандык норманын так илимий түшүнүгү жок. Кадимки жана патологиялык абалдын ортосунда көптөгөн өткөөл формалар бар [5, 59с.]. Ошондой эле, «артта калган окуучулар», «психикалык өнүгүүсү кечиккен балдар», «окууда кыйынчылыктарга дуушар болгон окуучулар» түшүнүгүн чечмелөө ушундай эле абалда.

Алгач «тобокел» (риск) деген сөздүн маанисин чечмелей кетели. Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө (1969) «тобокел» деген сөздүн мааниси *Мейли, эмне болсо да көрөлү, кайдан чыкса андан чыксын* деген мааниде колдонулат [6].

Ал эми, С.И.Ожеговдун Орус тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө (Риск – *возможность опасности, неудачи. Идти на риск. Без всякого риска. С риском для жизни. Группа риска (группа лиц, наиболее подверженных риску)* «тобокелдик» деген сөз «коркунуч, ийгиликсиздик мүмкүндүгүн билдирет». Тобокелдик тобу (тобокелге көбүрөөк дуушар болгон адамдардын тобу) [7, 943-б.]. Демек, тобокелдик – бул кандайдыр бир кырдаалда оң же терс таасирин тийгизе турган белгисиз шарт деп түшүнсөк болот.

Бүгүнкү илимий практикада «тобокелдик тобундагы балдар» – бул билим алууда, инсандык өнүгүүдө, социалдык адаптацияда кыйынчылыктарды сезген балдардын категориясы деген аныктама берилген [8].

Бул топ балдардын эң аз корголгон топторунун бири болуп саналат, алар жашоосунун айрым жагдайларына байланыштуу башкалардан коом тарабынан терс тышкы таасирлерге көбүрөөк кабылышат. Ал эми билим алуу процессинде кыйынчылыктарга дуушар болгон баланын жазуу жана окуусунун бузулушу бара-бара оңолот деп, көп көңүл бурулбай калган учурлар жок эмес.

«Тобокелдик тобунун» окуучулары – бул педагогдордон, тарбиячылардан жана башка

адистерден өзгөчө көңүл бурууну талап кылган балдардын категориясы. Аларга ар кандай критерийлер боюнча 3 топко бөлүп, бардык окуучуларды киргизсе болот.

Тобокелдик тобун аныктоочу критерийлер:

- Медициналык топ
- Социалдык топ
- Педагогикалык топ

Мында педагогикалык тобуна кирген балдарга кененирээк токтоло кетели.

Ошентип, тобокелдик факторлорун изилдөө «педагогикалык тобокелдик тобундагы балдарды» билим алуу процессинде кыйынчылыктарга дуушар болгон балдардын категориясынын жалпы тобунан бөлүп көрсөтүүгө мүмкүндүк берди.

«Педагогикалык тобокелдик тобундагы балдар» термини жалпы билим берүүчү мектепте окутуунун жана тарбиялоонун стандарттуу шарттарында аялуу болгон балдардын тобокелдик кырдаалда турган абалын баса белгилейт.

Бардык балдар бири-бирине окшош бербейт: алардын өнүгүү темпи бирдей эмес, мүмкүнчүлүктөрү жана жөндөмдөрү ар башка, көйгөйлөрү ар түрдүү. Ар бир бала - бул өзүнүн мүнөзү, билиминин көлөмү, жеке сапаттары жана акыл-эс жөндөмү менен айырмаланат.

Акыркы жылдары башталгыч мектептерде билим алууда муктаждыктары бар балдардын санынын олуттуу өсүшүн байкоого болот. Айрыкча, жазуунун бузулушу (дисграфия) жана окуу (дислексия) сыяктуу көйгөйлөр көп кездешет. Балдардын окуу бузулуулары көптөн бери изилденип келген, бирок бүгүнкү күндө дагы деле бул эң актуалдуу маселелеринин бири. Окуунун бузулушу бүтүндөй окуу процессине, баланын психикалык жана сүйлөө өнүгүүсүнө терс таасирин тийгизери жашыруун эмес. Мындай балдарга: күчөтүлгөн көңүл буруу, мугалимдердин жана ата-энелердин жардамы жана өз убагында, квалификациялуу, системалуу жардам керек.

Тобокелдик тобундагы балдардын категориясына ар кандай биологиялык жана социалдык себептерден улам билим берүү программаларын өздөштүрүүдө туруктуу

кыйынчылыктарды башынан өткөргөн балдар кирет.

Бул категориядагы балдардын бир катар өзгөчөлүктөрүн белгилөөгө болот:

- өнүгүүсүндө аномалиялары жок (акыл-эси сакталган);

- мектепке кабыл алууда мектеп жетилгендигинин деңгээли төмөн;

- социалдык ролун өздөштүрүүдө жана окууну өздөштүрүүдө кыйынчылыктарга дуушар болгон окуучулар;

Окууну өздөштүрүүдө кыйынчылыктардын келип чыгышынын себептери төмөнкүлөр болушу мүмкүн:

- баланы мектепке даярдоодогу кемчиликтер,

- баланын соматикалык жактан начарлашы;

- айрым психикалык функциялардын жана таанып-билүү процесстеринин калыптанышынын бузулушу;

- окуу жана жазуунун калыптанышынын бузулушу (дислексия, дисграфия).

Окуу жана жазуу – билим алуунун негизи болуп саналат.

Башталгыч мектепте, биринчи кезекте, балдардын сабаттуу жазуу мүмкүнчүлүктөрүн жана оозеки кебин өнүктүрүү жөнүндө көбүрөөк кам көрүү керек.

Башталгыч мектептин окуучуларына сүйлөө иш-аракеттеринде белгилүү эрежелер бар экендигин түшүнүүгө үйрөтүш керек; балдар акырындык менен бул эрежелерди сүйлөө практикасында, айрыкча жазуу жүзүндө ой жүгүртүү практикасында колдонуп үйрөнүшөт, бул эми алардын тилге болгон мамилесинде жаңы аспект болуп калат.

Окуучунун тексти кабыл алуудагы кыйынчылыктары, өз оюн айта албагандыгы билим алуусун төмөндөтөт, окуу программасын өздөштүрүүгө тоскоолдук кылат жана натыйжада, мектепте окууга туруктуу терс реакцияны калыптандырат.

Бул макалада мектепте окуу процесинде кыйынчылыктардын келип чыгышынын себептеринин бири негизги мектеп көндүмдөрүнүн калыптанышынын бузулушуна (дислексия, дисграфия) көңүл бурулду. Эл аралык дислексия Ассоциациясынын

маалыматы боюнча, дүйнөдө ар бир онунчу балада дислексия жана дисграфиянын бир түрү кездешет.

Эксперттер дислексия жана дисграфия бул оору эмес, бул окуу жана жазуу процессинин жарым-жартылай өзгөчө бузулушу деп ырасташат. Дислексияны жана дисграфияны баарынан мурда баланын эс тутуму, көңүл буруу, көрүү, угуу жана оозеки кептин компоненттеринин калыптанышына байкоо жүргүзүлөт.

Байкоо жүргүзүүдө дислексиянын белгилеринин мүнөздөмөлөрү төмөнкүдөй болушу мүмкүн. Эгерде бала:

- окууда тыбыштарды алмаштырса жана өткөрүп жиберсе;

- тамгалап окуса;

- сөздүн тыбыштык-муундук түзүлүшүн алмаштырса;

- окуп түшүнүүсү бузулса;

- сөздөрдү окшош сөздөр менен алмаштырса;

- окуп жаткандагы аграмматизм (сөздөрдү өзгөртүү жана сүйлөмдөрдү туура эмес айтса, ошондой эле грамматикалык формалардын маанисин түшүнбөө).

Ал эми дисграфиянын белгилеринин мүнөздөмөлөрү төмөнкүдөй болушу мүмкүн:

- тамгалардын орфографиясынын бузулушу;

- графикалык жактан окшош же окшош тамгаларды алмаштыруу;

- тыбыштарды алмаштырса;

- сүйлөмдүн түзүлүшүнүн бузулушу;

- жазуу аграмматизми.

Окууну өздөштүрүүдө кыйынчылыктарга дуушар болгон балдар менен иштөө боюнча мугалимдерге айрым сунуштар:

1. Байланыш – педагогикалык техниканын негизги компоненти. Окуу көйгөйү бар бала менен байланыш түзбөстөн, окуунун натыйжасын ала албайсыз. Демек, мугалим окуучу менен аныкталып, өзүн баланын ордуна коюп, дүйнөнү анын көзү менен көрүүгө аракет кылуу керек.

2. Окуу жана жазуу кыйынчылыктары бар балдар үчүн материалды ыңгайлаштыруу зарыл. Окуучуга берилген тапшырманы аткаруу убакытын узартыңыз.

3. Окууда көйгөйү бар балдарда абстракттуу ой жүгүртүү, визуалдык кабыл алуу жөндөмдүүлүгү начар өнүккөн. Ошол себептен, өтүп жаткан тема боюнча сүрөттөрдү табууга аракет кылыңыз, эмоцияга, сезимге, окууга болгон кызыгууга (адабий чыгармалар, музыка, сүрөттөр, мультимедиялык булактар) таасир эте турган көңүл ачуучу каражаттарды пайдаланууга аракет кылыңыз.

4. Жеке жардамга муктаж окуучулардын билиминдеги кемчиликтер эске алынышы керек. Мындай окуучуларга кызыктуу кошумча үй тапшырмалары берилиши мүмкүн. Сабактарда ар бир окуучу үчүн ийгиликке жеткирүүчү кырдаалын түзүүгө аракет кылыңыз, начар окуган окуучуну активдүү иш-аракеттерге кошуңуз. Алардын өнүгүү динамикасын дайыма байкап турууга аракет кылыңыз.

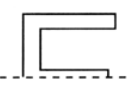

Бул процесстин окуучулар үчүн кызыктуу, маалыматтуу жана көңүлдүү болуш үчүн, жумушту ар кандай оюндар жана көнүгүүлөр менен коштоо керек. Татаалдыгы ар түрдүү көнүгүүлөр жана тапшырмалар

окуу процессин кызыктуу оюнга айландырууга жардам берет.

Кошумча сабактар кандай болушу мүмкүн?

Алсак, «Үй тапшырмасы» – көнүгүү жана оюн, тапшырмалар, ребус, стол оюндары. Булардын бардыгы баланын жазуу жана окуу шыктарын, ой жүгүртүү, визуалдык кабыл алуу жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүгө багытталышы керек.

Мисалга алсак, тамгаларды таануу баскычында «окшош тамгаларды топтоо» тапшырмасын берүү пайдалуу. Балага окшош тамгаларды топтоо сунушталат. Ошондой эле тамгаларды таанууну татаалдаштырган тапшырмалар пайдалуу: алар – «жарым тамгалар», «ар кандай шрифт», «тескери тамгалар», «канча тамга окшош», «кайсы тамга чоңураак», «күзгү тамгалар», «тамганы боё», «чийилген тамгалардын арасынан керектүү тамганы тап». Тамаганы жазууда баланын «чыгармачылык жөндөмүн» өнүктүрүү үчүн – ага «тамганы толуктоо», «тамганы кайрадан жасоо» сыяктуу тапшырмаларды берип иштетүү зарыл. Мисалы:

<p>1. Тамгаларды таап, сары түскө боёп чык.</p>				
<p>2. Тамгаларды улап чык.</p>				
				

Окууну өздөштүрүүнүн алгачкы этабында айрым балдар муун түзүүдө гана эмес, сөздөрдү муундарга бөлүүдө да кыйынчылыктарга туш болушат. Бул окууда белгилүү бир кыйынчылыктарды жаратат. Мындай тоскоолдукту жеңүү үчүн төмөнкү сөз оюндарын колдонсо болот:

1. Сөз оюну	Көчөдө жүргөндө ар дайым балаңыз менен сүйлөшүңүз. Жолдо кезиккен бардык заттардын атын кезектешип атап ойноңуз. Дайыма жаңы сөздөр менен таанышып туруңуз, бирок аны жаңы, татаал лексика менен жүктөбөңүз.																																																												
2. Сынган сөздөр	<p>Балага тааныш сөздөрдү алдын ала даярдап, кагазга басып чыгарыңыз. Ар бир сөздү муундарга бөлүп, муун карталарын бири-бирине аралаштырып, андан кийин баладан «чачыранды» сөз жасоону сураңыз.</p> <p>Мисалы: “ТЕП”, “КИ” – китеп, “ГЫЧ”, “СЫЗ” – сызгыч, “СА”, “ЛЁТ”, “МО” – самолет, “ШЫК”, “МЫ” – мышык ж.б.</p> <div style="display: flex; justify-content: space-around; align-items: center;"> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; background-color: #d1c4e9;">теп</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; background-color: #bbdefb;">лет</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; background-color: #c8e6c9;">мы</div> </div> <div style="display: flex; justify-content: space-around; align-items: center; margin-top: 10px;"> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; background-color: #c8e6c9;">шык</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; background-color: #ffe0b2;">гыч</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; background-color: #bbdefb;">мо</div> </div> <div style="display: flex; justify-content: space-around; align-items: center; margin-top: 10px;"> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; background-color: #bbdefb;">са</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; background-color: #d1c4e9;">ки</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; background-color: #ffe0b2;">сыз</div> </div>																																																												
3. Рифмалоо	Жөнөкөй сөздөр менен башталып, акырындык менен татаал сөздөргө жана рифмаларга өтсөңүз болот. Мисалы: “ҮЙ – УЙ”, “ТАЙ – ЧАЙ”, ТАШ – БАШ” ж.б. Сөз жуптарын жаза турган атайын дептер ачып алуу зарыл.																																																												
4. Жашылча-жемиштерди тап.	Ар бир катарда сөздөр катылып, баладан жашылча-жемиштердин аталышын табууну сураңыз. Бул оюн үн-тамга кабылдоосуна, ошондой эле визуалдык талдоого багытталган.																																																												
Мисалы:	<table border="1" style="width: 100%; text-align: center; border-collapse: collapse;"> <tr> <td>А</td><td>Т</td><td>С</td><td>А</td><td>Б</td><td>И</td><td>З</td><td>К</td><td>У</td><td>Ж</td><td>Р</td><td>Ь</td> </tr> <tr> <td>Р</td><td>У</td><td>Д</td><td>С</td><td>А</td><td>Л</td><td>М</td><td>А</td><td>П</td><td>Ф</td><td>Е</td><td>З</td> </tr> <tr> <td>Ф</td><td>О</td><td>С</td><td>Ө</td><td>Р</td><td>Ү</td><td>К</td><td>З</td><td>Ц</td><td>У</td><td>Ю</td><td>Э</td> </tr> <tr> <td>У</td><td>Ж</td><td>Ү</td><td>З</td><td>Ү</td><td>М</td><td>Д</td><td>И</td><td>С</td><td>Е</td><td>Е</td><td>Ч</td> </tr> <tr> <td>П</td><td>И</td><td>Я</td><td>З</td><td>В</td><td>У</td><td>Н</td><td>А</td><td>Л</td><td>Ч</td><td>А</td><td>Д</td> </tr> </table>	А	Т	С	А	Б	И	З	К	У	Ж	Р	Ь	Р	У	Д	С	А	Л	М	А	П	Ф	Е	З	Ф	О	С	Ө	Р	Ү	К	З	Ц	У	Ю	Э	У	Ж	Ү	З	Ү	М	Д	И	С	Е	Е	Ч	П	И	Я	З	В	У	Н	А	Л	Ч	А	Д
А	Т	С	А	Б	И	З	К	У	Ж	Р	Ь																																																		
Р	У	Д	С	А	Л	М	А	П	Ф	Е	З																																																		
Ф	О	С	Ө	Р	Ү	К	З	Ц	У	Ю	Э																																																		
У	Ж	Ү	З	Ү	М	Д	И	С	Е	Е	Ч																																																		
П	И	Я	З	В	У	Н	А	Л	Ч	А	Д																																																		

Бул тапшырмалар үлгү катары сунушталды. Ал эми коррекциялык түзөтүү иштерин баланын жеке өзгөчөлүктөрүн эске алып, системалык квалификациялуу адис (логопед жана/же дефектолог) жүргүзүшү керек.

Дагы бир эң маанилүү нерсе – бул баланы кантип туура колдоп, өзүнө ишенимдүү болууга жардам берүү керек?

Баланы жай, эжелеп же ката кетирип окугандыгы үчүн урушпоо өтө маанилүү. Баланын окуу жана жазууну өздөштүрүүдөгү анча-мынча ийгиликтер болсо да сөзсүз

белгилениз. «Туура эмес», «ката кетирдиң», «катаңды оңдо» деген сөздөрдүн ордуна: «туура, окшош жаздың», «бир аз окшошту», «дагы бир жолу аракет кылсаң» деп айтуу оң болот. «Кичинекей жеңиш чоң ийгиликти жаратат» дегендей, баланы мактап, ага көңүл бурууга аракет кылыңыз. Ийгиликтер жетишсиз болсо дагы, баланын аракет кылганы, анын тырышчаактыгы үчүн, тоскоолдуктарга туруштук бергендиги үчүн колдоп туруңуз. Эч убакта баланын окуу жана жазуу ийгиликтерин классташтарынын ийгиликтери менен салыштырбаңыз. Ар кандай кыйынчылыктарга туш болгондо, анын ичинде өзүңүздүн жашооңуздан мисал келтирип, кантип жеңишке жеткениңизди бала менен талкуулоону пайдалуу.

Окуу ылдамдыгын текшербеңиз жана татаал жат жазууларды уюштурбаңыз. Эгер сиз балага гаджеттерди колдонуп окуу оңой экендигин байкасаңыз, анда заманбап технологиядан баш тартпаңыз. Интернеттен билим берүүчү оюндарды жана викториналарды таап, тематикалык колдонмолорду жүктөп алыңыз.

Өзгөчө, ата-энелер баланын окуу жана жазуу иштерине этият көңүл коюп, байкоо жүргүзүүсү зарыл. Баланын окуу жана жазуусунун бузулуусу «өзүнөн-өзү өтүп кетет, оңолуп калат» деп ойлоо жаңылыштык. Эгерде баланын жазуу ишинде: тамгаларды өткөрүп жиберүү, туруктуу күзгүлүктү (зеркальный) же кээ бир тамгаларды башкаларга алмаштыруу сыяктуу кайталанган туруктуу каталар кездешсе, ата-энелер эмне кылышы керек?

Биринчиден, окуу жана жазуу кеби бузулган балдар менен иштөөдө тажрыйбасы бар квалификациялуу логопедди издөө зарыл. Экинчиден, ал адистин сунуштарын, тапшырмаларын өз убагында так аткаруу керек. Себеби квалификациялуу логопед окуу жана жазуу механизмдерин билет, окуу жана жазуу учурунда окуучунун оюнда эмне болуп жаткандыгын жакшы түшүнөт.

Окуу жана жазуунун бузулушу – айыкпас илдет эмес. Эгер бул көйгөйдү өз убагында байкап, өз убагында чара көрүлсө, анда дисграфияны жана дислексияны жөндөсө болот. Бул көйгөй тез эле жөнгө салынып, оңолуп калбайт. Адегенде, адистер

менен бир нече ай, мүмкүн жылдар бою системалуу сабактар өтүлүшү мүмкүн. Эң негизгиси, коррекциялык сабактардын натыйжалуулугу дарыгер, логопед, мугалим жана ата-энелердин тыгыз кызматташтыгын талап кылат.

Окуу жана жазуунун бузулушу жөнүндө түшүнүк алуу үчүн, 2000-жылы индиялык режиссер Эмир Кхан тарткан «Жердеги жылдыздар» («Звездочки на земле») тасмасын [9] мугалимдерге, ата-энелерге көрүүнү сунуштайбыз. Тасманын каарманы – окуу жана жазуу кыйынчылыктарына дуушар болгон Ишан аттуу бала. Анын ички дүйнөсү айланасындагыларга гана эмес, ата-энесине да түшүнүксүз. Бул тасма аркылуу мугалимдер, ата-энелер балдарын жана айрым учурларда өздөрүн түшүнүүгө жардам берет.

Корутунду. Ошентип, тобокелдик тобундагы балдардын окуу жана жазуу жөндөмдөрүн калыптандырууда мугалимдин жана ата-эненин колдоосу алдыңкы ролду ойнойт жана практика көрсөткөндөй, окуучулардын инсандыгын өнүктүрүүгө, окуу материалын натыйжалуу өздөштүрүүгө өбөлгө түзүп, окутуунун жана тарбиялоонун сапатын кыйла жогорулатат.

Адабияттар:

1. Добаев К.Д., Супатаева Э.А. Азыркы мектеп. Ал кандай болушу керек? / Добаев К.Д., Супатаева Э.А. // Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары [Текст]. – Бишкек, 2019. – №2 (48) – 62-66-бб.
2. Амерханова С.А. Инклюзивдик жана атайын билим берүүдөгү маалымат сөздүгү. / Амерханова С.А. Тогузбаева Н.М. – Б., 2021. – 62-б.
3. Бударный А.А. Пути и методы предупреждения и преодоления неуспеваемости и второгодничества: дис. канд. пед. наук. – М., 1965. – 117 с.
4. Дембеле Бабой. Интеллектуальные причины неуспеваемости младших школьников: дис. канд. психол. наук. – СПб., 1994. – 88 с.

5. Психолого-педагогический словарь / под ред. П.И. Пидкасистого. – М., 1988. – 59 с.
6. Интернет булагы: <http://kiter.mamtil.kg/book?id=27> Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү (1969).
7. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. - 4-е изд., доп. – М.: Азбуковник, 1998. – 943 с.
8. Интернет булагы: https://spravochnick.ru/pedagogika/deti_gruppy_riska/
9. Интернет булагы: <http://torrentfilmi.org/245-zvezdochk...> «Звездочки на Земле» (фильм - 2007).

Рецензиялаган:

Рысбаев С.К.,

*КББАнын мүчө-корреспонденти,
педагогика илимдеринин доктору, профессор*

*Качкын уулу Алтынбек,
педагогика илимдеринин кандидаты,
ага окутуучу,
Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: altyuulu@mail.ru*

**ПСИХОЛОГИЯЛЫК-ПЕДАГОГИКАЛЫК МИЛДЕТТЕРДИ ЖАНА
КЫРДААЛДАРДЫ ЧЕЧҮҮДӨ МУГАЛИМДИН
РЕФЛЕКСИЯСЫНЫН РОЛУ**

*Качкын уулу Алтынбек,
кандидат педагогических наук,
старший преподаватель,
Кыргызский национальный университет имени Ж. Баласагына,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: altyuulu@mail.ru*

**РОЛЬ РЕФЛЕКСИИ УЧИТЕЛЯ В РЕШЕНИИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ
ЗАДАЧ И СИТУАЦИЙ**

*Kachkyn uulu Altynbek,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Senior Lecturer,
Kyrgyz National University named after J. Balasagyn,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
e-mail: altyuulu@mail.ru*

**THE ROLE OF TEACHER'S REFLECTION IN SOLVING PSYCHOLOGICAL
AND PEDAGOGICAL TASKS AND SITUATIONS**

Аннотация: Макалада педагогикалык процессте психологиялык-педагогикалык оор кырдаалдарды чечүүдө мугалимдин рефлексиясынын ролу каралып, чыңалууга алып келүүчү жагдайлардын алдын алуу жана пайда болгон көйгөйлөрдү окуучулардын жеке-психологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен чечүү маселеси талданды.

Аннотация: В статье рассматривается роль рефлексии учителя в решении сложных психолого-педагогических ситуаций в педагогическом процессе, профилактика напряженных ситуаций и проанализированы решения проблем с учетом индивидуально-психологических особенностей обучающихся.

Annotation: The article discusses the role of the teacher's reflection in solving complex

psychological and pedagogical situations in the pedagogical process, the prevention of stressful situations, and analyzes problem solving, taking into account the individual psychological characteristics of students.

Түйүндүү сөздөр: мугалимдин жөндөмдүүлүктөрү, рефлексия, байкоо, талдоо, окутуу, активдүү угуу, тарбиялоо, психологиялык-педагогикалык кырдаалдар.

Ключевые слова: способности учителя, рефлексия, наблюдение, анализ, обучение, активное слушание, воспитание, психолого-педагогические ситуации.

Key words: teacher's abilities, reflection, observation, analysis, teaching, education, active listening psychological and pedagogical situations.

Киришүү. Мамлекетибизде жана дүйнөдө болуп жаткан өзгөрүүлөр, баардык тармакта реформалоону талап кылууда. Мындай шарттарда өзүнүн жөндөмдүүлүктөрүн талдоо жана өнүктүрүү, пайда болгон көйгөйлөрдү алдын алуу, аларды чечүүдө окуучулардын курактык, жеке-психологиялык жана физиологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алуу рефлексиялык жөндөмдүүлүгү калыптанган мугалимдин колунан келет.

Изилдөөнүн максаты. Окуу процессте пайда болгон психологиялык-педагогикалык кырдаалдарды чечүүдө мугалимдин рефлексиясынын ордун жана ролун аныктоо.

Изилдөөнүн методдору. Изилдөөдө жалпы илимий методдордун ичинен документтер менен иштөө, сурамжылоо, баарлашуу жана байкоо жүргүзүү методдору колдонулду.

Негизги мазмуну. Билим берүүдө рефлексия маселесине арналган көптөгөн илимий-методикалык эмгектер жазылган, Е.В. Ахраменко, А.А. Бизяева, В. Елисеев, Н.И. Гуткина, О.М. Корчажкина, Л.А. Кунаковская М.М. Найденов, В. Нискер ж.б. тарабынан мугалимдердин педагогикалык, окуучулардын окуу ишмердиктеринде рефлексиянын ролу каралса, ал эми педагогикалык процессте пайда болгон психологиялык-педагогикалык кырдаалдарды чечүүдөгү мугалимдин рефлексиясынын орду жетишээрлик каралган эмес.

«Рефлексия» түшүнүгү (латын тилинен *reflexio* – «артка кайрылуу») алгач философияда *аң-сезиминде болуп жаткан баардык нерселер тууралуу ой жүгүртүүнү түшүндүргөн. Башкача айтканда, жан дүйнөсүнүн мазмунун таанып билүүгө багытталган инсандын иш-аракети.* Рефлексия түшүнүгүн биринчилерден болуп колдонгондордун катарына байыркы грек ойчулдарын айтууга болот [3, 7-б.].

Ал эми мугалимдин рефлексиясы – бул окуучунун «ички дүйнө таанымын» чагылдыруу жөндөмдүүлүгү [9]. Мугалимдин рефлексиялык ой жүгүртүүсү: алгач – окуучусу ким экенин аныктоо (өзү менен алмаштырбай), андан соң окуучунун өнүгүүсүнүн перспективасын элестетүү жана аны аң-сезимде чагылдырууну түшүндүрөт [1].

Мугалим рефлексия аркылуу эмне кылаарын гана эмес, кантип кылаарын түшүнүп иш жүзүндө колдоно алат. Өзүнүн конкреттүү образын, жүрүм-турумун, колдонгон методдорун, ыкмаларын, аракетин, алардын натыйжалуулугун рефлексия аркылуу баамдап «Азыр мен эмне кылып жатам жана эмне үчүн? деген суроолорду берүү рефлексивдүү ишмердиктин негизин түзөт» [6, 6-б.].

Рефлексивдүү мугалим – бул ойлонгон, талдаган жана өзүнүн тажрыйбасын изилдеген чебер адис. Ал ынтызар угуучу, акылдуу байкоочу, зирек шерик жана өзүнүн кесибинин чарчабаган, дайыма өнүгүүгө умтулган түбөлүктүү окуучусу [5, 15-б.].

Мугалимдин рефлексивдик жөндөмдүүлүгүнүн психологиялык-педагогикалык оор кырдаалдарды *алдын алууда* ролун карап көрөлү, ал окуучу менен өз ара аракеттешүүдө байкалып, – анын маңызы окуучусунун сөзүн активдүү угуу болуп саналат. Активдүү угуу рефлексивдик көндүмдөрдүн негизги компоненти болгондуктан, ага көңүлүбүздү буралык. «Бардык көндүмдөрдүн ичинен активдүү угуу жөндөмү эң керектүү, мына ошондуктан эң алгач аны жакшыртуу керек» деп окумушту педагог-психологдор баса белгилеп келет [6].

Активдүү уга билүү таанып билүүчү жана коммуникативдик процесс катары кайтарым байланыштын натыйжалуулугун күчөтүп, окуучуну жакшыраак түшүнө билүүгө жана пикир алышуунун максатына жетүүгө шарт түзөт [11]. Активдүү угуу – бул маектешип жаткан окуучунун сезимдерин, ой толгоолорун чагылдыруу, айткан сөздөрүнүн ички маанисин чечмелеп берүү, ар кандай үн коштоо, көз караш, баш ийкөө менен аны угуп жаткандыгын билдирүү. Белгилүү балдар психологу Ю.Б. Гиппенрейтер «Баланы рефлексивдүү түрдө угуу – окуучуна сизге эмнени айтып жатса, аларды сезимдер менен кайтаруу керек» экенин белгилейт [4, 63-б.].

Мугалим окуучулар менен өз ара аракеттешүүдө көңүл коюу менен угуп, алардын абалын сезе билсе, чыңалуу, талаш-тартыш абалдарды жаратпайт. Мына ошондуктан активдүү угуу менен мугалим окуучусунун оюн, пикирин, мотивдерин жакшы түшүнүп,

ага билим алуу процессинде көмөкчү, кеңешчи, дос, шерик боло алат. Мындай мамиле педагогикалык процессте позитивдүү атмосфераны түзүп, окуучу менен мугалимдин ортосундагы байланышты бекемдеп окуу жана тарбиялоо процессинин натыйжалуулугун күчөтөөрүн окумуштуулар белгилешет [2, 117-б].

Бул маалыматтарды айгинелеген практикалык мисал катары сабакта тартипти сактоо проблемасы, башкача айтканда, аны мугалимдер кандай жана эмненин негизинде чечет деген суроого жооп берүү үчүн педагогикалык-психологиялык кырдаалды мисал келтирели.

Мугалим жогорку класстарга сабак өтүүдө. Класс тынч отуруп, мугалимдин айтканын аткарып жатышат. Бир маалда окуучулардын бирөөсү суроо берүүгө кол көтөрөт, анда мугалим ал үчүн атайын убакыт бар экенин айтып окуучуларды эрежени сактоого чакырды. Мугалим кол көтөргөн окуучу жазуудан баш тартканын көрүп, жазуусун же чыгып кетүүсүн талап кылды. Эки сунуштан тең баш тарткан окуучу мугалимди ачуулантты.

Бул кырдаал – катуу, авторитардык режимди орнотууга негизделген, окуучулар тарабынан жүрүм-турум эрежелеринин сакталышы катуу көзөмөлгө алынат. Окуучунун дилгирилигинин өсүшүнө бөгөт коюлуп, өз алдынчалык, чыгармачылык дагы четке кагылат. Мындай мамиле менен класста тартип сакталат, бирок бири-бирин сыйлоо, түшүнө жана уга билүү мүмкүнчүлүктөрү жок болгондуктан, «созуктурулган бомба» эффектисине алып келет. Бул учурда мугалимдин рефлексивдик жөндөмдүүлүктөрүнө муктаждык жаралбайт жана кайтарым байланыш жок болот [7].

Рефлексиялык жөндөмдүүлүктөрдүн дагы бир мүмкүнчүлүгүн тарбиясы оор өспүрүмдөр менен иш алып барууда байкоого болот. Алардын жүрүм-туруму, эркин пикири, педагогикалык таасир этүүлөргө баш ийбөөсү мугалимди өзгөчө чыңалуу абалга алып келет. Мындай учурда туура жана кесиптик чечим болуп – өзүн өспүрүмдүн ордуна коюп, кырдаалга анын көз карашы менен баа берүү өспүрүмдүн

жүрүм-турумунун чыныгы мотивдерин билүүгө жардам берет – «Эгерде мен окуучумдун ордунда болсом, эмне кылат элем?» мындай суроо берүү кырдаалды басаңдатууга, чечүүгө жакшы шарт түзүп рефлексивдүү жөндөмдүүлүктүн калыптандыгын түшүндүрөт.

Окуучулардын жүрүм-турумун түшүнүү үчүн мугалим алардын кыймыл аракетине, реакцияларына активдүү көңүл буруп, өзүнүн мамилесин абалга жараша көзөмөлдөй алат. Демек, рефлексия мугалимди даанышман, окуучуларынын алдында акылдуураак, күчтүүрөк кылып жана артыкчылыгын көрсөтпөстөн, алардын керектөөлөрүн, муктаждыктарын аңдап билип түшүнүү жана колдоо позициясын кармагандыгын билгизет.

Рефлексиялык жөндөмү бар мугалим оор кырдаалдарда «Мен кандай мугалиммин? Азыр мен эмне кылып жатам? Аракетимдин натыйжасында пайда болгон жыйынтыкка кантип келдим? Мени окуучуларым кантип кабыл алышат? Эмне үчүн мынчалык катаал жооп кайтардым? Эмнеге кубандым (капаландым, ачууландым, таарындым)?» ушул жана башка суроолорду байма-бай берип, кылган ишин анализдеп турат [8].

Макалада сөз кылынган рефлексиялык жөндөмдүүлүк жөнүндөгү талдоо студенттерге, мектептерде эмгектенген мугалимдерге, ЖОЖдордун окутуучуларына пайдалуу болот.

Корутунду. Демек мугалимдин ишмердигинде пайда болгон психологиялык-педагогикалык кырдаалдарды чечүүдө мугалимдин рефлексивдик жөндөмдүүлүктөрү жогору деңгээлде болушу керек, анткени мугалим өзүн уга билбесе, окуучусуна көңүл буруп кабыл алуусу мүмкүн эмес. Ошондуктан татаал кырдаалдар пайда болгон учурда мугалим алгач активдүү угуп, анын реакцияларын байкап, соңунда өзүн окуучусунун ордуна коюп, кырдаалды чечүүнүн натыйжалуу жолдорун табуусу зарыл. Бул маселе дагы фундаменталдуу жана прикладдык изилдөөлөрдү талап кылат.

Адабияттар:

1. Ахраменко Е.В. Рефлексия современного учителя // Молодой ученый. – 2015. – №24 (104). – С. 912-914.
2. Акмолдоева А.Ж., Ткачёва С.А. Использование интерактивных методов обучения в преподавании психологических дисциплин // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2020. – № 3 (52). – С. 115-120.
3. Бизяева А.А. Рефлексивные процессы в сознании и деятельности учителя: дис... канд. психол. наук. – Л., 1993. – 238 С.
4. Гиппенрейтер Ю.Б. Общаться с ребенком. Как? — 2-е изд., испр. и доп. – М.: ЧеРо, 2004. – 240 С.
5. Дьюи Д. Психология и педагогика мышления. Пер. с англ. Н.М. Никольской. – М.: Совершенство. 1997. – 208 С.
6. Елисеев В. Технология формирования рефлексивной культуры учителя // Высшее образование в России. 2005. – № 2. – С. 37-40.
7. Лефрансуа Г.Р. Прикладная педагогическая психология. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2003. – 576 С.
8. Корчажкина О.М. Построение рефлексивной модели современного учителя // Педагогика. – 2012. – №3. – С. 65-70.
9. Кунаковская Л.А. Педагогическая рефлексия как фактор профессионального самосовершенствования учителя: дис. ... канд. пед. наук. – Воронеж, 2003. – 207 С.
10. Найн А.Я. Рефлексивное управление учебной деятельностью и развитие коммуникативной готовности студентов к вузовскому обучению: Учеб.-метод. пособие. – Челябинск: УралГАФК, 1998. – 79 С.
11. Рудестам К. Групповая психотерапия. Психокоррекционные группы: теория и практика. – М., 1990. – 383 С.

Рецензиялаган:
Токтомаматов А.Д.,
педагогика илимдеринин кандидаты

ЖОГОРКУ ЖАНА КЕСИПТИК ОКУУ

ВЫСШЕЕ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБУЧЕНИЕ

HIGHER AND PROFESSIONAL EDUCATION

*Аламанова Сайкал Саламатовна,
Международный университет в Центральной Азии,
Кыргызская Республика, город Токмок,
e-mail: alamanova_s@iuca.kg*

**ОПЫТ ПРИМЕНЕНИЯ ТЕОРИИ ШЕСТИ КАТЕГОРИЙ ПИСЬМЕН «六书» В
ПРЕПОДАВАНИИ ИЕРОГЛИФИКИ ДЛЯ СТУДЕНТОВ НАЧАЛЬНОГО УРОВНЯ**

*Аламанова Сайкал Саламатовна,
Борбордук Азиядагы Эл аралык университет,
Кыргыз Республикасы, Токмок шаары,
e-mail: alamanova_s@iuca.kg*

**БАШТАЛГЫЧ СТУДЕНТТЕРГЕ ИЕРОГЛИФИКАНЫ ОКУТУУДА ЖАЗУУНУН
АЛТЫ КАТЕГОРИЯСЫ «六书» ТЕОРИЯСЫНЫН КОЛДОНУУ ТАЖРЫБАСЫ**

*Alamanova Saikal Salamatovna,
International University in Central Asia,
Kyrgyz Republic, Tokmok city,
e-mail: alamanova_s@iuca.kg*

**«六书» TO THE TEACHING OF HIEROGLYPHICS TO
ELEMENTARY LEVEL STUDENTS**

Аннотация: Обучение иероглифике является специфическим навыком, который нужно заложить студенту еще на начальном этапе. В данной статье автор рассматривает разные позиции относительно преподавания иероглифов зарубежных коллег и делится своим опытом в преподавании иероглифики.

Аннотация: Иероглифтерди үйрөнүү – бул студентке алгачкы этапта үйрөтүлүшү керек болгон белгилүү бир жөндөм. Бул макалада автор чет элдик кесиптештери тарабынан иероглифтерди үйрөтүү боюнча ар кандай позицияларын карап, иероглифтерди окутууда өзүнүн позициясы менен бөлүшөт.

Annotation: Teaching hieroglyphics is a specific skill that a student needs to learn at the

initial stage. In this article the author examines the different positions regarding the teaching of hieroglyphics by foreign colleagues and shares his own in the teaching of hieroglyphics.

Ключевые слова: иероглифы, китайский язык, китайская письменность, 六书.

Түйүндүү сөздөр: иероглифтер, кытай тили, кытай жазуусу, 六书.

Key words: hieroglyphics, Chinese language, Chinese writing system, 六书.

Введение. Методические исследования показали, что в процессе обучения иностранному языку, ученик должен овладеть следующими навыками: аудирование, чтение, говорение и письмо.

На начальном этапе обучения «студент живет и учится по инерции, пользуясь

сложившимися в школьные годы способами, средствами самовыражения, не задумываясь об особенностях, целесообразности, уровне результатов того, что он делает» [2, с. 73], поэтому задача преподавателя показать обучающемуся новые методы, обучить его самостоятельно видеть и решать какая методика эффективнее подходит для достижения конкретной цели в обучении, особенно при изучении иностранного языка с иероглифической письменностью.

Цель исследования. В данном исследовании автор рассматривает мнения иностранных коллег о преподавании иероглифики и их методики, делится своим опытом применения теории 六书 в преподавании, с целью ознакомления аудитории с методикой, позволяющей снизить стресс у студента на начальном уровне обучения китайскому языку.

Методы исследования. Основным методом исследования является библиографический анализ источников.

Основное содержание. В книге «汉语作为第二语言教学——汉语技能教学» под редакцией 吴中伟, 4 вида речевой деятельности рассматриваются с позиций «процесса освоения языка» и «вербальной коммуникации». Если в процессе освоения иностранного языка, в том числе китайского, аудирование и чтение являются базовыми и относятся к рецептивным навыкам, требующим многократную стимуляцию языковых сигналов, то вторые два, продуктивные – уже результат и практика освоенных знаний. Если же смотреть с позиции вербальной коммуникации, то компетенции аудирования и говорения культивируют навык понимания изучаемого языка, а чтение и письмо развивают способность выражать мнение и мысли [7].

Знание иероглифов и их понимание, в первую очередь влияют на развитие навыков чтения и письма, во вторую очередь они влияют на понимание китайского языка и культуры в целом, так как китайская иероглифика является одной из древнейших письменностей, использующихся сегодня. За

более чем 3500-летнюю историю возникновения, изменения и развития китайской иероглифики, во многих знаках сегодня нельзя увидеть смысловую нагрузку, которой наделяли иероглиф древние китайцы. Иероглиф, в отличие от фонографической системы письменности, несет в себе смысловую нагрузку, не передаёт произношение слова и состоит из черт, написание которых требует строгой последовательности.

По опыту автора, которая работала с шестью группами изучающих китайский язык, в культуре которых нет иероглифической письменности, наибольшую преграду к полному освоению языка составляют иероглифы. И это наблюдается у изучающих как вне Китая, так и студентов, которые едут в Китай, для погружения в атмосферу языка [6, с. 10]. Еще одной сложностью является то, что иероглифы могут иметь несколько чтений и несколько значений, например, 长cháng -длинный и 长zhǎng старший, к тому же разные иероглифы могут иметь одинаковое произношение и по пиньин и по тону, например, 赞 zàn-хвалить и 暂 zàn-временный.

Вопрос облегчения для студентов освоения иероглифов, ослабления страха перед «непонятной» системой письменности волнует преподавателей по всему миру. И если некоторые иностранные преподаватели считают, что «обучение навыкам иероглифической письменности – это неэффективное использование времени» [3, с. 237], «для начинающих студентов умение писать 500 базовых иероглифов является достаточным, а для работы в Китае, не связанных с китайским языком, умения говорить, понимать речь, читать и печатать являются более важными, чем навык написания» [4]. Макаренко Л.А. в своей статье отмечает, что в российской традиции методики преподавания китайского языка можно выделить 3 комплексные работы, относящиеся к частным методикам, а остальные методики преподавания иероглифики китайского языка предлагают изучать иероглифы как

систему, подразумевая под этим изучение только ключей и иероглифов [1, с. 82].

В Китае так же долгое время была распространена традиционная методика «*笔画教学法*», которая уделяя внимание чертам и их правильной последовательности, упускает из виду прямую связь черт со значением иероглифа. Данная методика очень важна на начальном этапе изучения китайского языка.

По мнению и опыту автора, как изучающего и преподающего китайский язык, утверждение некоторых исследователей, что порядок написания черт не важен для студента, если в результате написан правильный иероглиф, неверно. Так как в написании иероглифов есть своя логика, выработанная в течение тысячи лет своего развития, при соблюдении порядка черт, иероглифы пишутся быстрее, симметричнее и ни одна черта не пропускается в процессе написания. Автор заметила, что правила «*先横后竖*» («сперва горизонталь, затем вертикаль»), «*先撇后捺*» («сперва откидная влево, затем откидная вправо»), «*从左到右*» («слева направо»), «*从上到下*» («сверху вниз»), «*先进后关*» («сперва внутри, затем снаружи»), «*从外到内*» («снаружи во внутрь») и т.д. студенту сложно понять и выучить с первого раза, но преподаватель должен постепенно и регулярно проговаривать эти правила с обучающимися во время написания нового иероглифа. К тому же, при первом знакомстве студента с очередным порядком написания даются варианты на русском и на китайском, в дальнейшем порядок проговаривается на китайском языке. Установлено, что на данном этапе хорошо запоминаются иероглифы из категории пиктограммы *象形字*, например, 月, 水, 日, 木, которые являются базовыми и легко понимаемыми со стороны студентов в силу схожести начертания со смыслом иероглифов.

Автор согласен с тем, что при преподавании китайской письменности нужно не забывать про теорию шести категорий *六书*, и адаптация знаний *六书* помогает облег-

чить знакомство и изучение иероглифов для студента [5]. На основе данной теории автор и применяет свою методику преподавания иероглифов для студентов начального уровня обучения, после знакомства с чертами и правилами их написания.

Среди всех категорий иероглифов фоноидеограммы *形声字* занимают наибольший процент и состоят из 2 и более графем, где одна из них является ключом, а остальные фонетиками. Адаптацией от автора стало добавление к текущему этапу знакомства студентов с ключами на китайском языке и объяснение их значения. Это оказывает большую помощь студенту в изучении и запоминании иероглифов, так как, когда ты можешь себе объяснить почему некоторые части иероглифов в словах, например, 喝, 吃 и 唱 повторяются, то письменность перестает быть просто хаотичным набором черт и начинает передавать смысл слова. Автор считает, что необходимость изучения ключей на китайском языке, состоит в том, что студент уже из названия понимает его значение и место ключа в иероглифе. Например, «трава сверху» *草字头*- 艹, «сердце снизу» *心字底* - 心, «сердце сбоку» *心字旁* - 忄.

После ознакомления с базовыми ключами и понимания их смысла студентами, при изучении новых слов следует перманентно привлекать внимание обучающихся к ключам и мотивировать, чтобы они, не подглядывая на перевод, догадались и проговорили к какой сфере может относиться данное слово. Несмотря на то, что студенты уже знают значение ключей, в первое время им все же тяжело разгадать «подсказку» ключей к новым словам, но далее после непрерывной практики и поддержки преподавателя они овладевают «чутьем» и уже более успешно догадываются о значении неизвестного слова. Эта методика помогает обучающемуся выстраивать связь между начертанием и смыслом иероглифа. Далее, он уже не акцентирует внимание на количестве черт, их сложности и воспринимает графемы как буквенные знаки в фонографических письменностях.

Например, после практики определения ключа и других компонентов иероглифа, иероглиф «бегать» 跑步 - в голове студента уже состоит не из 12 и 7 строк, а из элементов 足 + 包 и 止 + 少, что качественно облегчает запоминание новых иероглифов. В данном процессе важно помогать студенту увидеть целостные компоненты иероглифа, которые как пазлы собираются в единую структуру.

Далее для автора, как для преподавателя уже не первостепенно важно, точное вычленение ключа в иероглифе студентом, так как цель видеть элементы и помочь студенту в понимании и более легком запоминании иероглифа достигнута. Но стоит отметить, что данная методика применима не только к 形声字, но и к другим видам иероглифов. Единственное сменяется акцент со «значение + фонетика» на «значение + значение» в категории идеограмма 会意字 или указательной категории 指事字.

Вывод. Простая истина связи графем со значением слова, которая доступна опытному изучающему китайский язык, преподавателю или китаисту является большим открытием для студента только начавшему обучаться языку. Задача преподавателя познакомить, открыть и научить начинающих обучаться «читать» иероглифы для снижения давления и страха студента перед огромным количеством знаков.

Литературы:

1. Макаренко Л.А. Дихотомия концепций преподавания иероглифики китайского языка как иностранного // Международный научно-исследовательский журнал. – 2017. – №7. – С. 82-84.
2. Омельченко Е.А. Становление культуры самовыражения студентов: сущность, принципы, факторы // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2019. – №3. – С. 72-76.
3. Allen J.R. Why learning to write Chinese is a waste of time: a modest proposal / Foreign Language Annals Univ. of Minnesota, 2008. Vol. 41. – №. 2. – P. 237–251.
4. Linge O. Is it necessary to learn to write Chinese characters by hand? <https://www.hackingchinese.com/is-it-necessary-to-learn-to-write-chinese-characters-by-hand/> (дата обращения 10.04.22)
5. 刘海波, 郝文枝, 《“六书”理论与对外汉字教学》, 2019, 105-109页
6. 石肖 《部件教学法在对外汉字教学中的应用研究以安阳师范学院留学生为例》, 硕士论, 2019年
7. 主编吴忠伟, 《汉语作为第二语言教学—汉语技能教学》, 2014年, 126-127页

*Рецензент:
Добаев К.Д.,
член-корреспондент КАО,
доктор педагогических наук, профессор*

«Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары» журналына
чыгарылуучу макалаларга коюлган талаптар

Макалалар А-4 форматта 2 экземплярда басылып (1-экземпляр эксперттер үчүн фамилиясы жазылбай жашыруун берилет, ал эми 2-экземпляр иштеп чыгуу үчүн фамилиясы жазылып берилет) жана электрондук түрдө кабыл алынат. Автор менен байланыш үчүн 2-экземплярга мобилдүү телефонуңуздун номерин жана электрондук почтаңыздын дарегин сөзсүз түрдө көргөзүүңүз зарыл. Редакцияга түшкөн макала жөнүндө ырастоо электрондук почта аркылуу жиберилет.

КРнын илимий макалаларга коюлган талаптарына ылайык анын негизги текстинде төмөнкү зарыл элементтер камтылыш керек:

- актуалдуу педагогикалык көйгөйлөрдү жалпы түрдө коюу жана анын маанилүү илимий же практикалык милдеттери менен байланышы;

- берилген көйгөйдү чечмелөөнүн негиздери камтылган жана аларга автор таянып акыркы изилдөөлөр менен жарыкка чыккан эмгектердин талдоосу;

- жалпы көйгөйдүн мурда чечмеленбеген бөлүктөрүнө жазылган макалада арналгандыгын көрсөтүү;

- макаланын алдына коюлган максатты жана милдеттерди аныктоо;

- өткөрүлгөн изилдөөнүн алынган илимий жыйынтыктарын толук негиздөө менен баяндоо;

- жүргүзүлгөн изилдөөдөн тыянактарды чыгаруу менен аталган багыт боюнча келечекте өнүктүрүүнүн перспективаларын көрсөтүү талап кылынат.

Автордук оригиналга коюлган талаптар

- форматы – MS Word.

- гарнитурасы – Times New Roman.

- шрифттин өлчөмү (кегль) – 14

- саптардын ортосундагы аралык (интервал) – 1

- абзацтык ачык жер – 1,5

- бардык талаачалар – 2 см

- мүмкүн болгон ажыратуулар – курсив, каралжын түстө, макаланын аягында адабияттардын тизмесине кирген эмгектерге тексттин ичиндеги шилтемелер квадраттык кашаанын ичинде тизмедеги булактын номерин жана беттердин номерлерин көрсөтүү менен келтирилет.

- дефис тиреден айырмаланышы тийиш.

- тире менен тырмакчалар макаланын бардык текстинде бирдей сызыктуу болушу керек.

- абзацтардын ортосунда өтө чоң аралыктар болбош керек.

- сүрөттөр жарым тондуу эмес даана ак-кара, WMP, EME, CDR, AI, вектордук форматтарда, растрдык сүрөттөлүштөр - TIFF, JPG форматта 300 чекит/дюймдан кем эмес ажыратуу менен, реалдуу өлчөмдө болуу керек. Бардык сүрөттөр жана таблицалар текст боюнча жайланышы керек. MS Excel, MSVisio программалардагы диаграммалар - бааштапкы файл менен чогуу болууга тийиш.

Макаланын текстин компоновкалоо

- Макаланын башында авторлордун фамилиясы менен инициалдары, даражасы, наамы, иштеген кызматы, шаары, өлкөсү – кыргыз, орус жана англис тилиндеги варианттар, электрондук дарегин (ирифттин өлчөмү-14 кегль, каралжын түстө оң жагын түздөө менен).

- макаланын аталышы – чоң тамгалар менен кыргыз, орус жана англис тилдеги варианттар (ирифттин өлчөмү-14 кегль, каралжын түс, борбор боюнча түздөө).

- Аннотация – кыргыз, орус жана англис (Annotation) тилиндеги варианттар (ирифттин өлчөмү-12 кегль, беттин туурасы боюнча түздөө).

Аннотациянын көлөмү 3-5 сүйлөм. Макаланын аталышындагы маалыматтар аннотациянын текстинде кайталанбашы керек.

Түйүндүү түшүнүктөр: сөздөрдүн саны 5-8-кыргыз, орус (ключевые слова) жана англис (key words) тилиндеги варианттар (ирифттин өлчөмү – 12 кегль, беттин туурасы боюнча түздөө, 1 интервал).

Негизги текст адабияттын стилистикалык жана библиографиялык талаптарына дал келиши керек, беттин туурасы боюнча түздөө.

Макаланын структуралык түзүлүшү:

- Киришүү
- Изилдөөнүн максаты
- Изилдөөнүн методу
- Негизги мазмуну
- Корутунду
- Адабияттар тизмеси

Адабияттардын тизмеси кыргыз жана орус тилинде 5-10 булактарды камтып, аягында кийинки жылдары чыккан 2-3 чет өлкөлүк эмгектер (ирифттин өлчөмү – 12 кегль, беттин туурасы боюнча түздөө). Адабияттар тизмесин ГОСТ боюнча түзүү.

Шилтемелердин (цитирование) орун алышы; “КББАнын кабарлары” журналына шилтеме келтирүү.

Макалалар мурда башка булакта жарыяланбашы керек, же башка журналдарга жиберилбеш керек.

Аталган талаптарга канааттандырбаган макалалар кароого кабыл алынбайт. Жарыкка чыгарууга кабыл алынбаган материал боюнча кат жазуу жүргүзүлбөйт. Макалалардын кол жазмалары кайтарылбайт.

Төлөм акысы:

Талаптарга жооп берген макалалар журналда төлөмдүү негизде жарыкка чыгарылат.

КББАнын академиктери жана корреспондент-мүчөлөрү үчүн – акысыз.

КББАнын кызматкерлери менен аспиранттары үчүн – 500 сом,

Кыргызстандын мекемелеринин кызматкерлери жана аспиранттары үчүн – 1000 сом,

Алыскы жана жакынкы чет өлкөлөрдүн жарандары үчүн – 3500 сом.

**Требования к оформлению статей в журнале
«Известия КАО»**

Статьи следует предоставить в бумажном вложенным в файл и электронном виде. В сопроводительном письме необходимо обязательно указать номер мобильного телефона и адрес электронной почты для связи с автором. Редакция высылает подтверждение о получении статьи по электронной почте.

В соответствии с требованиями к научным публикациям в КР, основной текст статьи должен содержать следующие необходимые элементы:

- постановка актуальных педагогических проблем в общем виде и ее связь с важными научными или практическими задачами;
- анализ последних исследований и публикаций, где заложены основы решения данной проблемы, на которые опирается автор;
- выделение ранее нерешенных частей общей проблемы, которым посвящается данная статья;
- формулировка цели и задачи статьи;
- изложение основного материала проведенного исследования с полным обоснованием полученных научных результатов;
- выводы из данного исследования и перспективы дальнейшего развития по данному направлению.

Требования к авторскому оригиналу

- Формат – MS Word.
- Гарнитура – Times New Roman.
- Размер шрифта (кегель) – 14.
- Междустрочный интервал – одинарный.
- Абзацный отступ – 1,5
- Поля – все по 2 см.
- Допустимые выделения – курсив, полужирный.
- Внутритекстовые ссылки включенные в список литературы, приводятся в квадратных скобках с указанием номера источника в списке и номера страницы источника цитаты.

- Дефис должен отличаться от тире.
- Тире и кавычки должны быть одинакового начертания по всему тексту.
- Не допускаются пробелы между абзацами.
- Рисунки только черно-белые, без полутонов, в векторных форматах WMP, EME, CDR, AI, растровые изображения – в формате TIFF, JPG с разрешением не менее 300 точек/дюйм, в реальном размере. Все рисунки и таблицы располагаются по тексту. Диаграммы из программ MS Excel, MSVisio вместе с исходным файлом.

Компоновка текста:

- В начале статьи фамилия, инициалы авторов, степень, звание, должность, место работы, город, страна (на кыргызском, русском и английском языках), электронный адрес (размер шрифта – 14 кегель, полужирный, выравнивание – по правому краю).
- Название статьи – заглавными буквами на кыргызском, русском и английском языках

(размер шрифта – 14 кегль, полужирный, выравнивание – по центру).

Аннотация: на кыргызском, русском и английском языках (Annotation) (размер шрифта – 12 кегль, выравнивание – по ширине страницы).

Объем аннотации 3-5 предложений. Сведения, содержащиеся в заглавии статьи, не должны повторяться в тексте аннотации.

Ключевые слова: количество слов 5-8 – на кыргызском, русском и английском языках (Key words) (размер шрифта – 12 кегль, выравнивание – по ширине страницы, через 1 интервал).

Основной текст должен соответствовать стилистическим и библиографическим требованиям литературы, выравнивание – по ширине страницы.

Структура статьи:

- Введение*
- Цель исследования*
- Методы исследования*
- Основное содержание*
- Выводы*
- Список литературы*

Список литературы: на кыргызском и русском языке – 5-15 источников (размер шрифта – 12 кегль, выравнивание – по ширине страницы). Составление библиографии в соответствии ГОСТ.

Размещение ссылок (цитирование), ссылка на журнал «Известия КАО».

Статья не должна быть ранее опубликованной или представленной к публикации в других журналах.

Материалы, не удовлетворяющие указанным требованиям, к рассмотрению не принимаются. По материалам, не принятым к опубликованию, переписка не ведется. Рукописи статей не возвращаются.

Размер оплаты:

Статьи удовлетворяющие требования, публикуются в журнале на платной основе.

Для академиков и член-корреспондентов КАО – бесплатно.

Для сотрудников и аспирантов КАО – 500 сомов.

Для сотрудников и аспирантов других учреждений Кыргызстана – 1000 сомов.

Для граждан дальнего и ближнего зарубежья – 3500 сомов.

МАЗМУНУ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИННОВАЦИЯ
ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИИ
EDUCATION AND INNOVATION

Керимканова Үпөл Абдырашитовна
Kerimkanova Upol Abdyrashitovna

Математиканын мектеп курсун окутууда предмет ичиндеги байланышты ишке ашыруунун методикалык суроолору.....	3
Методические вопросы реализации внутрипредметных связей в обучении школьного курса математики.....	3
Methodological issues in the implementation of intra-subject connections in teaching a school course of mathematics.....	3

Мырзакулова Клара Максимовна,
Мамбеталиева Нуркан Жуманазаровна,
Жамангулова Нургул Алтымышовна

Myrzakulova Clara Maksimovna,
Mambetalieva Nurkan Zhumanazarovna,
Zhamangulova Nurgul Altymyshovna

Транспорттук маселени Excel электрондук таблицасында чыгаруу.....	9
Решение транспортной задачи в электронной таблице Excel.....	9
Solution of the transport problem in Excel electronic table.....	9

Оразбаева Асель Айтмухамедовна
Orazbayeva Asel Aitmukhamedovna

Тенденции развития интеллектуальных робототехнических систем.....	15
Интеллектуалдык робототехникалык системалардын өнүгүү тенденциялары.....	15
Trends in the development of intelligent robotic systems.....	15

Бейдуллаева А.М.
Бейдуллаева А.М.

Teacher awareness of various instructional design models in azerbaijan	23
Азербайжандагы окутуунун ар кандай моделдери жөнүндө мугалимдердин маалымдуулугу.....	23
Осведомленность учителей о разных моделях преподавания в Азербайджане.....	23

ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯСЫ
ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ
TEACHING TECHNOLOGY

**Ажыкулова Наргиза Байышовна,
Тагаева Гульмира Сарыгуловна**

**Azhykulova Nargiza Baiyshovna,
Tagaeva Gulmira Sarygulovna**

Эл аралык PISA изилдөөсүнө Кыргызстандын окуучуларын даярдоонун маселелери.....	28
Вопросы подготовки учащихся Кыргызстана к международному исследованию PISA.....	28
Issues of preparing Kyrgyz students for the international PISA study.....	28

**Ибирайым кызы Айжан
Ibraiyim kyzy Aijan**

Ачык электрондук окуу ресурстарды пайдалануу аркылуу предметтерди окутууну жакшыртуу.....	36
Совершенствование обучения предметов с использованием открытых электронных ресурсов.....	36
Improving the teaching of subjects using open electronic resources.....	36

**Вальваков Роман Викторович
Valvakov Roman Viktorovich**

Функционирование колоративов в повести Ч.Т. Айтматова «Пегий пес, бегущий краем моря».....	49
Ч.Т. Айтматовдун «Деңиз бойлой жорткон ала дөбөт» повестиндеги түстүү терминдерин колдонуу.....	49
Functioning of color terms in Ch.T. Aitmatov's story «Piebald dog running by the edge of the sea».....	49

**Дуйшеналиев Жумабек Сапаралиевич
Duyshenaliyev Jumabek Saparalievich**

Музыка сабактарында маалыматтык технологияларды пайдалануу жөнүндө.....	56
Об использовании информационных технологий на уроках музыки.....	56
On the use of information technologies in music lessons.....	56

**Дуйшеналиев Жумабек Сапаралиевич,
Молдаширова Айым Азатбековна**

**Duyshenaliyev Jumabek Saparalievich,
Moldashirova Aiyim Azatbekovna**

Музыка сабагында санарип технологияларды колдонууда мугалимдин ролу.....	61
Роль учителя в применении цифровых технологий на уроке музыки.....	61
The role of a teacher in the use of digital technologies in a music lesson.....	61

**Муратбек Касей
Muratbek Kasey**

Башталгыч мектептин окуучуларына музыкалык тарбия берүүнүн негизги ыкмалары	65
Основные методы музыкального воспитания младших школьников.....	65
Basic methods of musical education of younger schoolchildren.....	65

**Абдылдаева Эльмира Файзулдаевна,
Таалайбек кызы Гулбарчын,
Дөөлөтбаев Таштемир Исмаилжанович**

**Abdyldaeva Elmira Faizuldaevna,
Gulbarchyn Taalaibek kyzy,
Doolotbaev Tashtemir Ismailzhanovich,**

Элементардык математиканы окутуудагы
тексттик маселелерди чыгарууну үйрөтүүнүн ыкмалары жана каражаттары.....71
Методы и средства обучения решению текстовых задач элементарной математики.....71
Methods and training tools of word problem solving in teaching elementary mathematics.....71

**Скреминская Любовь,
Женишбекова Элегия**

**Skreminskaya Lubov,
Jenishbekova Elegy**

Межкультурное коммуникативное образование средствами художественной литературы.....78
Көркөм адабият аркылуу маданияттар аралык коммуникативдик билим берүү.....78
Intercultural communication education by means of art literature.....78

**ТАРБИЯ ЖАНА ТААЛИМ
ВОСПИТАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ
EDUCATION AND TRAINING**

**Байгазиев Советбек Орозканович,
Мансапова Гулира Мансаповна**

**Baigaziev Sovetbek Orozkanovich,
Mansapova Gulira Mansapovna**

Кыргыз агартуусунун башаты: улуттук баалуулуктарды окуткан Нурмолдо Наркул уулу.....85
Начало кыргызского просвещения: обучение
Нурмолдо Наркул уулу, основанные на национальных ценностях.....85
The beginning of kyrgyz education: Nurmoldo Narkul uulu's training based on national values.....85

**Жумабаева Гулайым Абдысаматовна
Zhumabayeva Gulaiym Abdysamatovna**

Үй-бүлөдө этнопедагогикага негизделген адептик-руханий тарбиянын мааниси.....91
Роль духовно-нравственного воспитания в семье на основе этнопедагогики.....91
The role of spiritual and moral education in the family based on ethnopedagogy.....91

**Муратбек Касей
Muratbek Kasey**

Элдик маданият балдарга руханий-адеп-ахлактык тарбия берүүнүн маанилүү каражаты катары.....99
Народная культура как важнейшее средство духовно-нравственного воспитания детей.....99
Folk culture as the important means of spiritual and moral education of children.....99

Горбова Екатерина Николаевна
Gorbova Ekaterina Nikolaevna

Межкультурная коммуникация в условиях глобализации.....	104
Глобалдашуу шартында маданияттар аралык байланыш.....	104
Intercultural communication in the context of globalization.....	104

ПЕДАГОГИКА ЖАНА ПСИХОЛОГИЯ
ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ
PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY

Аземова Айгүл Аскербековна
Azemova Aigul Askerbekovna

Тобокелдик тобундагы балдардын окуу жана жазуу жөндөмдөрүн калыптандыруу өзгөчөлүктөрү..	111
Особенности формирования навыков чтения и письма у детей из группы риска.....	111
Features of the formation of reading and writing skills in children at risk.....	111

Качкын уулу Алтынбек
Kachkyn uulu Altynbek

Психологиялык-педагогикалык милдеттерди жана кырдаалдарды чечүүдө мугалимдин рефлексиясынын ролу.....	120
Роль рефлексии учителя в решении психолого-педагогических задач и ситуаций	120
The role of teacher's reflection in solving psychological and pedagogical tasks and situations.....	120

ЖОГОРКУ ЖАНА КЕСИПТИК ОКУУ
ВЫСШЕЕ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБУЧЕНИЕ
HIGHER AND PROFESSIONAL EDUCATION

Аламанова Сайкал Саламатовна
Alamanova Saikal Salamatovna

Опыт применения теории шести категорий письмен «六书» в преподавании иероглифики для студентов начального уровня.....	124
Башталгыч студенттерге иероглификаны окутууда жазуунун алты категориясы «六书» теориясынын колдонуу тажрыйбасы.....	124
«六书» to the teaching of hieroglyphics to elementary level students.....	124

Ответственный секретарь: Дербишова Н.А.

Редакторы: Карамолдоева С.К., Дуйшо кызы М.

Компьютерная верстка: Дербишова Н.А.

Офсетная бумага А4

Тираж 50 экз.

Отпечатано в типографии КАО

Кыргызская Республика, 720040, г. Бишкек, бульвар Эркиндик, 25.

Тел.: +996 (312) 622368